

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**BOR KARBÜR ORİJİNLİ BOR TRİKLORÜR GAZINDAN
IR LAZER İLE SÜREKLİ AKIŞ ALTINDA
FOSGEN GİDERİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Met. Müh. Duygu BOZKURT

Anabilim Dalı : İLERİ TEKNOLOJİLER

Programı : MALZEME BİLİMİ VE MÜHENDİSLİĞİ

HAZİRAN 2007

**BOR KARBÜR ORJİNLI BOR TRİKLORÜR GAZINDAN
IR LAZER İLE SÜREKLİ AKIŞ ALTINDA
FOSGEN GİDERİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Met. Müh. Duygu BOZKURT

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 7 Mayıs 2007

Tezin Savunulduğu Tarih : 8 Haziran 2007

Tez Danışmanı : Prof.Dr. İsmail DUMAN (İ.T.Ü)

Diğer Jüri Üyeleri Prof.Dr. Mustafa ÜRGEN (İ.T.Ü.)

Prof.Dr. Müzeyyen MARŞOĞLU (Y.T.Ü)

HAZİRAN 2007

ÖNSÖZ

Beni her zaman sevgiyle kucaklayan, bana her zaman güvenen, destek olan, hayatım boyunca beni her şeyin en iyisine layık gören ve bu günlere getiren canım babam Turhan Bozkurt'a, biricik annem Nermin Bozkurt'a ve sevgisini her zaman derinden hissettiğim canım ağabeyim Timuçin Bozkurt'a sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Bana her zaman destek olan, doğruyu göstermeye çalışan, geceleri gündüzlere bağlayan uzun mesai saatlerinde, laboratuvarı beni yalnız bırakmayan nişanlım Kubilay Ağaoğulları'na sonsuz sevgilerimi sunarım.

“Bilim insanı olmak ve üretmek kavramlarının, mesai saatleri ile sınırlandırılmayacağını” öğreten, umutsuzluğa düştüğüm zamanlarda varlığı ve tam desteği ile yanımda olan, kimi zaman yakın bir dost, kimi zaman bir baba gibi davranan, kızması gerektiği zamanlarda bile beni kırmaya kıyamayan, Sayın Hocam Prof. Dr. İsmail Duman' a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmaktan mutluluk duyarım.

Çok değerli Hocam Prof. Dr. Servet Timur'a göstermiş olduğu hoşgörü, sıcak ilgi ve destek için sevgi ve saygılarımı sunarım.

Bu tez çalışmasını yaparken gece gündüz, okul içi ve okul dışı tüm koşuşturmalarda yanımda olan, tam desteğini esirgemeyen, neşe kaynağım, moral deposu canım dostum Tuba Karahan'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Mesai arkadaşlarım ve derdimi dert edinen dostlarım, Araş. Gör. Selim Ertürk'e, Araş. Gör. Özgenur Kahvecioğlu'na, Araş. Gör. Güldem Kartal'a sevgilerimi sunar, teşekkürü bir borç bilirim.

Kimyasal analiz çalışmalarında yardımını esirgemeyen Kim. Müh. İnci Kol'a ve Tek. Hüseyin Sezer'e teşekkür ederim.

Önemli Not: Bu tez çalışmasında tüm deneylerin tarafımdan yapıldığını, verilen referanslar dışında herhangi bir kaynaktan direkt veya indirekt alıntı yapılmadığını teyit ederim.

Mayıs, 2007

Met. Müh. Duygu BOZKURT

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
SEMBOL LİSTESİ	xi
ÖZET	xii
SUMMARY	xiii
1. GİRİŞ VE AMAÇ	1
2. TEORİK BİLGİLER	3
2.1. Bor	3
2.1.1. Borun Tarihçesi	3
2.1.2. Borun Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	4
2.1.3. Bor Mineralleri	6
2.1.4. Bor Rezervleri	7
2.1.5. Bor Ürünleri ve Bor Üretimi	8
2.1.6. Bor Ürünlerinin Ticareti	10
2.1.7. Bor Ürünlerinin Tüketimi	11
2.2. Bor Triklorür	13
2.2.1. Bor Triklorürün Tarihçesi	13
2.2.2. Bor Triklorürün Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	15
2.2.3. Bor Triklorürün Kullanım Alanları	22
2.2.4. Laboratuvar Koşullarında Bor Triklorür Hazırlama Yöntemleri	23
2.3. Fosgen	24
2.3.1. Fosgenin Tarihçesi	25
2.3.2. Fosgenin Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	25
2.3.3. Fosgen Üretimi	26
2.3.4. Fosgen Parçalanma Mekanizması	27
2.3.5. Fosgenin Kullanım Alanları	28
2.3.6. COCl_2 ve BCl_3 Gazlarının Buhar Basıncı İlişkisi	28
2.4. Klor	29
2.4.1. Klorun Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	30
2.5. Karbon Monoksit	31
2.5.1. Karbon Monoksitin Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	31
2.6. Karbon Tetraklorür	32
2.6.1. Karbon Tetraklorürün Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri	32
3. BOR TRİKLORÜR ÜRETİM YÖNTEMLERİ	33
3.1. Bor Oksitten Üretim	33
3.1.1. Klor Gazı ve Kömür ile Üretim	33
3.1.1.1. Sıvı Organik Çözücü Varlığında Üretim	36
3.1.2. Alüminyum Klorür ile Üretim	37
3.1.3. Borik Asit ile Üretim	37

3.1.4. Alkali ve Toprak Alkali Metal Halitler ile Üretim	39
3.1.5. Metalik Olmayan Sıvı Klorürler ile Üretim	40
3.1.6. Sodyum Tetraborat ile Üretim	41
3.1.7. Ergimiş Tuz Banyosu ile Üretim	43
3.2. Boritlerden Üretim	44
3.2.1. Toprak Alkali Metal Boritlerden Üretim	44
3.2.2. Titanyum Diboritten Üretim	45
3.3. Bor Tuzlarından Üretim	46
3.3.1. Kolemanit ve Üleksitten Üretim	46
3.3.2. Sodyum Tetraborattan Üretim	47
3.4. Borat Esterden Üretim	48
3.4.1. Serbest Radikal ve Organik Sıvı Çözücü Varlığında Üretim	50
3.5. Bor Karbürden Üretim	53
3.5.1. Akışkan Yatakta Sürekli Klorlama ile Üretim	53
3.5.2. RF Kaynağı ile Üretim	56
3.5.3. Klorlama Katalizörü İlavesi ile Üretim	57
3.5.4. Yatay Grafit Reaktörde Düşük Sıcaklık Reaksiyonu ile Üretim	59
3.5.5. Dıştan Elektrikli Isıtma ile Üretim	60
3.5.6. I., II. ve III. Grup Borit İlavesi ile Üretim	60
4. BOR TRİKLORÜRDEN FOSGEN GİDERME YÖNTEMLERİ	62
4.1. Alümina Yatağından Geçirme ile Saflaştırma	62
4.2. $AlCl_3$ Katalizör Varlığında Saflaştırma	63
4.3. Lazer Işını ile Saflaştırma	64
4.3.1. 6 W Gücündeki CO_2 Lazer Işını ile Saflaştırma	64
4.3.2. 100-150 W Gücündeki CO_2 Lazer Işını ile Saflaştırma	67
4.3.3. KrF Lazer Işını ile Saflaştırma	71
4.4. Elektriksel Uyarım ile Saflaştırma	73
4.5. Civa Buharı Lambası ile Saflaştırma	74
4.6. Kriyojenik Çözücüler Varlığında Civa Ark Lambası ile Saflaştırma	76
4.7. Karbon Katalizör ve H_2 Akışı Varlığında Saflaştırma	81
5. BOR KARBÜRDEN BOR TRİKLORÜR ÜRETİM SİMÜLASYONU	85
5.1. Bor Karbür Tozunun Özelliklerinin Belirlenmesi	85
5.2. BCl_3 Üretim Prosesinin Tanımlanması	88
5.3. Proses Parametrelerinin Belirlenmesi	89
5.4. Reaksiyonun FactSage Programı ile Simülasyonu	90
6. DENEYSEL ÇALIŞMALAR	91
6.1. Deneysel Tasarım	91
6.2. Deneylerde Kullanılan Cihaz ve Malzemeler	95
6.2.1. Solunum Sistemini ve Vücudu Korumada Kullanılan Cihaz ve Malzemeler	95
6.2.1.1. Suni Solunum Sistemini Oluşturan Cihaz ve Malzemeler	95
6.2.1.2. Vücut Korunumunda Kullanılan Malzemeler	96
6.2.2. Deney Düzeneginde Kullanılan Cihaz ve Malzemeler	98
6.3. Deneylerin Yapılışı	102
6.4. Analitik Prosedür	103

7. DENEY SONUÇLARI VE İRDELEMELER	105
7.1. BCl_3 ve COCl_2 Gaz Karışımlarının Hazırlanması	105
7.2. Gaz Karışımlarının IR Lazer Cihazında Parçalanma Koşulları	106
7.3. Gaz Karışımlarının Dekompozisyon Kamarasına Beslenmesi	106
7.4. Gaz karışımlarının IR Lazer Işını ile Dövülme Süresi	107
7.5. Karışımların Sıvılaşmayan Fraksiyonlarının Çöktürdüğü AgCl Ağırlıkları	108
7.6. Çöktürülen AgCl Tuzlarından COCl_2 Parçalanma Verimlerinin Hesaplanması	109
7.7. Gaz Karışımındaki COCl_2 Yüzdesinin Parçalanma Verimine Etkisi	111
7.8. Gaz Karışımı Besleme Debilerinin COCl_2 Parçalanma Verimine Etkisi	112
7.9. GCMS Analizleri	113
7.9.1. Bor Triklorür Sıvısının Tanıtılması	113
7.9.2. COCl_2 Sıvısının Tanıtılması	114
7.9.3. BCl_3 ve COCl_2 Karışımlarının Analizi	115
8. GENEL SONUÇLAR	118
KAYNAKLAR	120
ÖZGEÇMİŞ	124

KISALTMALAR

CVD	: Chemical Vapor Deposition
GC	: Gas Chromatography
GCMS	: Gas Chromatography and Mass Spectrometry
ICP-MS	: Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry
FTIR	: Fourier Transform Infrared Spectroscopy
IR	: Infrared
PVC	: Polivinilklorür
XRD	: X-ray Diffraction
AAS	: Atomic Absorption Spectrophotometry
MFC	: Mass Flow Controller
PVF	: Polivinilflorür

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 2.1	Bor elementinin fiziksel ve kimyasal özellikleri 5
Tablo 2.2	Ticari öneme sahip bor mineralleri ve bulunduğu bölgeler 6
Tablo 2.3	Dünya toplam bor rezervleri ve rezerv ömürleri 7
Tablo 2.4	ETİ Holding A.Ş.'nin bor rezervleri 7
Tablo 2.5	% 100 B ₂ O ₃ bazında Dünya toplam bor üretimi 9
Tablo 2.6	Türkiye'nin ham ve rafine bor üretim kapasitesi 9
Tablo 2.7	% 100 B ₂ O ₃ bazında Dünya bor ticareti.....10
Tablo 2.8	Türkiye ve ABD'nin bor ürünleri ihracatı (bin ton).....10
Tablo 2.9	Diğer ülkelerin bor ürünleri ihracatı (bin ton).....11
Tablo 2.10	Kullanım alanlarına göre dünya bor ürünleri tüketimi (bin ton).....12
Tablo 2.11	ABD ve Türkiye'nin bor ürünleri tüketimi sektörel dağılımı ve tüketim yüzdeleri 12
Tablo 2.12	Bor triklorür gazının fiziksel ve kimyasal özellikleri.....17
Tablo 2.13	Maksimum safiyetteki BCl ₃ 'ün içerdiği gaz empürite miktarları 21
Tablo 2.14	COCl ₂ gazına maruz kalma süresine bağlı olarak etki limitlerinin sınıflandırılması.....24
Tablo 2.15	COCl ₂ gazının fiziksel ve kimyasal özellikleri 26
Tablo 2.16	COCl ₂ oluşum mekanizmasında ΔH° - T ilişkisi.....27
Tablo 3.1	Ergimiş tuz banyosu yöntemi ile B ₂ O ₃ 'den BCl ₃ üretimde elde edilen % verim değerleri.....43
Tablo 3.2	TiB ₂ 'den BCl ₃ üretiminde sıcaklık ve toplam debi değerleri değiştirilerek elde edilen dönüşüm verimi değerleri 46
Tablo 5.1	B ₄ C tozunun AAS analizi.....87
Tablo 7.1	Gaz karışımlarının IR lazer ile parçalanma koşulları.....106
Tablo 7.2	BCl ₃ ve COCl ₂ karışımlarının GCMS cihazında analizi için kullanılan alternatif yöntemler 117

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 2.1 : BCl_3 üzerindeki C_3 ve C_2 simetri adımları	16
Şekil 2.2 : Sıvı BCl_3 'ün yoğunluk-sıcaklık ilişkisi	19
Şekil 2.3 : Sıvı BCl_3 'ün viskozite-sıcaklık ilişkisi	19
Şekil 2.4 : Sıvı BCl_3 'ün ısı iletkenlik-sıcaklık ilişkisi	20
Şekil 2.5 : Gaz BCl_3 'ün ısı iletkenlik-sıcaklık ilişkisi	20
Şekil 2.6 : BCl_3 gazının buhar basıncı-sıcaklık diyagramı	21
Şekil 2.7 : COCl_2 gazına ait ΔH° -T grafiği	28
Şekil 2.8 : BCl_3 ve COCl_2 gazlarının buhar basıncı-(sıcaklık)-1 eğrileri	29
Şekil 3.1 : B_2O_3 ve karbondan klorlama yoluyla BCl_3 üretimi	35
Şekil 3.2 : H_3BO_3 kullanarak B_2O_3 'den endüstriyel boyutta BCl_3 üretimi	38
Şekil 3.3 : $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7$ ilavesi ile B_2O_3 'den BCl_3 üretimi için geliştirilen sistem	42
Şekil 3.4 : Ergimiş tuz banyosu ile $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7$ 'den BCl_3 üretimi	48
Şekil 3.5 : Ultraviyole ışık kaynağı ve CCl_4 varlığında $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ 'den BCl_3 üretimi	51
Şekil 3.6 : $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7$ 'den hareketle $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ üretimi	52
Şekil 3.7 : H_3BO_3 'den hareketle $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ üretimi	52
Şekil 3.8 : RF kaynağı ile B_4C 'den BCl_3 üretimi	56
Şekil 3.9 : Klorlama katalizörü ile B_4C 'den BCl_3 üretimi	58
Şekil 3.10 : Direnç teli sarımı ile B_4C 'den BCl_3 üretimi	59
Şekil 4.1 : Ham BCl_3 gazının CO_2 lazer ile saflaştırılması	65
Şekil 4.2 : COCl_2 parçalanmasının lazer gücüne göre değişimi	66
Şekil 4.3 : COCl_2 parçalanmasının radyasyon süresine göre değişimi	66
Şekil 4.4 : COCl_2 parçalanma veriminin BCl_3 basıncına göre değişimi	67
Şekil 4.5 : BCl_3 gazının IR spektrumundaki COCl_2 bantları	68
Şekil 4.6 : 0.0325 atm basınçtaki BCl_3 'ün IR spektrumundaki COCl_2 ve H_2 bantları	69
Şekil 4.7 : 0.065 atm BCl_3 ve 0.00104 atm COCl_2 karışımının IR spektrumu	69
Şekil 4.8 : 0.0078 atm BCl_3 ve 0.0078 atm COCl_2 gaz karışımının IR spektrumu	70
Şekil 4.9 : 0.013 atm BCl_3 ve 0.13 atm COCl_2 karışımının IR spektrumu	70
Şekil 4.10 : 0.065 atm C_2H_4 ve 0.0078 atm COCl_2 karışımının IR spektrumu	71
Şekil 4.11 : Ham BCl_3 gazının KrF Lazeri ile saflaştırılması	72
Şekil 4.12 : 0.65 atm BCl_3 gazının IR spektrumları	73
Şekil 4.13 : Ham BCl_3 gazının civa buharı lambası ile saflaştırılması	75
Şekil 4.14 : 0.13 atm COCl_2 'nin -108 °C'lik sıvı ksenon çözeltisindeki IR spektrumu (A), 1000 W civa ark lambası ile 15 dakika fotoliz sonrası (B)	77

Şekil 4.15	: -108 °C’de sıvı ksenon çözeltisinde tutulan 0.13 atm BCl ₃ ’ün IR spektrumu	78
Şekil 4.16	: -153 °C’lik sıvı kripton çözeltisinde tutulan 1.3 atm BCl ₃ bünyesindeki COCl ₂ ’nin IR spektrumu (D), 37 dakika 1000 W civa ark lambası ile fotoliz sonrası spektrumu (E)	79
Şekil 4.17	: -153°C’de sıvı kripton çözeltisinde tutulan 1.3 atm BCl ₃ gazının hücreye beslendiği andaki IR spektrumu (F); 1 saat sonraki (G); 1000 W’lık civa ark lambası ile 37 dakikalık fotoliz sonrası (H)	79
Şekil 4.18	: -153°C’lik sıvı kriptonunda tutulan BCl ₃ bünyesindeki COCl ₂ ’nin 1000 W’lık civa ark lambası ile pirolizi sonrası IR spektrumu.....	80
Şekil 5.1	: B ₄ C tozunun partikül boyut analizi	86
Şekil 5.2	: B ₄ C tozunun XRD analizi.....	87
Şekil 5.3	: B ₄ C tozundan BCl ₃ üretimi için tasarlanan sistem	88
Şekil 5.4	: B ₄ C’den BCl ₃ üretimi reaksiyonunun ΔH(kJ)-T(°C) ilişkisi.....	90
Şekil 5.5	: B ₄ C’den BCl ₃ üretimi reaksiyonunun ΔG(kJ)-T(°C) ilişkisi	90
Şekil 6.1	: Deney düzeneğinin genel görünümü (a), yandan görünümü (b).....	92
Şekil 6.2	: Deney düzeneğine ait blok diyagramı	93
Şekil 6.3	: Dekompozisyon kamarasının ayrıntılı görünümü	94
Şekil 6.4	: Kompresörden gelen havayı temizleyen filtreler	95
Şekil 6.5	: Filtreden çıkan temiz havanın aktarıldığı solunum ekipmanları.....	96
Şekil 6.6	: Gaz geçirimsiz elbiseyi tamamlayan Neopren esaslı eldivenler	97
Şekil 6.7	: Gaz geçirimsiz elbiseyi tamamlayan botlar.....	97
Şekil 6.8	: Suni solunum sistemi ile bütünleştirilmiş gaz geçirimsiz elbise.....	98
Şekil 6.9	: BCl ₃ ve COCl ₂ gaz tüpleri ve regülatörleri.....	98
Şekil 6.10	: Kütlesel akış kontrol cihazı	99
Şekil 6.11	: MFC görüntüleme sistemi.....	99
Şekil 6.12	: 1 ve 5 lt hacmindeki Tedlar gaz torbaları.....	99
Şekil 6.13	: CO ₂ lazerinin yandan ve önden görünüşü	100
Şekil 6.14	: CO ₂ Lazer Kontrol Paneli.....	100
Şekil 6.15	: Lazer söndürme yüzeyi	100
Şekil 6.16	: Dekompozisyon kamarasına ait ZnSe kaplamalı pencereler.....	101
Şekil 6.17	: Dekompozisyon kamarasının çıkışına bağlanan manometre	101
Şekil 6.18	: -30 °C’lik masa tipi ve -40 °C’lik yer tipi kriyostatlar.....	101
Şekil 6.19	: Gaz Kromatografi-Kütle Spektrometre Cihazı.....	102
Şekil 7.1	: Gaz karışımlarının CO ₂ lazer ile dövülmesi (a), teflon contaların yanması (b)	108
Şekil 7.2	: Cl ₂ gazının AgNO ₃ içeren gaz yıkama şişesinde AgCl tuzu oluşturma evreleri.....	108
Şekil 7.3	: 50 ml/dk debi ile beslenen karışımlardaki COCl ₂ yüzdesinin parçalanma verimine olan etkisi	111
Şekil 7.4	: 100 ml/dk debi ile beslenen karışımlardaki COCl ₂ yüzdesinin parçalanma verimine olan etkisi	111
Şekil 7.5	: Gaz besleme debilerinin COCl ₂ parçalanma verimine olan etkisi.....	112
Şekil 7.6	: CHCl ₃ içinde çözünen BCl ₃ sıvısının şiddet-zaman grafiği.....	113
Şekil 7.7	: CHCl ₃ içinde çözünen BCl ₃ sıvısının şiddet-(m/z) grafiği	113

Şekil 7.8	: CHCl_3 içinde çözünen COCl_2 sıvısının şiddet-zaman grafiği.....	114
Şekil 7.9	: CHCl_3 içinde çözünen COCl_2 sıvısının şiddet-(m/z) grafiği; COCl_2 pikleri (a), CHCl_3 pikleri (b).....	115
Şekil 7.10	: BCl_3 ve COCl_2 karışımının şiddet-zaman grafiği	116
Şekil 7.11	: BCl_3 ve COCl_2 karışımının şiddet-(m/z) grafiği; bor bileşikleri pikleri (a), COCl_2 pikleri (b)	116

SEMBOL LİSTESİ

μ	: Viskozite katsayısı
k	: Isıl iletkenlik katsayısı
T	: Sıcaklık
λ	: Isıl iletkenlik
ΔH	: Entalpi
K_p	: Reaksiyon denge sabiti
T_E	: Ergime sıcaklığı
T_B	: Buharlaşma sıcaklığı
t	: Zaman
E_{abs}	: Absorpsiyon enerjisi
f	: Enerji fraksiyonu
ΔG	: Gibbs serbest enerjisi
m/z	: Kütle/yük

BOR KARBÜR ORİJİNLİ BOR TRİKLORÜR GAZINDAN IR LAZER İLE SÜREKLİ AKIŞ ALTINDA FOSGEN GİDERİLMESİ

ÖZET

Özel bor kimyasalları grubunda yer alan ve çok koroziv, toksik bir gaz olan bor triklorür, bor fiberlerinin kimyasal buhar biriktirme yöntemi ile üretiminde, yüksek performanslı yakıt ve roket yakıtı eldesinde, bor hidrür ve bor nitrürlerin sentezinde, elektronik endüstrisinde, dehidratasyon ve polimerizasyon reaksiyonlarında ve refrakter metallerin arıtımında kullanılmaktadır. Bor triklorür gazı, bor oksit, borit, bor tuzu, borat ester ve bor karbür gibi hammaddelerden hareketle üretilebilmektedir. Hammadde olarak oksijen içeren bileşiklerin kullanılması, bor triklorür gazının kullanım alanlarındaki performansını olumsuz yönde etkileyen ve uzaklaştırılması zor olan fosgen empüritesinin çok miktarda oluşmasına neden olmaktadır. Oksijen içermeyen bir hammadde olan bor karbürden bor triklorür üretimi sırasında da, reaksiyonda kullanılan klor gazının safiyetine, reaksiyon ortamının engellenemeyen hava veya nem içeriğine bağlı olarak, diğer yöntemlere kıyasla çok daha az miktarda fosgen gazı oluşmaktadır. Bor karbürden üretim, endüstriyel anlamda en çok tercih edilen ve en yüksek verimi sağlayan yöntem olmasına rağmen, özel ticari kullanımlara uygun bor triklorür gazı ancak bu üretimi takip eden saflaştırma işlemleri sonrasında elde edilebilmektedir. Bu sebeple, fosgen gazını bor triklorürden ayıran, parçalanma ürünü olarak karbon monoksit ve klor gazları açığa çıkaran, bu gazların bor triklorür yapısına zarar vermesini engelleyen ve kolayca sistemden uzaklaşmasını sağlayan bir metoda ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada, bor karbür tozundan bor triklorür üretim simülasyonu yapılmış olup, bor triklorür gazının IR lazer ışınlarından kaynaklanan uyarma ve moleküler düzeyde ısı parçalanma etkisi yardımıyla fosgen gazından arındırılmasını sürekli akış altında gerçekleştirmek için, saf halde ve çelik dış gövdeli tüpler içinde temin edilmiş gazlardan elde edilen değişik oranlardaki gaz karışımları kullanılmıştır. Bor triklorür ve fosgen gaz karışımlarının 60 W gücündeki CO₂ lazere maruz kalması ile elde edilen fosgen parçalanma verimleri, gaz karışımının fosgen miktarına ve gaz karışımını dekompozisyon kamarasına besleme debisine bağlı olarak incelenmiştir.

Deneysel çalışmalarda, farklı konsantrasyonlardaki bor triklorür ve fosgen gaz karışımları (% 1.315 COCl₂ ve % 98.685 BCl₃; % 5.745 COCl₂ ve % 94.255 BCl₃; % 11.276 COCl₂ ve % 88.724 BCl₃), 50 ml/dk ve 100 ml/dk olmak üzere iki farklı debide dekompozisyon kamarasına beslenmiş ve CO₂ lazer ışınına maruz bırakılmıştır. 50 ml/dk besleme debisinde elde edilen fosgen parçalanma verimleri daha yüksek olup, dekompozisyon kamarasında kapiler etki ile toplam basınç artırıldığı için, 100 ml/dk debi ile elde edilen verimlerin iki katı kadar değildir. Gaz karışımı içindeki fosgen miktarının belli bir miktar artması parçalanma verimini arttırmaktadır. Karışım içinde, molekül içi enerji transferini engellemeyecek kadar fosgen bulunması gerektiği sonucuna varılmıştır. Deneysel çalışmalar, GCMS cihazı ve AgNO₃ çözeltisi ile gravimetrik analiz yöntemleri kullanılarak yorumlanmıştır.

REMOVAL OF PHOSGENE FROM BORON CARBIDE ORIGINATED BORON TRICHLORIDE GAS BY IR LASER UNDER CONTINUOUS FLOW

SUMMARY

Boron trichloride which is a very corrosive, toxic gas and takes place in the special boron chemicals group, is used for the production of boron fibers by chemical vapor deposition, the derivation of high performance fuel and rocket fuel, the synthesis of boron hydrate and boron nitrate, electronic industry, dehydration and polymerization reactions, and the purification of refractory metals. Boron trichloride gas is produced from raw materials like boron oxide, borite, boron salt, borate ester and boron carbide. If the raw material includes oxide, the performance of the uses of boron trichloride gas is affected in a negative way, and also so much phosgene impurity occurs which is very hard to get rid of. During the production of boron trichloride from boron carbide as a material which does not contain any oxygen, according to the purity of chlorine gas that is used in reaction, air and humidity content that occurs in reaction medium, phosgene gas is found in less quantity comparatively to other methods. The production from boron carbide is the most preferred in industry and also the most efficient method, but to gain boron trichloride which is convenient for private commercial use, some purification steps must be taken. For this reason, a method is needed which separates phosgene gas from boron trichloride, decomposes as carbon monoxide and chlorine gases, prevents the damage of the boron trichloride structure because of these decomposition gases, removes the gases from the system easily.

In this study, the production simulation of boron trichloride from boron carbide powder is done. Boron trichloride gas is decomposed from phosgene gas by the excitation and the molecular level thermal decomposition by the IR laser beams. In order to make this process in continuous flow, different ratio of gas mixtures is provided from the gases stored in pure, steel cylinders. Phosgene decomposition efficiencies which are obtained by the exposure of boron trichloride and phosgene gas mixtures to 60 W CO₂ laser, are examined with the amount of phosgene in the gas mixture and feeding flow of the gas mixture to the decomposition cabin.

In experimental studies, different concentrations of boron trichloride and phosgene gas mixtures (% 1.315 COCl₂ and % 98.685 BCl₃; % 5.745 COCl₂ and % 94.255 BCl₃; % 11.276 COCl₂ and % 88.724 BCl₃), are feeded to the decomposition cabin 50 ml/min. and 100 ml/min by two different flow rates, and exposed to CO₂ laser beam. Phosgene decomposition efficiency at 50 ml/min. feeding flow is higher, the efficiencies of 100 ml/min is not twice of the other, because the total pressure of the decomposition cabin is increased by capillary effect. The increase of phosgene in the gas mixture increases the efficiency of decomposition. It is concluded that, in the mixture, a limited level of phosgene must exist in order not to prevent the molecular energy transfer. Experimental studies are interpreted with GCMS instrument and the gravimetric analysis methods by AgNO₃ solution.

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Ülkemiz, Dünya bor rezervlerinin en az % 70'ine sahip olmasına rağmen, dünya bor cevheri pazarındaki yılda 1 milyar dolarlık ticaret hacminin içine sıkışmış durumdadır ve bundan da ancak yaklaşık % 30 oranında (300 milyon dolar/yıl) pay almaktadır. Oysa ham veya rafine cevherden, boraks ve borik asitten öteye uç ürünlere doğru atılacak her adım, temel ürün fiyatlarını % 1.000 ile % 1.000.000 oranında aşacak katma değer yaratma gücüne sahiptir. Bu tür katma değerlerin yaratıcı faktörlerinden en önemlisi, laboratuvar ve Ar-Ge çalışmalarına dönüşen bilgidir, bununla beraber endüstriyel altyapı ve sermaye de gerek koşullardandır.

Bu çalışma, dünyanın en büyük ve yüksek tenörlü bor yataklarına sahip olan ülkemizde bor minerallerinden elde edilen ticari ürünleri, ham ve rafine bor ürünler grubundan özel bor kimyasalları ve ileri teknoloji bor ürünleri grubuna taşıyabilmek, katma değer yaratmak adına ilerici adımlar atabilmek ve ülkemizin dünya bor cevheri pazarındaki payını arttırabilmesine katkı sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda da, kimyasal buhar biriktirme (CVD) yöntemi ile volfram çekirdekli bor fiberi üretimi için gerekli aşamalar yerine getirilmektedir.

CVD yöntemi, bor, bor karbür ve bor nitrür fiberlerinin üretimi için dünya düzeyinde var olan tek yöntemdir. Bu yöntem ile fiber üretebilmek için gereken başlıca iki girdi, bortriklorür gazı ve çekirdek olarak görev yapacak volfram ipliklidir. Volfram çekirdekli bor fiber üretimi çerçevesinde, yerli kaynaklardan temin edilen volfram tozundan başlanarak sinterleme, dövme, rekristalizasyon, sıcak çekme, ince tel çekme ve elektro dağlama işlem zinciri sonunda 9.95 mikron çaplı süper ince volfram tel elde edilmiştir. Türkiye'de ilk defa yapılan bu tel, metal matriksli kompozit üretiminin gerektirdiği maksimum 100 mikron kalınlıktaki bor fiberinin elde edilebilmesi için öngörülen maksimum 12.5 mikronluk çekirdek kalınlığının daha altında olması nedeniyle genel teknolojik anlamda da çok önemli bir kazanım ifade etmektedir.

Bu çalışmada, 1952 yılından itibaren ABD hükümetinin HEF, HERMES, X-File kodlu gizli askeri projeleri çerçevesinde üretilen ve p tipi yarı iletken, elektrik

rezistansı, yüksek performanslı yakıt, katalizör, yalıtım malzemesi, bor hidrür, elementer bor, ileri teknoloji ürünleri olan bor, bor karbür, bor nitrür fiberleri ve cam fiberi üretiminin temel girdilerinden olan bor triklorür gazının, yerli hammadde kaynaklarımızdan hareketle elde edilen bor karbürden üretilmesi için sistem tasarlanması amaçlanmıştır.

Bor karbürün, bir reaktör tüp içerisinde klor gazı ile yüksek sıcaklıkta tepkimeye girmesi sonucunda elde edilmesi amaçlanan bor triklorür gazı, bor karbürün bünyesindeki veya reaksiyon ortamındaki oksijen varlığı sebebiyle fosgen gazı içermektedir. Fosgen gazı, bortriklorür üretim yöntemlerinin hemen hemen tümünde yan ürün olarak ortaya çıkmaktadır; bor karbürden hareketle üretilen bor triklorür gazı bünyesinde çok düşük oranlarda fosgen bulursa bile ürün kalitesini şiddetle düşürmektedir. Özellikle CVD işlemlerinde “kontakt zehir” etkisi yaparak çekirdek üzerinde bor kristallerinin toplanmasını engellemektedir. Bunun yanı sıra, 1. ve 2. Dünya Savaşı’nda kimyasal silah olarak kullanılan ve bir milyon insanın ölmesine sebep olan fosgen gazının, çok yüksek düzeydeki toksik etkisi nedeniyle dekompoze edilmeden arıtılması ve çevreye salınması mümkün değildir.

Bu çalışmada, bor triklorür gazı bünyesinde bulunan fosgen empüritesinin IR lazer ışını ile parçalanması ve karışım besleme debisi, fosgen gazı konsantrasyonu gibi parametrelerin parçalanma verimi üzerinde yarattığı etkilerin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. TEORİK BİLGİLER

2.1. Bor

Türkiye bor yatakları, Dünya'nın en büyük ve yüksek tenörlü kolemanit, üleksit ve boraks (tinkal) yatakları olup (sırasıyla % 30, % 29 ve % 25 B_2O_3), dünya ihtiyacını 500 yıl tek başına karşılayabilecek boyuttadır. Türkiye' deki bor yatakları, madencilik yönünden kolay çıkarılabilir niteliği ve ulaşım noktalarına yakınlığı bakımından dünyada rakipsizdir. Tüm dünya ülkeleri, çok yaygın kullanımı olan üleksit ve kolemanit mineralleri yönünden Türkiye'ye bağımlıdır. Dünya ham bor gereksiniminin % 95'i Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Ülkemiz, bor kaynaklarının bu zenginliğine karşın dünyanın toplam 1.2 milyar dolarlık konsantre ve rafine bor üretimindeki gelirinin ancak % 21'ini alabilmektedir [1].

2.1.1. Borun Tarihçesi

Tarihte ilk olarak Babiller 4000 yıl önce, Uzak Doğu'dan, altın işlemeciliğinde kullanmak üzere boraks ithal etmişlerdir. İlk boraks kaynağı, Tibet Göllerinden elde edilmiş ve Himalayalar'dan Hindistan'a getirilmiştir. Bor bileşiklerini, Sümerler ve Etiler, metallerin yüzeyindeki oksit tabakasını çözme işlevi nedeniyle altın ve gümüş işlemeciliğinde lehim elemanı olarak; Mısırlılar mumyalama, tıp ve metalurji uygulamalarında; Eski Yunanlılar ve Romalılar arenaların tabanında dezenfektan olarak ve cam yapımında; Çinliler ise seramik ve cam üretiminde kullanmışlardır. İlaç olarak ilk kez Arap doktorlar tarafından M.S. 875 yılında kullanılmıştır. Modern bor endüstrisi, 13. yy.'da Marco Polo tarafından Tibet'ten Avrupa'ya getirilmiştir [2].

Borik asit 1700'lü yılların başında borakstan yapılmıştır. 1771 yılında, İtalya'nın Tuscani bölgesindeki sıcak su kaynaklarında Sassolit bulunduğu anlaşılmıştır. 1800'lü yılların başında ise elementer bor elde edilmiştir. Elementel bor, 1808 yılında Fransız kimyacı Gay-Lussac ile Jacques Thenard ve bağımsız olarak İngiliz kimyacı Sir Humpry Davy tarafından bor oksitin potasyum ile ısıtılmasıyla elde edilmiştir [2,3].

1852’de Şili’de endüstriyel anlamda ilk boraks madenciliği başlamıştır. Nevada, California, Caliko Moutain ve Kramer yöresindeki yatakların bulunarak işletilmeye alınmasıyla ABD dünya bor gereksinimini karşılayan birinci ülke haline gelmiştir. Türkiye’de ilk işletme, 1861 yılında çıkartılan Maadin Nizannamesi uyarınca 1865 yılında bir Fransız şirketine işletme imtiyazı verilmesiyle başlamıştır. 1950 yılında Bigadiç ve 1952 yılında Mustafa Kemal Paşa yöresindeki kolemanit yatakları bulunmuştur. 1956 yılında Kütahya Emet Kolemanit, 1961 yılında Eskişehir Kırka Boraks yataklarının bulunması ve işletilmeye başlanmasıyla Türkiye, dünya bor üretimi içinde % 3 olan payını 1962’de % 15, 1977’de % 39 düzeyine yükseltmiştir [3]. 1978’de bor rezervlerinin tüm madencilik ve işletme hakları Etibank’a verilmiştir. 1984’de Kırka I. Bor Türevleri Tesisi, 1987’de Bandırma Borik Asit Tesisi, 1996’da Kırka II. Boraks Pentahidrat Tesisi, 2001’de Kırka III. Boraks Pentahidrat Tesisi ve 2004’de Emet Borik Asit Tesisi işletmeye alınmıştır [4]. Türkiye, giderek artan üretimi nedeniyle de günümüzde ABD’nin en önemli rakibi haline gelmiştir.

2.1.2. Borun Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Bor, periyodik tabloda B simgesiyle gösterilen, 3A grubunun ilk ve en hafif üyesidir; sarı-kahverengi kristal görünümlüdür. Atom numarası 5, atom ağırlığı 10,81 g, yoğunluğu 2.34 g/cm^3 olan, ergime noktası 2100 ile 2200 °C arasında değişen ve erimiş kütlesi soğutulduğunda çok sert ve kırılğan bir ürün elde edilen, kaynama noktası 3660 °C olan, metalle ametal arası yarı iletken özelliklere, çok iyi kimyasal dirence ve hekzagonal kafes yapısına sahip bir elementtir. Oda sıcaklığında zayıf bir iletken olmasına rağmen sıcaklık artışı ile iletkenliği de artmaktadır, bu özelliği ise metallerin tam aksinedir. Kendisinden enerji üretilen elementler içinde, litre başına 92.77 MJ yanma enerjisiyle birinci sırada yer alır. Nötron absorplama kesit alanının büyük olması sebebiyle mükemmel nükleer özelliklere sahiptir. Yarılanma ömrünün çok uzun olması da bozulma ürünleri meydana getirmemesini sağlamaktadır [5,6].

Yer kabuğunda, toprak ve kayalarda yaygın olarak bulunan kristal ya da amorf yapıdaki B miktarı, 10-20 ppm arasında değişmektedir. Bu miktar, deniz suyunda 0.5-9.6 ppm; tatlı sularda ise 0.01-1.5 ppm mertebesindedir. Doğada bulunan bor, ^{10}B (% 19.8) ve ^{11}B (% 80.2) tabii, kararlı izotoplarının karışımından oluşmaktadır; ^8B ve ^{12}B ise, radyoaktif izotoplardır. Genellikle doğada tek başına değil, başka

elementlerle bileşikler halinde bulunur. Oksijenle bağ yapmaya yatkın olması sebebiyle, genel adı borat olan pek çok değişik bor-oksijen bileşiği bulunmaktadır [6,7].

Çeşitli metal veya ametal elementlerle yaptığı bileşiklerin gösterdiği değişik özellikler, endüstride pek çok çeşit bor bileşiğinin kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Bor, bileşiklerinde metal dışı bileşikler gibi davranır, ancak farklı olarak saf bor, karbon gibi elektrik iletkenidir. Kristalin bor, görünüm ve optik özellikleri açısından elmasa benzemektedir ve önemli ölçüde hafiftir, serttir, çizilmeye karşı mukavemetlidir, ısıya karşı kararlıdır, kimyasal olarak inerttir ve hekzagonal veya tetragonal yapıdadır [3,6]. Bor elementinin diğer fiziksel ve kimyasal özellikleri Tablo 2.1’de verilmektedir.

Tablo 2.1: Bor elementinin fiziksel ve kimyasal özellikleri [2-4,7]

Oksidasyon sayısı	3
Elektronegativite	2.04
Termal iletkenlik	0.274 W/cm.K
Isıl genleşme katsayısı	5.10^6 - 7.10^6 (25-1050 °C arası, 1 °C için)
Entalpi	$\Delta H_{\text{buharlaşıma}} = 480 \text{ kJ/mol}$ $\Delta H_{\text{füzyon}} = 22.18 \text{ kJ/mol}$
Buhar basıncı	0.348 Pa (2300 °C)
Elektriksel direnç	$1.8.10^{12}$ mikroh-m-cm
İyonizasyon enerjisi	Birinci: 8.298 kJ/mol İkinci: 25.154 kJ/mol Üçüncü: 37.93 kJ/mol
Çap	$R_{\text{atomik}} = 1.17 \text{ Å}$ $R_{\text{iyonik}} = 0.23 \text{ Å}$
Sertliği	Mohs: 9.3 Vickers: 49000 MN.m ⁻² Knopp: 2100-2580 HK
Spesifik ısı	1.02 J/g.K
Molar hacmi	4.68 cm ³ /mol
Elastik modülü	320 GPa

Bor, oda sıcaklığında hava ile reaksiyon vermez, fakat yüksek sıcaklıkta bor oksit oluşturur. Normal koşullarda, su ile reaksiyonu yoktur, kaynar HF ve HCl’den etkilenmez. Toz haline getirildiğinde, sıcak derişik HNO₃ içerisinde çok yavaş yükseltgenir ve borik asite dönüşür. Halojenler ile meydana getirdiği reaksiyonlarından BF₃, BCl₃ ve BBr₃ bileşiklerini oluşturur. Bu bileşiklerin dışında, B₂H₆, B₄H₄, B₄H₁₀, B₅H₉, B₅H₁₁, B₆H₁₀, B₁₀H₁₄ (hidroboranlar), B₂F₄, B₂Cl₄, BI₃,

B_2S_3 , BN (bor nitrür), Mg_3B_2 (magnezyum borit) ve TiB_2 (titanyum borit) bileşikleri de mevcuttur [7].

2.1.3. Bor Mineralleri

Bor mineralleri değişen oranlarda B_2O_3 içeren minerallerdir ve değerleri içindeki B_2O_3 miktarı ile ölçülmektedir. Bor minerali rezervleri, ABD'nin Güneybatı bölgesi Mojave Çölü, Güney-Orta Asya Alp Kuşağı (Türkiye dahil) ve Güney Amerika And Kuşağı olmak üzere dünyada başlıca üç kuşakta oluşmuştur [4].

Bor mineralleri, ekonomik anlamda, kalsiyum, sodyum ve magnezyum elementleri ile hidrat bileşikleri halinde teşekkül etmiş olarak bulunurlar ve bu elementlere göre sınıflandırılırlar. Endüstriyel açıdan önemli bor mineralleri arasında, boraks (sodyum kökenli bor bileşikleri), kolemanit (kalsiyum kökenli bor bileşikleri), üleksit (sodyum-kalsiyum kökenli bor bileşikleri) ana grupları altında tinkalkonit, kernit, probertit, szyabelit, datolit, pandemit, borasit, inyonit ve hidroborasit yer alır. Ülkemizde ise madencilik faaliyetleri sonucunda elde edilen tinkal, kolemanit ve üleksit gibi bor mineralleri işletilir [6]. Ticari öneme sahip bor mineralleri, % B_2O_3 oranı ve bulunduğu bölgeler ile Tablo 2.2'de verilmektedir.

Tablo 2.2: Ticari öneme sahip bor mineralleri ve bulunduğu bölgeler [4,7]

Mineral	Formülü	% B_2O_3	Bulunduğu Yer
Boraks (Tinkal)	$Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$	36.6	Kırka, Emet, Bigadiç, Arjantin, Kaliforniya
Tinkalkonit	$Na_2O \cdot 2B_2O_3 \cdot 5H_2O$	47,80	Kırka
Kernit (Razorit)	$Na_2B_4O_7 \cdot 4H_2O$	51.0	Kırka, Kaliforniya, Arjantin
Üleksit	$NaCaB_5O_9 \cdot 8H_2O$	43.0	Bigadiç, Kırka, Emet, Arjantin, Çin
Probertit	$NaCaB_5O_9 \cdot 5H_2O$	49.6	Kestelek, Emet, ABD
Kolemanit	$Ca_2B_6O_{11} \cdot 5H_2O$	50.8	Emet, Bigadiç, Küçükler, ABD, Meksika
Pandemit (Priseit)	$Ca_4B_{10}O_{19} \cdot 7H_2O$	49.8	Sultançayır, Bigadiç
Borasit	$Mg_3B_7O_{13}Cl$	62.2	Almanya
Szyabelit	$MgBO_2(OH)$	41.4	Kazakistan, Çin
Hidroborasit	$CaMgBO_{11} \cdot 6H_2O$	50.5	Emet, Rusya, Arjantin
Datolit	$Ca_2B_2Si_2O_{12} \cdot 2H_2O$	26.7	Kazakistan, Rusya, ABD
Inyonit	$2CaO \cdot 3B_2O_3 \cdot 13H_2O$	37,62	Kırka, Bigadiç
Sasolit	H_3BO_3	56.3	İtalya

2.1.4. Bor Rezervleri

B₂O₃ bazında 1 milyar 297 milyon ton olan dünya toplam bor rezervinin ülkelere göre dağılımı ve dünya tüketimini tek başına karşılama kapasitelerine göre rezerv ömürleri Tablo 2.3’de verilmektedir.

Tablo 2.3: Dünya toplam bor rezervleri ve rezerv ömürleri [4,6,8]

Ülke	Toplam Rezerv (bin ton B ₂ O ₃)	Rezerv Oranı (%)	Rezerv Ömrü (yıl)
Türkiye	803.000	62	514
ABD	209.000	16	134
Rusya	140.000	10.7	87
Çin	36.000	2.8	23
Şili	41.000	3.2	26
Bolivya	19.000	1.5	12
Peru	22.000	1.7	14
Arjantin	9.000	0.7	6
Sırbistan	3.000	0.2	2
Kazakistan	15.000	1.2	3
TOPLAM	1.297.000	100	821

Türkiye bor rezervlerinin % 37’si Balıkesir (Bigadiç, Susurluk), % 1’i Bursa (Kestelek), % 28’i Eskişehir (Kırka), % 34’ü Kütahya (Emet) illerinde yer almaktadır ve bu rezervlerden Eskişehir-Kırka bugüne kadar bilinen dünyanın en büyük rezervidir [2].

Ülkemizdeki görünür bor rezerv miktarı ve bu rezervin mineral gruplarına göre dağılımı Tablo 2.4’de verilmektedir. Tablo 2.4’deki veriler, ekonomik olarak kullanılabilecek cevherlerin % 100 B₂O₃ bazındaki miktarlarını esas almaktadır ve ülkemiz rezervlerinin ağırlıklı olarak kolemanitten oluştuğunu göstermektedir. Ülkemizdeki 1.4 milyar ton dolaylarındaki kolemanite karşılık diğer ülkelerdeki toplam kolemanit rezervi 100 milyon ton civarındadır.

Tablo 2.4: ETİ Holding A.Ş.’nin bor rezervleri [9]

Üretim Yeri	Cevher	Rezerv (milyon ton)	Tenör (% B ₂ O ₃)
Kırka Bor İşletmesi	Tinkal	605.5	25.8
Bigadiç Bor İşletmesi	Üleksit	49.2	29.1
	Kolemanit	576.4	29.4
Emet Bor İşletmesi	Kolemanit	835.6	27.5-28.5
Kestelek Bor İşletmesi	Kolemanit	7.7	25-33
TOPLAM		2.074,4	

Ülkemiz dünya bor rezervlerinin çoğuna ve bununla birlikte, kullanıldığı alanlarda ürünlerin karakterini olumsuz yönde etkilediği için istenmeyen safsızlıkların çok düşük olmasının sağladığı yüksek talep ve açık işletmeciliğin getirdiği maliyet avantajlarına da sahiptir. Bu nedenle, dünya ham bor ticaretinin tamamına yakını ülkemizin elinde bulunmaktadır.

2.1.5. Bor Ürünleri ve Bor Üretimi

Bor minerallerinden elde edilen ticari ürünlerin gruplandırılması konusunda kesin bir sınıflandırma bulunmamasına rağmen bor ürünleri, ham bor ürünleri, rafine bor ürünleri ve özel bor kimyasalları olmak üzere üç grupta incelenebilir. Ham bor ürünleri, üleksit, tinkal, kolemanit, hidroborasit ve szaybelit konsantereletleri; rafine bor ürünleri kalsine tinkal, kalsine üleksit, kalsine kolemanit, borik asit, boraks pentahidrat, boraks dekahidrat, sodyum perborat tetrahidrat, sodyum perborat monohidrat ve susuz boraksdır. Genellikle açık ocak madenciliği ile yapılan ham bor ürünleri üretimi kırma, yıkama, eleme ve konsantre cevher aşamaları ile ifade edilir. Rafine ürün üretimi için ise temel olarak çözme, filtrasyon, kristalizasyon, santrifüj, kurutma ve torbalama işlemleri uygulanır. Boraks pentahidrat, boraks dekahidrat, sodyum perborat ve susuz boraks daha çok tinkalden, borik asit ise kolemanitten üretilir.

Özel bor kimyasalları olarak adlandırılan grupta yer alan ürünler, elementel bor, bor karbür, bor karbid, bor nitrür, bor halidleri, bor-azot bileşikleri, inorganik boratlar, fluoroboratlar, bor esterleri, bor hidridleri, organobor bileşikler, sodyum bor hidrür, çinko borat, ferrobör, bor triklorür, bortriflorür, özel sodyum boratlar, trimetil borat ve fluoborik asiti kapsamaktadır [4,9].

Son 30 yılda dünya bor üretiminin büyük bölümü Rusya, Türkiye ve ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Dünyadaki iki ana üretici, Rio Tinto/ABD ve Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü/Türkiye'dir. Dünya üretimindeki artışın en önemli etkenlerinden biri, Türkiye'nin üretiminin son 30 yılda 300 bin tondan 1.5 milyon tonlara ulaşan artışıdır. Üretimde toplam tonaj bazında Türkiye birinci sırada iken, B₂O₃ bazında ABD birinci sırada bulunmaktadır. Dünya toplam bor üretimi ve ülkelere göre dağılımı Tablo 2.5'de verilmektedir.

Tablo 2.5: % 100 B₂O₃ bazında Dünya toplam bor üretimi [3,9]

Ülke	Miktar (bin ton)	Pay (%)
ABD	620	41
Türkiye	475	31.5
Arjantin	57	3.7
Çin	140	9.3
Rusya	73	4.7
Kazakistan	12	0.8
Şili	76	5
Diğer	58	4
TOPLAM	1.511	100

Eti Holding A.Ş.’nin, ham ürün olarak pazarladığı ve rafine ürün üretiminde kullandığı konsantre bor cevherleri tinkal ve kolemanittir. Üleksit ise, sadece konsantre ürün olarak satılmaktadır. Elde edilen rafine ürünler ise, boraks, borik asit ve sodyum perborattır. Tablo 2.7’de, Türkiye’nin ham ve rafine bor üretim kapasitesi ayrıntılı olarak verilmektedir.

Tablo 2.6: Türkiye’nin ham ve rafine bor üretim kapasitesi [4,9]

Yer	Ürün	Kurulu Kapasite (bin ton/yıl)	
		Cevher	Rafine ürün
Kırka	Tinkal	800	
	Boraks Dekahidrat		17
	Boraks Pentahidrat		480
	Susuz boraks		60
Bandırma	Boraks Deka + Penta Hidrat		55
	Borik Asit		85
	Sodyum Perborat		20
Bigadiç	Konsantre Kolemanit	360	
	Konsantre Üleksit	200	
	Öğütülmüş Kolemanit	70	
Emet	Konsantre Kolemanit	500	
	Borik Asit		100
Kestelek	Konsantre Kolemanit	100	
TOPLAM		2030	817

Tablo 2.6’dan, ABD’nin katma değeri yüksek işlenmiş bor ürünleri üretirken, Ülkemizin ham bor üretimine ağırlık verdiği görülmektedir. Bu sebeple, US Borax şirketi, dünyadaki bor pazarının yaklaşık % 65’lik, Eti Holding ise % 21’lik payına sahip olmuştur. Rezervlerimizin diğer ülkelere göre çok yüksek olmasına ya da pazarın ikinci büyük pay sahibi olmamıza karşın, elde ettiğimiz gelir çok düşük kalmaktadır.

2.1.6. Bor Ürünlerinin Ticareti

Tablo 2.7’de verilen dünya bor ticareti verilerine baktığımızda, yüksek teknolojik ürünler üreten Batı Avrupa ile birlikte Kuzey Amerika’nın en büyük tüketici olarak dünya bor rezervlerinin % 75’ini kullandıkları görülmektedir. Dünya toplam ticaret hacminin % 75’i de Türkiye ve ABD tarafından karşılanmaktadır.

Tablo 2.7: % 100 B₂O₃ bazında Dünya bor ticareti [6,9]

Bölge	Üretim	İhracat	İthalat	Tüketim	%
	Bin Ton				
Kuzey Amerika	619	218	20	421	28
Latin Amerika	198	21	0	177	12
Batı Avrupa	475	11	228	692	46
Doğu Avrupa	78	10	10	78	5
Asya/Pasifik	140	48	49	141	9
Afrika/Ortadoğu	1	0	1	2	0
TOPLAM	1.511	308	308	1.511	100

Sahip olunan rezerv boyutu ile orantılı olarak dünyanın en büyük cevher ihracatçısı Türkiye’dir, diğer cevher ihracatçısı ülkeler ise Arjantin, Şili ve Peru’ dur. Türkiye, bor mineralleri madenciliği yapmayan Belçika, Fransa, İspanya, Hollanda, Hindistan, İtalya, Japonya gibi ülkelerin ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır, ayrıca bor ürünleri sanayi ve ithalat miktarları küçük olan Avusturya ve Finlandiya’nın da en önemli tedarikçilerdendir. Ham bor ve borik asit ithalatı azalan ve borat/perborat ithalatı artan Almanya’nın, ABD’den sonra ikinci önemli tedarikçisi Türkiye’dir. Üretici ve ihracatçı olan Çin, Rusya, İngiltere ve ABD de cam endüstrisinde kullanmak üzere konsantre kolemanit ve üleksiti Türkiye’den ithal etmektedir [4,6].

Türkiye, konsantre cevher ihracatında ilk sırada yer almasına rağmen, ihracatın rafine ürünler lehine gelişmesiyle ihracat sıralamasında düşüş göstermektedir. İki büyük ihracatçı ülkenin ihracat miktarları Tablo 2.8’de, diğer ülkelerin ihracat miktarları ise Tablo 2.9’da verilmektedir.

Tablo 2.8: Türkiye ve ABD’nin bor ürünleri ihracatı (bin ton) [9]

	2001		2002		2003		2004	
	ABD	Türkiye	ABD	Türkiye	ABD	Türkiye	ABD	Türkiye
Cevher	32.5	579.4	30.1	515.8	5	399.3	23	471
Borik Asit	119	64.3	86.2	78.3	87	74.6	79	78
Boraks + Perborat	452.5	276.9	267.9	282.4	153	288.1	142	320

Tablo 2.9: Diğer ülkelerin bor ürünleri ihracatı (bin ton) [9]

	2003				2004			
	Arjantin	Şili	Peru	Rusya	Arjantin	Şili	Peru	Rusya
Tabii Boratlar	75.6	47.2	9.2	-	61.4	59	10.6	-
Borik Asit	12.2	37.1	11.9	49.9	7.8	44.4	19	69.3

Dünya ham bor ve rafine ürün toplam satış miktarında payımız % 36 olmasına karşın, ham bor ağırlıklı satış yaptığımızdan, toplam satış değeri üzerinden payımız % 27'ye düşmektedir. 1.5 milyon ton/yıl civarında olan dünya bor üretiminden ETİ Holding A.Ş. ve US Borax birbirlerine nispeten yakın paylar alırken, yaklaşık 1.2 milyar USD/yıl olan parasal büyüklükten US Borax, ETİ Holding'in üç katı kadar pay almaktadır. Bunun sebebi, ETİ Holding'in 350.000 ton/yıl rafine bor ürünü satışına karşılık, US Borax'ın 1.3 milyon ton/yıl rafine ürün satışdır [9].

2.1.7. Bor Ürünlerinin Tüketimi

Bor ürünlerinin çok geniş bir kullanım alanı olmakla birlikte, temel tüketim alanı cam endüstrisidir. Toplam dünya tüketiminin % 43'ünün bu alanda olduğu tahmin edilmektedir. % 17 ile deterjan sanayi, % 12 ile seramik sanayi, % 5 ile gübre sektörü bor ürünlerinin en çok tüketildiği alanlar olarak görülmektedir. Bunların dışında, bor ve ürünlerini, hafifliği, sertliği, gerilmeye olan direnci, kimyasal etkilere ve yüksek ısı şoklarına dayanıklılığı sebebiyle uzay ve havacılık, nükleer, askeri ve zırhlı araçlar, elektronik-elektrik, bilgisayar, makine, otomobil, ilaç, kozmetik, kimya ve kağıt sanayi, inşaat-çimento, metalurji, enerji ve tekstil sektörü, tıp, atık temizleme, iletişim araçları, ahşap koruyucu, mıknatıslar, fotoğrafçılık, kompozit malzemeler, spor malzemeleri, manyetik cihazlar, mumyalama gibi çeşitli alanlarda kullanmak mümkündür [1,4,7,9].

Bölgesel tüketim açısından toplam B₂O₃ bazında Batı Avrupa % 46 ile en büyük tüketici konumundadır. Kuzey Amerika % 27, Asya %11 ve Güney Amerika % 12 ile diğer sıraları almaktadırlar. Bor ürünlerine en çok talebin olduğu ülke ise, bor ürünlerine bağlı sanayinin en çok gelişmiş olduğu ülke olan ABD'dir. Tablo 2.10'da 2005 yılı son kullanım alanlarına göre dünya bor ürünleri tüketimi; Tablo 2.11'de ise ABD ve Türkiye'nin bor ürünleri tüketimi sektörel dağılımı ve tüketim yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 2.10: Kullanım alanlarına göre dünya bor ürünleri tüketimi (bin ton) [9]

KULLANIM ALANI	Kuzey Amerika	Güney Amerika	Batı Avrupa	Doğu Avrupa	Asya/Pasifik	Afrika/Ortadoğu	TOPLAM
Yalıtım Cam Elyafı	168	16	97	8	13	*	302
Tekstil Cam Elyafı	67	39	7	16	31	1	161
Borosilikat Cam	51	32	55	16	25	*	179
Seramik	13	37	69	12	30	1	162
Tarım	17	14	14	2	11	*	58
Deterjan	21	5	242	8	4	*	280
Diğer	84	37	208	18	30	*	377
TOPLAM	421	177	692	78	141	2	1.511

(* yarım birimin altındadır.)

Tablo 2.11: ABD ve Türkiye'nin bor ürünleri tüketimi sektörel dağılımı ve tüketim yüzdeleri [9]

KULLANIM ALANI	TÜKETİM YÜZDESİ	
	ABD	Türkiye
İzolasyon Fiberglas	46	-
Tekstil Fiberglas	18	-
Cam	7	30
Sabun, Deterjan	7	26
Tarım	4	-
Emaye, Frit	4	16
Alev Geciktirici	4	-
Diğer	10	28
TOPLAM	100	100

Miktar olarak dünyanın en büyük üreticilerinden olan Türkiye'de, iç tüketim oldukça azdır. Üretmekte olduğumuz ham ve rafine bor ürünlerinin yaklaşık % 92'si ihraç edilmekte, yaklaşık % 8 civarında bir kısmı ise cam ve cam elyafı, seramik, deterjan ve kimya sanayilerinde kullanılmaktadır ki bu miktar dünyadaki diğer bor üreticilerinin tüketimleri yanında yok denilecek kadar azdır.

Bor ürünlerinin tüketimini etkileyen ve gelecek için bir tehdit unsuru olabilecek önemli bir konu da bazı üreticilerin, üretim maliyetlerini düşürmek amacı ile bor ürünlerini ikame edebilen yeni ürünler geliştirerek, bor tüketimlerini azaltmalarıdır.

2.2. Bor Triklorür

Bor triklorür, BCl_3 moleküler formülüne sahiptir, trihalojenürler veya trihaloboranlar olarak adlandırılan bor bileşikleri grubunda BF_3 , BBr_3 , BI_3 ile birlikte yer alır. Bor klorür, trikloroboran veya triklorobor şeklinde de adlandırılabilen, korozif, zehirli, renksiz ve keskin kokulu bir gazdır. Yanıcı değildir, fakat nemli ortamda beyaz bir duman çıkarır, havadan 4 kat ağır olması sebebiyle alt bölgelerde birikerek tehlikeli bir ortam oluşturur ve sulu ekolojik sistemlerde pH değişimlerine neden olur [7,10].

Bortriklorür ile çalışılan ortamda, tam-yüz gaz maskesine, neopren, PVC veya polietilen esaslı elbiseye, gaz birikimini engellemek için de kuvvetli bir havalandırma sistemine ihtiyaç vardır. Düşük konsantrasyonlu bortriklorür, göz ve deriye temas ettiğinde kaşıntıverici ve acı verici bir etki yaratır; teneffüs edilmesi durumunda ise solunum sistemini tahriş eder. Yüksek konsantrasyonlu bortriklorür, deri ile teması halinde yanıklara; göz ile teması halinde görme kayıplarına; bulunduğu takdirde ise akciğer ödemesine sebep olur. Bortriklorüre maruz kalındığı durumda, temas bölgesi en az 15 dakika bol su ile yıkanmalıdır ve tıbbi yardım alınmalıdır [10,11].

Bortriklorür, 50 kg, 40 kg, 20 kg ve 5 kg olmak üzere değişik boyutlardaki, nikel kaplanmış ve pasifleştirilmiş iç yüzeyli çelik tüplerde, kendi buhar basıncı altında sıvılaştırılmış gaz olarak depolanır. Alev alma riskini ortadan kaldırmak amacıyla tüplerin bulunduğu ortamın 54°C 'yi geçmemesi gerekir, bu sebeple tüpler kuru, serin ve iyi havalandırılmış ortamlarda saklanır [10].

2.2.1. Bor Triklorürün Tarihçesi

Borun klor gazı içinde yandığı, 1809'da, J. Davy tarafından bulunmuştur, fakat yanma ürünlerinin analizi yapılmamıştır. 1824'de, J. Berzelius, amorf borun klor gazında ısıtılması ile BCl_3 gazının meydana geldiğini, kuru amorf borun gaz içerisinde kendiliğinden yandığını ve ön ısıtma yapılmış borun daha yüksek yanma sıcaklığına sahip olduğunu göstermiştir; BCl_3 gazının hacimce 1.5 katı kadar amonyak ile muamelesinden yanıcı olmayan ve amonyum klorürden (NH_4Cl) daha az uçucu beyaz bir madde olan $2\text{BCl}_3 \cdot 3\text{NH}_3$ oluştuğunu bulmuştur. 1891'de, H. Moissan, amorf borun yanma sıcaklığını 410°C olarak tanımlamıştır, ayrıca H_2 ile indirgenmiş Fe ve BCl_3 reaksiyonundan demir borit (Fe_2B) elde etmiştir. 1826'da,

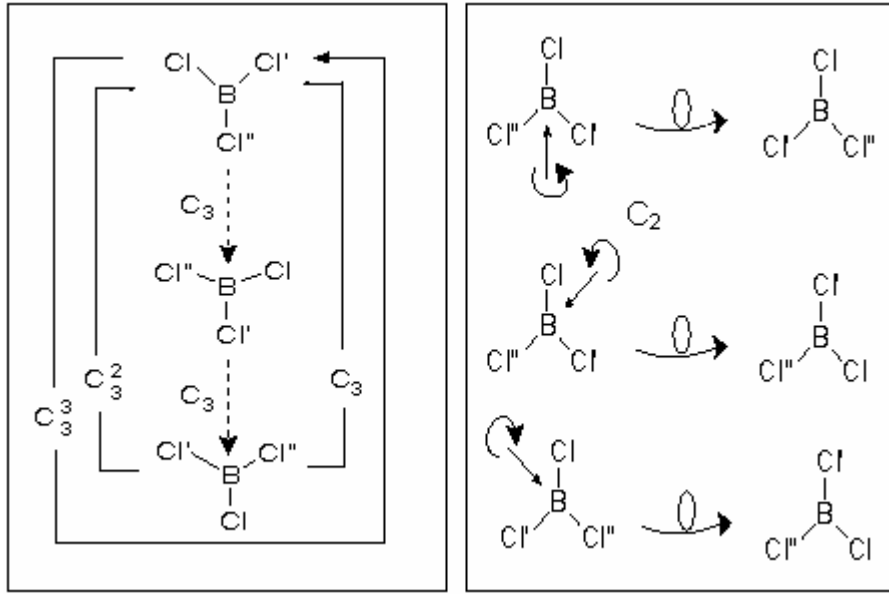
J. Dumas, karbon ve borik asit karışımından yüksek sıcaklıkta Cl_2 gazı geçirerek BCl_3 üretmiştir. Berzelius'un analizleri, 1857'de F. Wöhler ve H. Deville; 1903'de de G. Oddo ve M. Tealdi tarafından teyit edilmiştir. Wöhler ve Deville, bor ve hidroklorik asitin yüksek sıcaklıktaki reaksiyonu ile BCl_3 elde etmeye çalışmışlardır, fakat çok miktarda SiCl_4 oluşması sebebiyle bu yöntemden vazgeçerek AgCl , Hg_2Cl_2 ve PbCl_2 ile bor reaksiyonlarından BCl_3 üretme yollarına gitmişlerdir. 1859'da, C. Martius, BCl_3 ile hidrojen siyanür ve siyanojen klorürün ilişkisi üzerine çalışmıştır. 1870'de, L. Troost ve P. Hautefeuille, BCl_3 'ün yüksek sıcaklıkta Al_2O_3 , SiO_2 , TiO_2 ve ZrO_2 ile tepkimeye girdiğini ispatlamışlardır. 1873'de, A. Geuther, BCl_3 ile azot tetraoksitin (N_2O_4) muamelesinden B_2O_3 katısının ve sarı bor nitrosilklorür ($\text{BCl}_3.\text{NOCl}$) kristallerinin meydana geldiğini açıklamıştır. 1874'de, G. Gustavson, bir tüp içindeki borik asit ile fosfor penta klorürü (PCl_5) 150 °C'de 3-4 gün boyunca ısıtarak, fosforil klorür (POCl_3) oluşmadan BCl_3 elde etmiştir; aynı zamanda PCl_5 yerine fosfor triklorodibromür (PCl_3Br_2) kullanıldığında bortribromür açığa çıkmadan BCl_3 ve serbest brom üretilebildiğini göstermiştir. BCl_3 gazını, 150 °C'de sızdırmaz bir tüp içinde sülfür trioksit (SO_3) ile reaksiyona sokarak bor oksit; fosfor pentaoksit (P_2O_5) ile reaksiyona sokarak fosforil klorür ($\text{POCl}_3.\text{BCl}_3$) ve B_2O_3 ile reaksiyona sokarak bor oksimonoklorür (BOCl) üretmiştir. BCl_3 ile karbon tetrabromür (CBr_4) ve potasyum siyanür (KCN) reaksiyonlarını incelemiştir; BCl_3 'ün 150 °C'de sodyumdan distile edilebileceğini bulmuştur. 1877'de, C. Counciler, sarımsı yeşil bir sıvı olan bor oksitriklorürü (BOCl_3) ısıtarak BCl_3 , Cl_2 ve B_2O_3 üretmiştir. 1880'de, H. Briscoe, BCl_3 ve H_2 gazları karışımının elektrik akımına maruz bırakılması sonucunda, sarı, saydam bir sıvının B:Cl=1:3 oranından daha küçük bir atomik oranda meydana geldiğini bulmuştur, bu sıvı muhtemelen bor alt klorürdür. Aynı yılda, C. Michaelis ve P. Becker de ozon tüpünde BCl_3 ve O_2 gazları karışımının elektrik akımıyla teması ile borik asit oluştuğunu ve oksiklorür oluşumuna rastlanmadığını ispat etmiştir. 1881'de, F. Jones ve R. Taylor, BCl_3 -Mg ilişkisini inceleyerek magnezyum borit (Mg_3B_2) elde etmiştir. 1889'da, L. Gattermann, ortamdaki nemi uzaklaştırmak için amorf boru kuru H_2 akımı ile cam tüp içerisinde akkor altı sıcaklığa ısıtmış, sonra H_2 yerine Cl_2 beslemiş ve reaksiyon ürünlerini dondurucu bir karışım içinde yoğunlaştırmıştır. A. Besson, 1890'da, PH_3 ile BCl_3 gazını ısıya maruz bırakarak beyaz bor fosfinoklorür ($\text{BCl}_3.\text{PH}_3$) katısı üretmiştir. H. Moissan, 1891'de, bor sülfür (B_2S_3) ile Cl_2 veya HCl gazlarının 400 °C'deki reaksiyonundan; 1897'de ise P. Williams ile ortak çalışma yaparak

kalsiyum borit (CaB_6) ile Cl_2 reaksiyonundan BCl_3 olduğunu bulmuştur. 1892’de, P.C. Chabrié bor ile karbontetraklorürün (CCl_4) 200-250 °C’deki reaksiyonundan BCl_3 üretme yolunu incelemiştir. 1899’da, S. Rideal, BCl_3 ile anilin; A. Gautier ise BCl_3 ile etil siyanür reaksiyonunu gerçekleştirmiştir. 1901’de, J. Tarible, arsen triklorür (AsCl_3) ile BBr_3 muamelesinden BCl_3 elde etmeye çalışmıştır. 1902’de, A. Joannis, BCl_3 ile amonyağın -23 °C ve 0 °C’deki reaksiyonlarından boramid ve amonyum klorür (NH_4Cl) üretmiştir. 1904’de, H. Schiff, BCl_3 ’ün alkol ile reaksiyona girerek etil borat meydana getirdiğini göstermiştir. 1905’de, W. Jevons, BCl_3 ve N_2 reaksiyonundan B ve N_2 içeren beyaz amorf katı olduğunu bulmuştur. 1914’de, A. Stock ve O. Priess, ham BCl_3 ’ü -80 °C’de yoğunlaştırarak serbest kloru civa veya toz gümüş ile BCl_3 içerisinden uzaklaştırmışlardır; HCl ve SiCl_4 gazlarını gidermek için de ham BCl_3 ’ü 78 °C’lik banyoda ve vakumda distile etmişlerdir; BCl_3 ’ün sıcak civada tepkime vermediğini bulmuşlardır. 1922’de, C. Mazzetti, F. De Carli ile birlikte, ferrobor içeren 500 °C’deki porselen tüpten kuru klor gazı geçirerek, kantitatif verimle SiCl_4 içermeyen BCl_3 ; N. Parravano ile birlikte ise, BCl_3 içinde nikel ve demiri ısıtarak borit üretmiştir [12].

2.2.2. Bor Triklorürün Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Bortriklorür, moleküler ağırlığı 117.17 g/mol, ergime noktası -107 °C ve kaynama noktası 12.5 °C olan asidik bir gazdır. 11 °C’de ölçülen sıvı yoğunluğu 1.35 g/cm³; 15 °C ve 1 atm’de ölçülen buhar yoğunluğu ise 4.95 g/lt’dir [10,11].

Bortriklorür, trigonal düzlemsel yapıya ve üçgensel simetriye sahiptir, B-Cl bağı arasındaki uzunluk 174 pm ($174 \cdot 10^{-12}$ m) olmakla birlikte, B-Cl bağları kısmi π karakterlidir. Bir Lewis bazı ile reaksiyonu sonucunda, stereo kimyasında bazı değişiklikler meydana gelir; bor merkezli trigonal düzlemden tetrahedral düzleme geçer ve B-Cl bağlarının π katkıları kaybolur [13]. Cl-B-Cl bağları arasındaki açı 120°’dir. Bu sebeple, BCl_3 ’ün moleküler yapısında, değişik oryantasyonlar mevcuttur. Üçlü dönme eksen (C₃) etrafında saat yönünde döndürülerek 3 adımda orijinal konumuna getirilir ve 3 farklı oryantasyon elde edilir; ilaveten 3 tane de ikili dönme eksen (C₂) vardır. BCl_3 üzerindeki C₃ ve C₂ simetrisi Şekil 2.1’de verilmektedir; C₃², 240°’lik ve C₃³ 360°’lik dönme yönünü ifade etmektedir. BCl_3 , kompleks bileşiklerde denge geometrisinden piramidal yapıya dönerek distorsiyona uğrar ve B-Cl bağları arasındaki açı 113.5 °C olur [7,14].

Şekil 2.1: BCl₃ üzerindeki C₃ ve C₂ simetri adımları [7]

Trihalojenürler, elektron verici birçok bileşikle reaksiyona girerek yeni ürünler oluştururlar, yani koordinatif olarak doymamışlardır. Bu yapı, bor atomunun p_z orbitalinin dolu olmaması ile ilişkilendirilir. Borun dolmamış p_z orbitali ile halojenürdeki bağ yapmamış orbitallerin üst üste çakışması molekülün elektron alıcı özelliğini azaltır fakat B-X bağının gücünü artırır. Bor-halojenür p_z çakışması, halojenürün artan büyüklüğü ile azalır. Elektron alma gücü ve aktif hidrojen atomu içeren bileşiklere karşı genel reaktivitesi BF₃<BCl₃<BBBr₃<BI₃ sıralamasını alır. 0.33±0.2 eV elektron afinitesi ile elektron alma gücünde en zayıf ikinci trihalojenür olan BCl₃, B-Cl bağının gücü açısından değerlendirildiğinde, yaklaşık 443.9 kJ/mol olan bağ enerjisi ile baştan ikinci sırada yer alır [13,15].

Bortriklorür, Lewis asidi olarak davranır; kararsız proton içeren inorganik veya organik bileşikler ile reaksiyona girerek HX (X=Cl, Br, I) yapısını elimine eder [13]. Su, alkol, tiol, oksijen, anilin (C₆H₅NH₂), fosfin (PH₃), amin (R-NH₂), diazot tetraoksit (N₂O₄), yağ gibi organik maddeler ve alkalilerle şiddetli reaksiyonlara girer, su varlığında birçok metali korozyona uğratar. Nemli ortamda, hızlı bir şekilde hidroklorik ve borik asite hidrolize olur; alkol ile solvoliz reaksiyonu verir. Termal parçalanma ürünü olarak Cl₂ gazı açığa çıkarır. Polimerleşme reaksiyonu yoktur. Bakır, pirinç, alüminyum gibi metaller ve porselen ile kullanımı uygun değildir; sodyum ile 610 °C’de, potasyum ile 300 °C’de ve magnezyum ile yüksek sıcaklıkta reaksiyona girerek metalik boritler oluşturur [10,11,16]. Bortriklorür, karbon tetraklorür (CCl₄), silisyum tetraklorür (SiCl₄), kükürt monoklorür (S₂Cl₂), kükürt

diklorür (SCl₂), kükürt dioksit (SO₂), kalay tetraklorür (SnCl₄), tetrakloroetilen (C₂Cl₄), pentakloroetan (C₂HCl₅), kloroform (CHCl₃) ve trikloroetilen (C₂HCl₃) içerisinde çözünür. Oksijen, kükürt, azot, fosfor ve arsen gibi donör atomlar içeren Lewis bazları ile kompleks bileşikler oluşturur. Bazı geçiş metalleri de Lewis bazı gibi davranarak, bortriklorür ile [(C₆H₅)₃P]₃.Pt.2BCl₃, [(C₆H₅)₃P]₂Rh(CO)Cl.BCl₃ gibi kompleks bileşikler oluşturur. Etanol (C₂H₅OH), metanol (CH₃OH) ve bütanol (C₄H₁₀O) ile reaksiyonu sonucunda, alifatik ve aromatik asitlerin esterleri oluşur [15].

Bor triklorürün uyuşabildiği malzemeler, ferritik çelik ve paslanmaz çelik, karbon çeliği, nikel, bronz, teflon, kloroflorokarbon, politetrafloroetilen, poliklorotrifloroetilen, vinilidin poliflorür, polipropilen; uyuşabildiği gazlar ise argon, bor triflorür, karbon dioksit, klor, helyum, hidrojen klorür, nitrojen, nitrojen triflorür, silikon tetraklorür, silikon tetraflorür, sülfür hekzaflorür ve triklorosilandır [17].

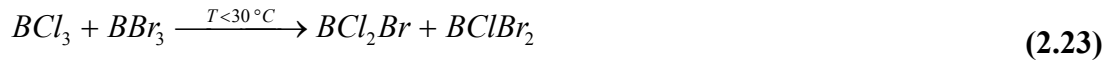
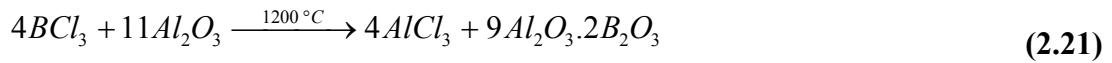
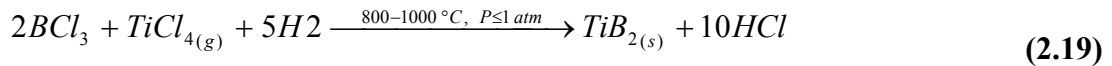
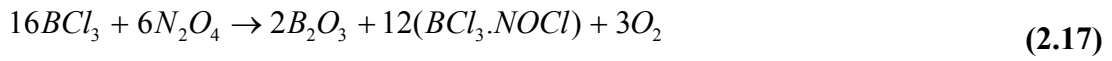
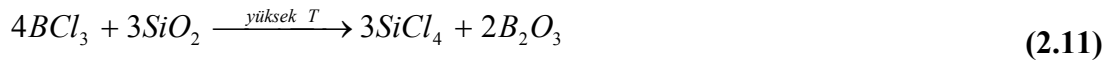
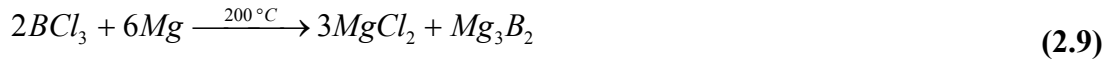
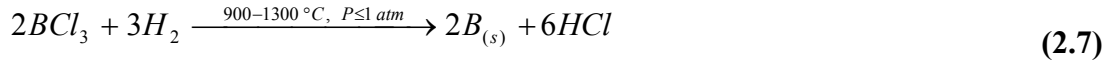
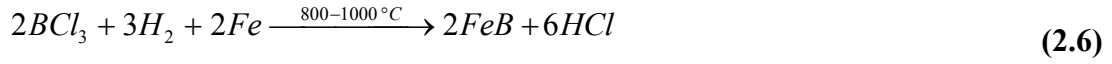
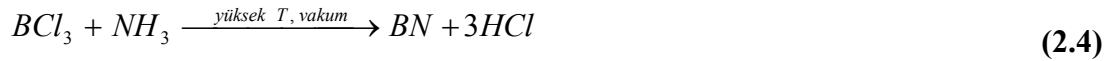
Bor triklorürün amorf bordan gaz fazda oluşum ısısı 373 J; sıvı fazda ise 391 J'dur. Sıvı BCl₃'ün elektrik iletkenliği sıfıra yakındır, 0 °C'de tuzları ve güçlü asitleri iyonlaştırma eğilimi yoktur [12]. BCl₃ gazına ait diğer fiziksel ve kimyasal özellikler Tablo 2.12'de verilmektedir.

Tablo 2.12: Bor triklorür gazının fiziksel ve kimyasal özellikleri [7,10,14,15]

Kritik sıcaklık	178.8 °C
Kritik basınç	3870 kPa, 38.197 atm
Buhar basıncı	131.7 kPa, 1.3 atm (21.1 °C'de)
Buharlaşma gizli ısısı	203.15 kJ/kg
Viskozite	0.342 cP (0 °C'de), 0.0108 cP (15 °C'de)
Spesifik hacim	0.206 m ³ /kg (1 atm ve 21 °C'de)
Isı kapasitesi	Gaz için: 0.0628 kJ/mol.K Sıvı için: 0.121 kJ/mol.K (1 atm ve 25 °C'de)
Entalpi	ΔH _{buharlaşma} = 23.8 kJ/mol ΔH _{hidroliz} = -289 kJ/mol (25°C'de)

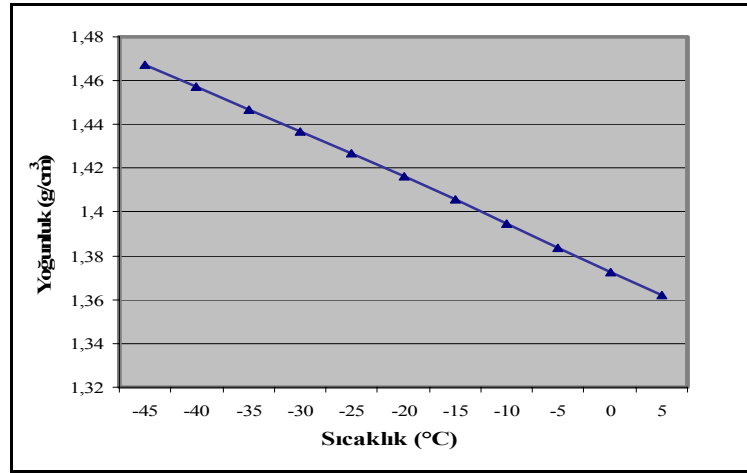
Bor triklorür gazının girdiği tüm kimyasal tepkimeler, (2.1)-(2.26) reaksiyonları ile gösterilmiştir [15,16,18,19].

% 0.77'den az Cl_2 ve % 0.5'den az COCl_2 içeren % 98.8 safiyetteki BCl_3 gazına, $-78\text{ }^\circ\text{C}$ 'de yoğunlaştırma, 3 basamaklı vakum distilasyon, $0\text{ }^\circ\text{C}$ 'de civa ile yıkama ve Cl_2 uzaklaştırma işlemleri uygulanmak suretiyle elde edilen temiz ve renksiz BCl_3 sıvısının manyetik yoğunluk-ölçer ile elde edilen $+5\text{ }^\circ\text{C}$ ile $-40\text{ }^\circ\text{C}$ arasındaki yoğunluk değerleri Şekil 2.2'de verilmektedir. Bu değerler, maksimum % 0.07 sapma gösteren (2.27) eşitliği ile ifade edilmektedir.

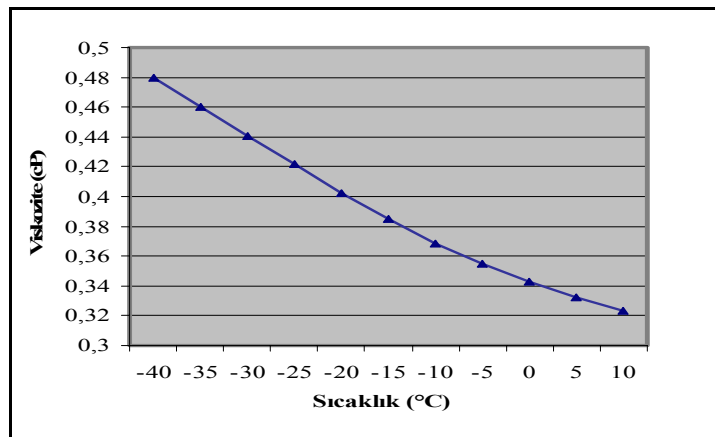
$$\rho = 1.373 - 0.002159 \times T - 8.377 \cdot 10^{-7} \times T^2 \quad (2.27)$$

Şekil 2.2: Sıvı BCl_3 'ün yoğunluk-sıcaklık ilişkisi [20]

BCl_3 sıvısının viskozimetre ile elde edilen $+10\text{ }^\circ\text{C}$ ile $-40\text{ }^\circ\text{C}$ arasındaki viskozite değerleri cP ($10^{-2} \cdot \text{g/cm.s}$) cinsinden Şekil 2.3'de verilmektedir. Bu değerlerin, maksimum % 0.8 sapma gösteren (2.28) eşitliği ile ifade edilmesi uygundur.

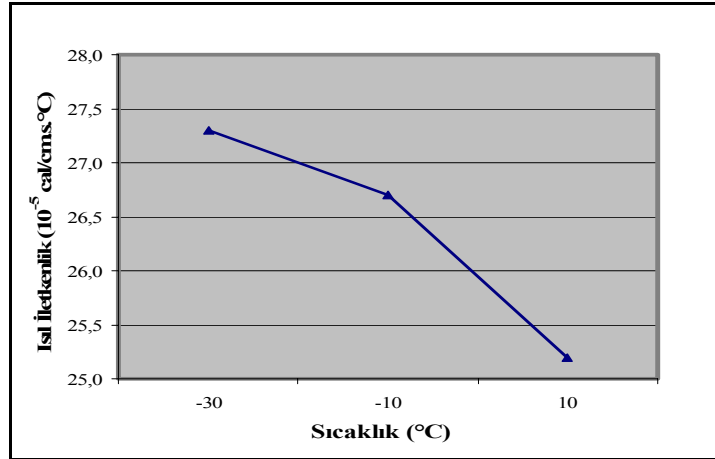
$$\mu = \frac{0.34417}{1 - 0.0069662 \times T - 5.9013 \cdot 10^{-6} \times T^2} \quad (2.28)$$

Şekil 2.3: Sıvı BCl_3 'ün viskozite-sıcaklık ilişkisi [20]

BCl_3 sıvısının platin ısıtma filamanı merkezli borosilikat cam tüp içerisinde ölçülen ısı iletkenlik değerlerinde bazı sıçramalar görüldüğü için, $+10^\circ\text{C}$, -10°C ve -30°C olmak üzere sadece üç sıcaklık değeri için Şekil 2.4’de gösterilmektedir. Bu değerler, (2.29) eşitliği ile ifade edilmektedir.

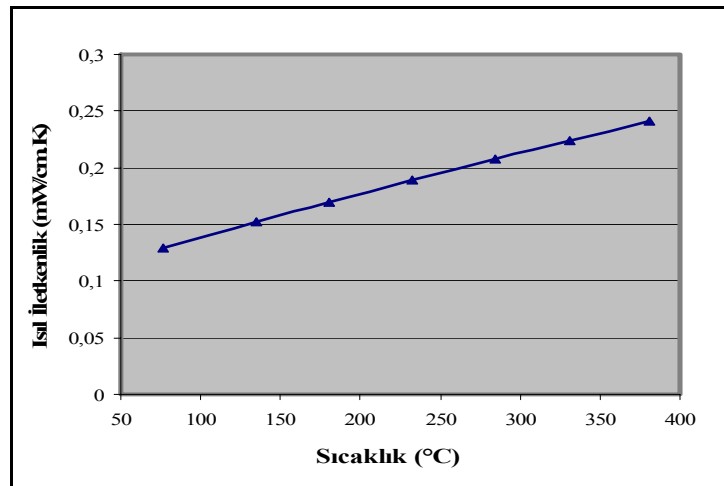
$$k = 10^{-5} [25.88 - 0.525 \times T] \quad (2.29)$$

Şekil 2.4: Sıvı BCl_3 ’ün ısı iletkenlik-sıcaklık ilişkisi [20]

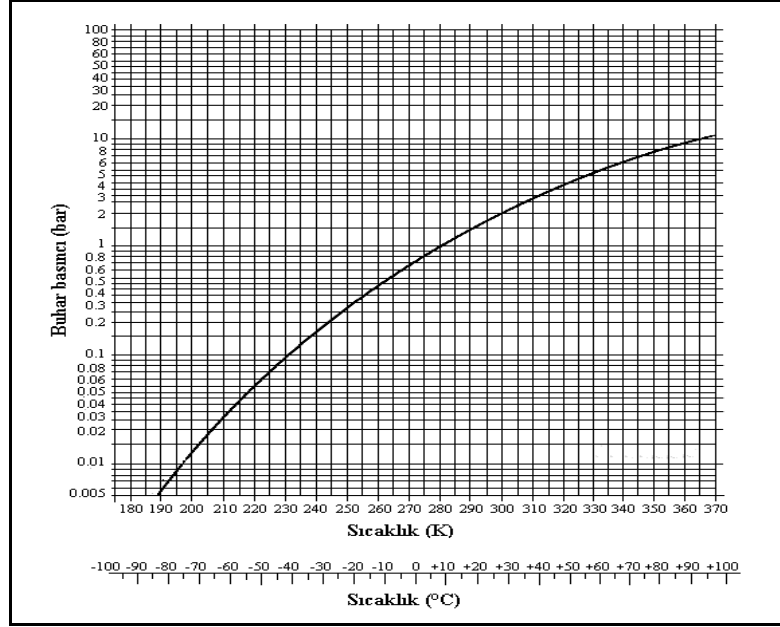
% 99.9 safiyetteki BCl_3 ’ün, paslanmaz çelik hücre içerisine monte edilmiş tungsten-renyum filamanlar ve ısı iletken dedektör (katarometre) kullanılarak 1 atm basınçta ve $55\text{-}380^\circ\text{C}$ sıcaklık aralığında ölçülen ısı iletkenlik değerleri (λ) Şekil 2.5’de verilmektedir. BCl_3 gazının ısı iletkenlik değerleri, (2.30) ile verilen ampirik eşitliğe uymaktadır; değerlere ait sapma yaklaşık olarak 10^{-7} ’dir.

$$\lambda = 0.0962 + 0.4509 \times 10^{-3} (T) - 0.2906 \times 10^{-6} (T)^2 + 0.2855 \times 10^{-9} (T)^3 \quad (2.30)$$

Şekil 2.5: Gaz BCl_3 ’ün ısı iletkenlik-sıcaklık ilişkisi [21]

Bor triklorüre ait sıvı-buhar denge eğrisi, -80 °C ile 100 °C arasındaki değerler için Şekil 2.6’da verilmektedir. 25 °C oda sıcaklığında yaklaşık 2 bar buhar basıncına sahiptir.

Şekil 2.6: BCl₃ gazının buhar basıncı-sıcaklık diyagramı [22]

Bor triklorür, genellikle % 99.5-99.9 saflıkta üretilmektedir, bu safiyete sahip BCl₃ gazlarının içerdiği gaz empürite miktarları Tablo 2.13’de verilmektedir. Tablo 2.13’de verilen azot, oksijen, karbon monoksit, karbon dioksit, klor, metan ve hidro klorik asit empüriteleri genellikle GC veya GC-MS ile analiz edilir; fosgen empüritesi için ise FTIR analizi yaygın olarak kullanılmaktadır. BCl₃ gazı bünyesinde, krom, demir, mangan, nikel, magnezyum, alüminyum, kadmiyum, kurşun, çinko gibi metalik empüriteler de bulunabilir; ppb mertebesindeki bu metalik empüriteler ICP-MS ile analiz edilir. Çeşitli safiyetteki BCl₃ gazı için fiyatlar 7,6-190 USD/kg arasında değişmektedir [9,10].

Tablo 2.13: Maksimum safiyetteki BCl₃’ün içerdiği gaz empürite miktarları [10]

Empüriteler (ppm)	% 99.5 safiyette BCl ₃	% 99.9 safiyette BCl ₃
N ₂	4	1
O ₂ + Ar	1	1
CO	0.5	0.2
CO ₂	1	1
COCl ₂	0.5	0.1
Cl ₂	2	0.5
CH ₄	0.5	0.5
HCl	50	25

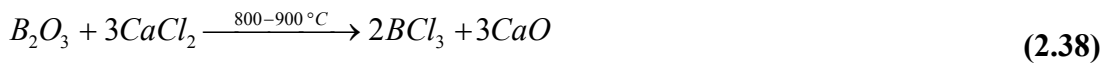
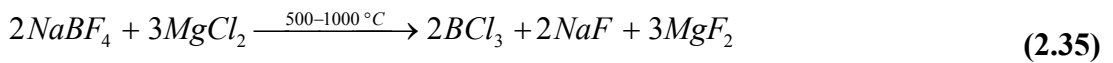
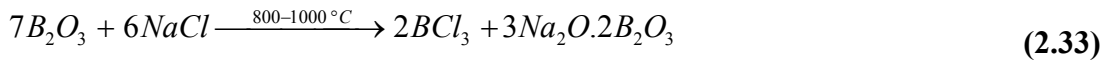
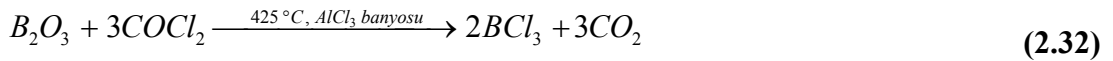
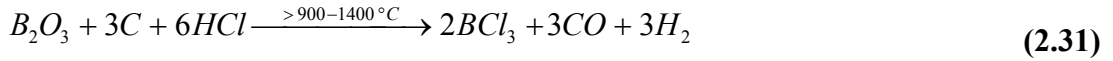
2.2.3. Bor Triklorürün Kullanım Alanları

- Dibor tetraklorür (B_2Cl_4), tetrabor tetraklorür (B_4Cl_4) ve bor oksiklorür (BClO) gibi bor sub-klorürlerin üretiminde
- Bor hidrürlerin (diboran, pentaboran, dekaboran) ve bor nitrürlerin sentezinde
- Metal borür (lantan hegzaborür) üretiminin başlangıç malzemesi olarak
- Yüksek performanslı yakıt ve roket yakıtı eldesinde
- Petrol endüstrisinde polimerizasyon ve parçalanma katalizörü olarak
- Yüksek çekme mukavemetine sahip bor, bor karbür ve bor nitrür fiberlerinin CVD yöntemi ile üretiminde
- Kimyasal buhar biriktirme için bor kaynağı olarak
- Minimum % 99.5 saflıkta elementer bor üretimi için temel hammadde olarak
- Organik bor bileşiklerinin üretiminde
- Katyonik polimerizasyonda katalizör olarak
- İnden (C_9H_8) kopolimerizasyonunda katalizör olarak
- Siklo pentadien (C_5H_6) polimerizasyonunda katalizör olarak
- Alkil ve aromatik halosilanların üretiminde
- Alüminyum (Al), magnezyum (Mg), bakır (Cu), çinko (Zn) eriyiklerinden nitrür, karbür ve oksit giderilmesinde
- Çeliğin yüksek sıcaklıkta borlanması
- Silikon ve alüminyumun plazma asitlendirilmesinde
- Yarı-iletken üretiminde (özellikle epitaksiyal silikon üzerinde) p-tipi dopant (bor) kaynağı olarak
- Kompresyon, adsorpsiyon ve absorpsiyon proseslerinde soğutucu olarak
- Cam fiberlerin optik ve termal özelliklerinin değiştirilmesi için fiber optiklerin üretiminde
- Stiren ve silisyum üretiminde katalizör olarak
- Sıvı sülfür trioksit (SO_3) için dengeleyici madde olarak (katı polimer oluşumunu önlemek için)
- Dehidratasyon ajanı olarak
- Seyreltik asitler ile çözündürülemeyen maddelerden selülozik bileşenlerin ayrılmasında klorlayıcı ajan olarak
- Kuru hidroklorik asit kaynağı olarak
- $-60\text{ }^{\circ}\text{C}$ ve $+30\text{ }^{\circ}\text{C}$ sıcaklık aralığında termostatik kontrol edici olarak

- Vakum tanklarında tıkama malzemesi olarak
- Kurutucular için polimerizasyon maddesi olarak
- Eritgen madde olarak
- Isıl işlem fırınlarındaki magnezyum yangınlarının söndürülmesinde
- Alüminyum, demir, çinko ve tungsten alaşımları için lehim flaksı olarak
- Alüminyum alaşımlarının, silikonun, tungsten ve tungsten silisit gaz plazma ortamında dağlanmasında
- Esterleşme ayırıcı olarak
- Lewis asit katalizörü olarak, olefin ve fosfazinlerin polimerizasyonunda
- Alüminyum eriyiğinin BCl₃ buharına maruz bırakılarak alüminyum dökümün geliştirilmesinde
- Farmasötik endüstrisinde
- Elektrik rezistansı üretiminde kullanılmaktadır [7,9-11,15].

2.2.4. Laboratuvar Koşullarında Bor Triklorür Hazırlama Yöntemleri

Bortriklorür eldesi için gerçekleştirilmiş olan bazı yöntemler, (2.31)-(2.38) reaksiyonları ile kısaca özetlenmiştir [15,19,23].

Bu yöntemlerde değişiklikler yapmak mümkündür. Bor kaynağı olarak, (2.31)'de metal boratlar; (2.35) ve (2.36)'de KBF₄ kullanılabilir; klorlama ajanı olarak (2.33)'de diğer alkali metal halidler kullanılabilir [15].

(2.31)-(2.38) ile verilen reaksiyonlar gereğince BCl₃ eldesi uygun gözükse de, ticari anlamda bu reaksiyonları uygulamak mümkün değildir, bu reaksiyonlar sadece laboratuvar ölçekli BCl₃ eldesi için uygundur.

2.3. Fosgen

Fosgen, halojenli alifatik hidrokarbon grubuna ait, karbonil klorür, kloroformil klorür, karbon oksiklorür ve karbonil diklorür olarak da adlandırılan bir gazdır. Moleküler formülü COCl₂ olan bu gaz, düzlemsel moleküler yapıya sahiptir.

Uçucu, yanıcı olmayan, yüksek derecede toksik ve koroziv bir gazdır, soğutulduğu veya sıkıştırıldığı zaman sıvılaşır. Normal sıcaklık ve basınç koşullarında renksizdir, fakat hava, su ve amonyak ile temas ettiği takdirde beyaz veya sarımsı bir duman şeklini alır, yüksek konsantrasyonlarda güçlü ve boğucu bir kokusu vardır, kanserojendir [24]. Fosgene 4 mg/m³ (1 ppm) konsantrasyonlara kadar maruz kalma durumunda, 12-24 saat süre ile farkedilir belirtiler görülmemesine rağmen, bu oran 40 mg/m³ (10 ppm) mertebesinin üzerine çıktığında öldürücü olabilmektedir. COCl₂ gazının insan üzerinde yarattığı etkilerin maruz kalma süresi ve konsantrasyon limitlerine göre sınıflandırılması Tablo 2.14’de verilmekte ve bu değerler (2.39) eşitliği ile ppm’e çevrilebilmektedir [25].

$$Y (mg / m^3) = \frac{X (ppm) . 99}{24.45} \quad (2.39)$$

Tablo 2.14: COCl₂ gazına maruz kalma süresine bağlı olarak etki limitlerinin sınıflandırılması [25]

<i>Maruz Kalma Süresi (saat)</i>	<i>Konsantrasyon Limitleri (mg/m³)</i>		
	<i>Hafif Etki</i>	<i>Şiddetli Etki</i>	<i>Öldürücü Etki</i>
0.5	1.2-0.8	11.5-8.9	38.8-29.4
1	0.8-0.5	7.3-5.8	24.6-18.3
4	0.3-0.2	2.9-2.3	9.9-6.8
8	0.2-0.1	1.9-1.4	6.3-4.0

COCl₂ gazının verdiği bu zarar, iki klorür atomuna bağlı, yüksek reaktiviteye sahip karbonil grubundan kaynaklanmaktadır ki bu da insan vücudunda enzimleri engelleyerek alveollerde HCl oluşmasına sebep olur. Poliüretan ve polikarbonat endüstrisinde çalışanlar, kimyagerler, cam işçileri, kaynakçılar, itfaiyeciler, açık alev varlığında parlamaz kimyasal boya ile çalışanlar, özellikle klorlu hidrokarbonların

ayrışması sonucu oluşan COCl_2 gazının tehlikesi altında bulunurlar. COCl_2 gazının düşük konsantrasyonlarına bir süre maruz kalınması, göz, deri ve mukoz tabakada tahrişe, solunum sisteminde yanmaya ve hatta akciğer ödemeine neden olur. Böyle bir durumda, eller ve gözler en az 15 dakika bol su ile yıkanmalı, suni tenefüs yapılmalı ve mutlaka tıbbi yardım alınmalıdır. Dolayısıyla, COCl_2 gazına maruz kalınan ortamlarda, iyi bir havalandırma sistemi bulunması, koruyucu gözlük, eldiven, giysi veya tamyüz maskeli hava tüplü ve pozitif basınçlı solunum sistemi ile çalışılması şarttır [24].

2.3.1. Fosgenin Tarihçesi

Fosgen gazı ilk olarak 1812’de, Sir Humphrey Davy tarafından, karbon monoksit ve klor gazlarının odun kömüründen geçirilerek sentezlenmesiyle bulunmuştur [26]. 1. Dünya Savaşı’nda, 1915’de Fransızlar, 1917’de Almanlar tarafından ilk kimyasal silah olarak kullanılmış ve 100.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur. 2. Dünya Savaşı’nda da Japon ordusu tarafından kullanılan fosgen gazının en yakın kullanımı ise, 1987 yılında İran ve Irak arasında yapılan savaşta olmuştur.

2.3.2. Fosgenin Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

COCl_2 , moleküler ağırlığı 98.92 g/mol, ergime noktası $-128\text{ }^{\circ}\text{C}$, kaynama noktası $8\text{ }^{\circ}\text{C}$, sıvı yoğunluğu 1.4 g/cm^3 ve buhar yoğunluğu 4.35 g/l olan bir gazdır. Düzlemsel yapıya sahiptir ve bağları arasındaki açı 90° ’dir. $250\text{ }^{\circ}\text{C}$ ’nin üzerine ısıtıldığında parçalanarak, CO_2 , CO , Cl_2 , CCl_4 gibi toksik, yakıcı ve koroziv gazlar açığa çıkarır. Suda yavaşça çözünerek CO ve HCl oluşturur; bu yavaş çözünme sebebi ile zayıf uyarıcı özelliklere sahiptir, havadan yaklaşık 4 kat daha ağır olduğu için farkedilinceye kadar alt bölgelerde birikir. Benzen, toluen, kloroform, asetik asit, birçok sıvı hidrokarbon ve yağda çözünür. NaOH çözeltisi, susuz amonyak, alkaliler (K , Na , Li), aminler, amidler, güçlü oksidanlar ve izopropil alkol ile şiddetli reaksiyona girerek patlamalara neden olabilir. İzobüten, izopiren, nitril, kloropiren, silikon elastomerleri ile hidrokarbon ve florokarbon esaslı yağlayıcılar ile kullanımı uygun değildir; kimyasal reaksiyon sonucu kütle kaybına ve malzemenin kirlenmesine neden olur. COCl_2 , birçok metale karşı koroziftir, fakat tantal, platin ve altın nemli ortamda COCl_2 ’ye karşı çok yüksek korozyon direncine sahiptir. Paslanmaz çelik, ferritik çelik, bakır, pirinç, politetrafloroetilen, poliklorotrifloroetilen, vinilidin poliflorür, etilen-propilen elastomeri ve

kloroflorokarbonlar ile kullanılabilir [24,26]. COCl_2 gazına ait diğer kimyasal ve fiziksel özellikler Tablo 2.15’de verilmektedir.

Tablo 2.15: COCl_2 gazının fiziksel ve kimyasal özellikleri [26]

Kritik sıcaklık	182 °C
Kritik basınç	5670 kPa, 55.96 atm
Buhar basıncı	161.6 kPa, 1.6 atm (20 °C’de)
Buharlaştırma gizli ısı	24.39 kJ/kg (kaynama noktasında ve 1 atm’de)
Sıkıştırılabilirlik faktörü	0.285
Spesifik hacim	0.243 m ³ /kg (1 atm ve 21 °C’de)
Isı kapasitesi	0.057 kJ/mol.K (1 atm ve 25 °C’de)
Havada bulunma limiti	0.014 mg/m ³

2.3.3. Fosgen Üretimi

Dünya çapında yıllık üretimi 1 milyon tondan fazla olan COCl_2 gazı, katalizör görevi yapan ve yüksek poroziteye sahip karbon yatağından, saflaştırılmış CO ve Cl_2 gazının geçirilmesi ile (2.40) reaksiyonu uyarınca üretilmektedir.

(2.40) ile gösterilen reaksiyon, 50-150 °C sıcaklık aralığında gerçekleşmektedir ve ekzotermiktir; 250 °C’nin üzerinde ise, oluşan fosgen tekrar CO ve Cl_2 ’ye parçalanır. Reaksiyon sırasında açığa çıkan ısının uzaklaştırılması için reaksiyon sürekli olarak soğutulmalıdır. Aslında, COCl_2 üretimi sırasında, ozon tabakasına zarar veren ve çevresel kirliliğe neden olan CCl_4 gazı da az miktarda oluşmaktadır. Bunu önlemek için, pahalı ekipmanlar kullanmak yerine, CCl_4 emisyonunu azaltan ve prosesi maliyet ve süre açısından daha verimli hale getiren COCl_2 katalizörleri üretilmiş ve uygulamaya geçirilmiştir [25,26].

Üretimi yapılan bir kimyasal olmakla birlikte klorlanmış bileşiklerin ısı veya ışık ile ayrışması ve klor içeren organik bileşiklerin (CCl_4 , CHCl_3 , CH_2Cl_2) yanması sonucunda da küçük miktarlarda doğal olarak elde edilmektedir [26].

COCl_2 , üretimi kolay fakat depolanması zor bir gazdır; 250 °C’nin üzerinde kararsız davranış göstermesi sebebiyle soğutulur ve 5 atm basınç altında, sıvı olarak veya toluen içinde çözelti olarak çelik silindirlere depolanır ve 52 °C’de muhafaza edilir. Fakat depolama ve nakliye alanındaki güvenlik problemleri nedeniyle genellikle aynı tesis içerisinde üretilip tüketilmesi tercih edilir [24].

2.3.4. Fosgen Parçalanma Mekanizması

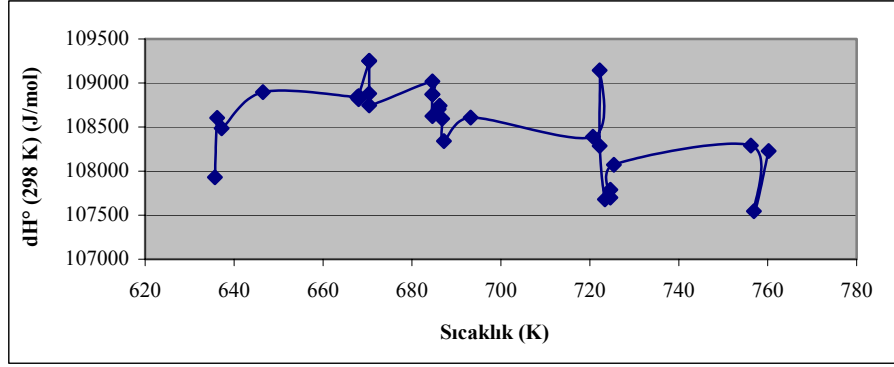
$\Delta H^\circ(298 \text{ K})$ değerinin, yüksek sıcaklıklarda düşüş gösterdiği Tablo 2.16’da görülmektedir. Bu da, yüksek sıcaklıklarda (2.41) eşitliğinde gösterilen $p(\text{CO})$ ve/veya $p(\text{Cl}_2)$ değerlerinin daha düşük, $p(\text{COCl}_2)$ değerinin ise daha büyük olması gerektiğine işaret eder [27].

$$K_p(T) = \frac{p(\text{CO}) \times p(\text{Cl}_2)}{p(\text{COCl}_2)} \quad (2.41)$$

Tablo 2.16: COCl_2 oluşum mekanizmasında ΔH° -T ilişkisi [27]

T (K)	$K_p(T)$ (atm)	$\Delta H^\circ(298 \text{ K})$ (J/mol)
637.2	1.843×10^{-2}	108486.936
646.5	2.289×10^{-2}	108896.968
667.7	4.395×10^{-2}	108838.392
668	4.447×10^{-2}	108817.472
668	4.421×10^{-2}	108850.944
670.4	4.414×10^{-2}	109248.424
670.4	4.412×10^{-2}	109252.608
670.4	4.718×10^{-2}	108880.232
670.4	4.832×10^{-2}	108746.344
684.6	6.893×10^{-2}	109018.304
684.6	7.072×10^{-2}	108871.864
684.6	7.072×10^{-2}	108871.864
684.6	7.385×10^{-2}	108625.008
686	7.575×10^{-2}	108704.504
686.2	7.566×10^{-2}	108742.16
686.8	7.895×10^{-2}	108595.72
687.2	8.342×10^{-2}	108340.496
693.2	9.377×10^{-2}	108608.272
720.7	1.988×10^{-1}	108390.704
722.2	1.821×10^{-1}	109143.824
722.2	2.1×10^{-1}	108286.104
723.4	2.393×10^{-1}	107679.424
724.6	2.42×10^{-1}	107788.208
724.6	2.455×10^{-1}	107700.344
725.4	2.354×10^{-1}	108072.72
756.2	4.691×10^{-1}	108290.288
756.9	5.363×10^{-1}	107545.536
760.2	5.183×10^{-1}	108227.528

COCl_2 gazı, 250 °C üzerindeki sıcaklıklarda kararsız olup oluşum entalpisi sürekli değişim göstermektedir ve bu değişim 364-487 °C için Şekil 2.7’de verilmektedir.

Şekil 2.7: COCl₂ gazına ait ΔH°-T grafiği

Cl₂ gazının standart oluşum entalpisi, 108574.8 J/mol ve CO gazının standart oluşum entalpisi –110541.28 J/mol değerinde olup, COCl₂ gazının standart oluşum entalpisi (2.42) eşitliğinden –219116.08 J/mol olarak bulunur [27].

$$\Delta H^{\circ}_f(\text{COCl}_2, g, 298 \text{ K}) = \Delta H^{\circ}_f(\text{CO}, g, 298 \text{ K}) - (108574.8 \text{ J/mol}) \quad (2.42)$$

2.3.5. Fosgenin Kullanım Alanları

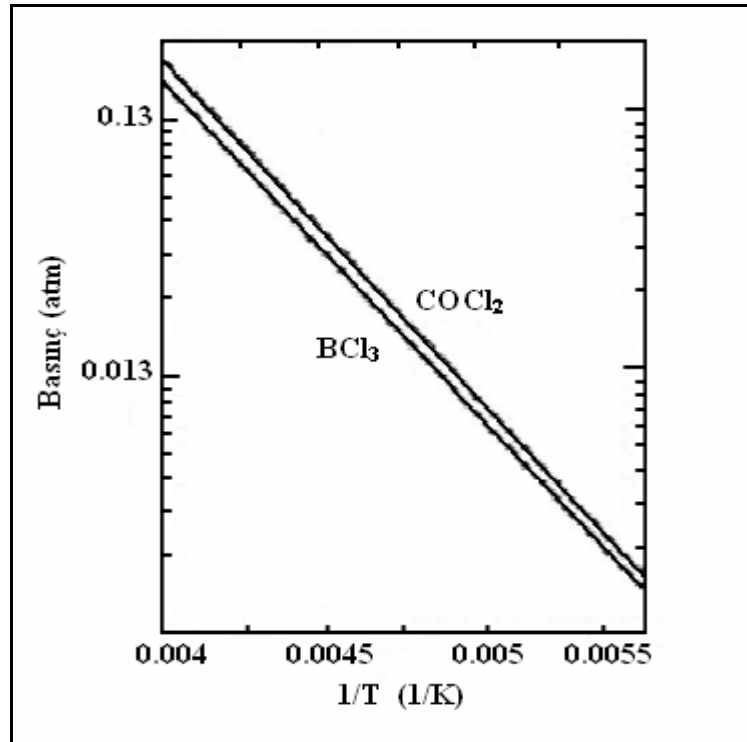
Üretilen COCl₂ gazının % 90'ı, polimer, boya, böcek ilacı ve ecza endüstrilerinde, poliüretan ve polikarbonat reçine, asit klorür, izosiyanat, karbonik asit esterleri, anilin boya ve sentetik köpük üretiminde kullanılmaktadır. Ayrıca, uranyum ve alüminyum zenginleştirme prosesinde, cam üretimi için kum ağartılmasında ve organik kimyada sentetik ayıraç (organik karbonat, kloroformat) olarak kullanımı da mümkündür. Özellikle son yıllarda, kompakt disk ve hafif, plastik araba parçaları kullanımının artması ile bunların yapımında kullanılan ve COCl₂ katkısı ile üretilen poliüretan ve polikarbonat reçinler ön plana çıkmıştır [26].

2.3.6. COCl₂ ve BCl₃ Gazlarının Buhar Basıncı İlişkisi

Ticari amaçlara uygun BCl₃ gazı içerisinde en fazla 1000 ppm COCl₂ empüritesi tolere edilebilmektedir. COCl₂ empüritesini uzaklaştırmak suretiyle yüksek safiyette BCl₃ gazı elde etmek gereksinimi ortaya çıkmaktadır. COCl₂ gazını BCl₃ bünyesinden gidermek için, en bilinen şekilde, 1000 °C ve üzerinde termal parçalama, 300-700 °C'de karbon katalizörü ile ayırma ve fraksiyonlu distilasyon gibi yöntemler kullanılmaktadır.

Endüstriyel saflaştırma prosesleri, genellikle ana madde ile empürite arasındaki makroskopik fiziksel büyüklükler farkını kullanır. Örneğin, fraksiyonlu distilasyon

belli bir sıcaklıkta ayrılan bileşiklerin buhar basınçları arasındaki farkı kullanır; iyi bir ayırımın gerçekleşmesi için iki bileşiğin kaynama noktaları farkı en az 10 °C olmalıdır. Fraksiyonlu distilasyon, saflaştırma için çok uygun ve kolay bir yöntem olmasına rağmen, BCl_3 ve COCl_2 gazlarının Şekil 2.8’de verilen buhar basınç eğrilerinin birbirlerine çok yakın olması ve iki bileşiğin aynı oranda distile edilmesi sebebiyle bu gazlar için uygun değildir. Fiziksel ayırma işlemleri, saflık derecesi yükseldikçe veya empürite konsantrasyonu düştükçe zorlaşır ve verimsiz bir hale gelir bu sebeple, COCl_2 ’nin tam olarak BCl_3 bünyesinden ayrılabilmesi için 1000-1100 defa tekrarlanan fraksiyonlu distilasyon işlemine ihtiyaç vardır.

Şekil 2.8: BCl_3 ve COCl_2 gazlarının buhar basıncı-(sıcaklık)⁻¹ eğrileri [28]

Fiziksel yöntemler kullanılarak yapılan saflaştırma işlemlerinde, ayırma seçiciliğinin düşük olması, daha verimli ve maliyetli proseslere ihtiyaç duyulmasına neden olur.

2.4. Klor

Klor gazı, yeşil-sarı renkli, keskin kokulu korozif, tehlikeli, zehirli ve kanserojen bir gazdır. Yanıcı değildir, fakat diğer maddelerin yanmasını teşvik eder; yangınlar ise püskürtülen su, CO_2 ve kuru kimyasallar ile söndürülebilmektedir.

Kısa süreli maruz kalma limitleri, 15 dakika için 3 mg/m^3 (1 ppm), 8 saat için ise 1.5 mg/m^3 (0.5 ppm)’dir. Aşırı maruz kalmaya bağlı belirtileri, öksürük, solunum

yetmezliği, göğüs ağrısı, bulantı, kusma, yanma, kızarma, su toplanması, dış minelerinin aşınmasıdır; yüksek konsantrasyonları ise bilinç kaybı ve ölüme neden olabilir.

Teneffüs yoluyla aşırı klor maruz almış hasta, açık havaya çıkartılmalı, solunumu ve kalp atışları kontrol edilmeli; solunum zorluğu varsa suni teneffüs yapılmalı, O₂ verilmelidir ve tıbbi yardım alınmalıdır. Klorun deriye ve göze temas etmesi durumunda ise, temas bölgesi en az 20 dakika bol su ile yıkanmalıdır. Kaza sonucu dökülme, sızıntı gibi olaylara karşı kişisel önlemler alınmalıdır; solunum sistemi için 5 ppm'e kadar klor korumalı kartuşa sahip tamyüz maskesi, 12.5 ppm'e kadar kanisterli tamyüz maskesi, 25 ppm'e kadar tamyüz korumalı oksijen maskesi, 30 ppm ve üzeri konsantrasyonlarda ise solunum cihazı kullanılmalıdır. Neopren, PVC veya kauçuk sızdırmaz eldiven, sızdırmaz tulum ve bot ile eller ve vücut korunmalıdır.

Klor gazı, ısıdan, alevden, kıvılcımdan ve kolayca oksitlenebilir maddelerden uzakta, kuru ve iyi havalandırılmış alanlarda depolanmalıdır; çelik silindirlerde depolandığı takdirde sıcaklık 51 °C'yi geçmemelidir [29].

2.4.1. Klorun Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Cl₂ moleküler formüllü bu gazın, molekül ağırlığı 71 g'dır, ergime noktası -101 °C, kaynama noktası -34 °C ve kritik sıcaklığı 144 °C'dir. Sıvı yoğunluğu 1.6 g/cm³ ve buhar yoğunluğu 2.5 g/l'tir. 20 °C'de ölçülen buhar basıncı 6.71 atm, sudaki çözünürlüğü ise 7.3 g/l'dir. Havadan yaklaşık 2.5 kat kadar ağır olması sebebiyle buharları alt bölgelerde birikerek tehlikeli durumlara yol açar, dolayısıyla bu gazın atmosfere doğrudan salınması uygun değildir [30].

Cl₂ gazının genleşme katsayısı yüksektir. Yanıcı malzemeler, indirgeme ajanları, sıvı veya katı hidrokarbonlar, alkaliler, asetilen, metan, etilen ve amonyak ile şiddetli reaksiyonlara girerek yangınlara ve patlamalara sebep olur. Organik malzemeleri oksitler; plastik, kauçuk ve kaplamalara zarar verir. Su ile reaksiyonundan HCl ve hipokloroz (HOCl) gibi korozif asitler oluşur, nem ortamında birçok metali (Al, Cu, Sn, bronz, Fe, Mn) korozyona uğratar. P, B, C ve Si oda sıcaklığında Cl₂ ile temas halinde ateşleyebilir. Sulu ekolojik ortamlarda pH değişimlerine sebep olur. Cl₂ gazının şiddetli reaksiyonlarını engellemek için, kontrollü koşullar altında alkali tiyosülfat çözeltisinde temizlenir. Cl₂ gazı, Na₂CO₃ çözeltisi, NaOH çözeltisi ve sulu

kireç ile absorplanıp nötralize edilebilir. Bertaraf edilmeden önce, çözeltiye sodyum sülfid gibi bir indirgen ile müdahale edilmelidir, aksi takdirde sodyum veya kalsiyum hipoklorit (NaOCl veya Ca(OCl)_2) oluşur [29,30].

2.5. Karbon Monoksit

Karbon monoksit, karbonik oksit veya karbon oksit şeklinde de adlandırılan, uyarıcı kokusu olmayan, renksiz bir gazdır. Aşırı derecede yanıcı ve toksiktir. Kendisinden daha toksik bir yanma ürünü yoktur. Duvarlara ve tavanlara kolayca nüfuz eder.

Solunum yoluyla yüksek konsantrasyonda karbon monoksite maruz kalma durumunda karşılaşılan belirtiler, sersemlik, baş ağrısı, mide bulantısı, bilinç kaybı ve güçsüzlüktür; daha ileri aşamada ise kardiyovasküler sisteme ve sinir sistemine zarar verir. Böyle bir durumda suni teneffüs yapılması ve tıbbi yardım alınması şarttır. Karbon monoksit gazına maruz kalma durumunda, 35 mg/m^3 (30 ppm) ile 230 mg/m^3 (200 ppm) konsantrasyon aralığı, hafif ve şiddetli etki limitlerini tanımlamaktadır. Bu gaz ile ateşleme kaynaklarından uzak, havalandırma sistemi bulunan ortamlarda ve kapalı sistemlerde çalışılması uygundur. Vücut tarafından absorplandığı için çalışma esnasında tamyüz maskeli solunum sistemi ile birlikte koruyucu giysi, eldiven ve gözlük kullanılması şarttır. Karbon monoksit yangınları, CO_2 , su veya toz püskürtme yöntemleri ile söndürülmektedir [31].

2.5.1. Karbon Monoksitin Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

CO molekül formülü ile gösterilen bu gazın, molekül ağırlığı 28 g, ergime noktası $-205 \text{ }^\circ\text{C}$ ve kaynama noktası $-192 \text{ }^\circ\text{C}$ 'dir. Kritik sıcaklığı $-140 \text{ }^\circ\text{C}$, kendiliğinden ateşleme sıcaklığı ise $620 \text{ }^\circ\text{C}$ 'dir. Buhar yoğunluğu 0.97 g/lt 'dir, sudaki çözünürlüğü 30 mg/l 'dir. Hava ile patlayıcı karışımlar oluşturur; yanma aralığı havada hacimce % 12.5-74 oranında bulunması ile ifade edilir. Bu sebeple, CO 'nun atmosfere salınması uygun değildir. Asetilen (C_2H_2), O_2 , Cl_2 , F_2 , N_2O ile şiddetli reaksiyonlara girer. Metal tozları ile reaksiyonu sonucunda toksik ve yanıcı karbonilleri oluşturur [31].

2.6. Karbon Tetraklorür

Tetrasol, tetraklorometan, metan tetraklorür, perklorometan, tetraform, tetraklorokarbon şeklinde de adlandırılan karbon tetraklorür, yanıcı olmayan, renksiz bir sıvıdır. 31-65 mg/m³ (5-10 ppm) aralığındaki maruz kalma limiti aşıldığı takdirde bile, kokusunun uyarma özelliği yeterli değildir. Kanserojen bir gazdır, solunması, göze ve deriye teması zararlıdır. İlk belirtileri, sersemlik, uyuşukluk, bulantı, baş ağrısı ve kızarıklık olarak ortaya çıkar. Böyle bir durumda, suni teneffüs yapılmalı, deri ve gözler bol su ile yıkanmalı ve mutlaka tıbbi yardım alınmalıdır. Uzun müddet maruz kalma durumunda, deri iltihabına, böbrek, akciğer ve karaciğerde tahrişlere, merkezi sinir sisteminde zararlı etkilere sebep olur; yüksek konsantrasyonlarda ise öldürücüdür. Kimyasal koruyucu giysi ile havalandırma sistemine sahip ortamlarda çalışılmalıdır [32].

2.6.1. Karbon Tetraklorürün Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

CCl₄ molekül formülü ile ifade edilen bu sıvı, 153.8 g molekül ağırlığına sahiptir. Ergime noktası -23 °C ve kaynama noktası 77 °C'dir. 1 atm 20 °C'de ölçülen sıvı yoğunluğu 1.59 g/cm³; 0 °C'de ölçülen buhar yoğunluğu ise 5.32 g/l'tir. 20 °C'de ölçülen buhar basıncı 0.12 atm; 0 °C'de ölçülen ise 0.043 atm'dir. Sudaki çözünürlüğü ise 1 g/l'dir. Alkali metaller (Ba, Mg, Na, K), Al, Cu, Pb ve Zn metalleri, güçlü oksitleyici ajanlar, alil alkoller, flor ve güçlü bazlar ile şiddetli reaksiyona girer. Isı kaynağından uzak tutulmalıdır; aksi takdirde patlama ve yangın meydana gelir, yangın ise su püskürtülerek söndürülür. CCl₄, sıcak yüzeyler ve alev ile teması sonucunda parçalanır; HCl, COCl₂ ve Cl₂ gibi toksik ve yakıcı gazlar oluşturur [32].

3. BOR TRİKLORÜR ÜRETİM YÖNTEMLERİ

Bor triklorür üretim yöntemleri, kullanılan hammadde kaynaklarına göre bor oksitten üretim, boritlerden üretim, bor tuzlarından üretim, borat esterlerden üretim ve bor karbürden üretim olmak üzere beş ana grupta toplanmaktadır.

3.1. Bor Oksitten Üretim

3.1.1. Klor Gazı ve Kömür ile Üretim

B_2O_3 ve kömür karışımının Cl_2 gazı akışı varlığında ısıtılması ile BCl_3 gazı üretilmektedir. “Oersted Prosesi” olarak adlandırılan bu proses, çok yüksek sıcaklıklar ve çok dikkatli işletme koşulları gerektirdiği için BCl_3 ’ün maliyetini arttırarak basit ticari uygulamalardaki kullanımını engellemektedir. $1000\text{ }^{\circ}C$ üzerindeki sıcaklıklarda bu prosesin gerçekleşmesini sağlamak pratik olarak oldukça zahmetlidir ki bu da BCl_3 gazı maliyetinin neden çok yüksek olduğunu açıklamaktadır.

Bu yöntemde, reaksiyon hücresinden klor gazı kaçaklarını önlemek için $1000-1200\text{ }^{\circ}C$ sıcaklık aralığı tercih edilir. Daha düşük sıcaklıkların kullanılması durumunda, klor gazı kaçakları meydana gelerek yoğunlaştırılmış BCl_3 içerisinde çözünür. Çözünmüş bu klor gazının BCl_3 ’den uzaklaştırılması çok zor olmakla birlikte, BCl_3 üretim maliyetini de muazzam bir şekilde arttırmaktadır. Ayrıca, karbon varlığındaki serbest Cl_2 , CO ile bağlanarak $COCl_2$ üretilmesine sebep olur. BCl_3 ve $COCl_2$ arasındaki kimyasal benzerlik, iki gazın kimyasal ayrımının tam olarak mümkün olmadığını göstermektedir. Fraksiyonlu distilasyon ve yoğunlaştırma gibi basit arıtma yöntemleri de $COCl_2$ ve BCl_3 gazlarının karışımdan birlikte ayrılmasına sebep olduğu için güvenilir değildir. Bu yöntemde karşılaşılan diğer zorluklar, Cl_2 gazının uçucu bor bileşikleri varlığında metallere ve yüksek reaksiyon sıcaklıklarında cama zarar vermesi, bor bileşiklerinin de su varlığında köpük oluşumuna ve sistemin tıkanmasına sebep olmasıdır.

B₂O₃, karışımın çok küçük bir miktarını oluşturan kömür yüzeyinde ergir ve ergiyen maddenin reaktanlar ile serbest temasını engellemek için 1000 °C ve üzeri sıcaklığa ulaşılır, aksi takdirde reaksiyon sonlanır. Ancak, kömür miktarının veya yüzey alanının artması durumunda, ergiyen B₂O₃ 1000 °C'den düşük sıcaklıklarda bile reaksiyonu engellemez. Genel kural olarak şu sonuca ulaşılır; karbon miktarı azaldıkça reaksiyon sıcaklığı artar [33].

Redüksiyon ve klorlama işlem adımlarını içeren bu yöntemde, B₂O₃ ve C karışımı, 1000-1300 °C sıcaklığa getirilerek sinterlenir. Nem ve adsorbe olmuş atmosferik gazları sistemden gidermek amacıyla sinterleme, klorlama işleminden önce yapılır. Böylece, karışım gözenekli ve geçirgen bir agrega haline getirilir, aksi takdirde karışım klorlama esnasında fragmanlarına ayrılır. Bor oksit ve karbon karışımının 1000 °C'de klorlama öncesi sinterlenmesi iki önemli sonuç oluşturur: Birincisi, karışımın her iki bileşeninden nemin, adsorbe ve absorbe olmuş gazların tamamının uzaklaşmasıdır; ikincisi ise, karışımdaki bor, karbon ve oksijen oranlarına bağlı olarak bor oksitin alt oksitlere kısmi redüksiyonunun gerçekleşmesidir. Karışımın sinterlenmesi ile oluşan agrega, çalışılan basınçta belli bir gaz geçirgenlik faktörüne ve belli bir boyut aralığına sahip partikülleri içerir ve böylece klorlama reaksiyonunun hızını ayarlar. Sinterleme işleminin diğer avantajları ise şunlardır: Bor oksitin tam redüksiyonu için % 5-10 karbon fazlasının kullanımı yeterli hale gelir yani karışımdaki karbon oranını azaltır, karbonun büyük bir bölümünü karbon oksit şeklinde elimine eder, klorlama reaksiyonu sırasında fosgen oluşma olasılığını azaltır ve karbon partiküllerinin çıkış gazları ile sürüklenerek gaz soğutma sistemini tıkamasını önler [34].

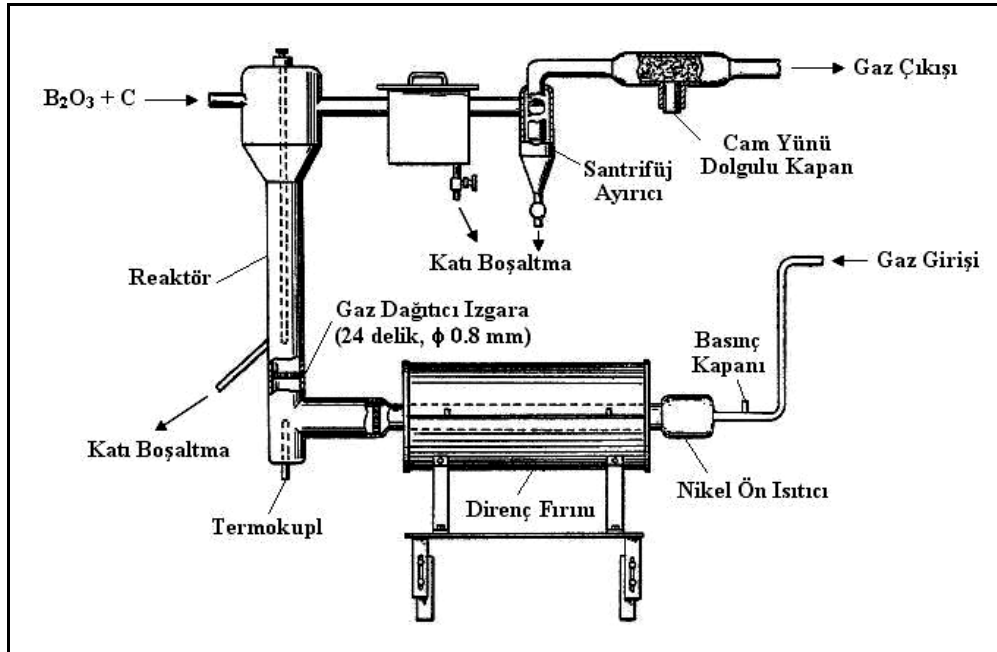
Klorlama işlemi, kolaylıkla kontrol edilen ve ayarlanan bir akış ile 1000-1200 °C'de yürür ve bu işlem (3.1) reaksiyonu ile gösterilir. Sinterlenmiş karışım ve Cl₂, birbirine ters yönde beslenir, karışımın gözenekli bir yapıya sahip olması dolayısıyla klorlama sürekli bir proses şeklinde yapılır.

Sinterlenmemiş B₂O₃ ve C karbon karışımının klorlanması sırasında oluşan lokal füzyon bölgelerinin sakıncalı etkileri (aglomerasyon ve Cl₂ geçişinin engellenmesi), sinterlenmiş karışımın klorlanması sırasında görülmez ve bu sebeple 1000-1200 °C sıcaklık aralığında, klorlama daha hızlı gerçekleşir.

(3.1) reaksiyonu ile gösterilen oranlara uygun olarak B_2O_3 ve teorik miktarın % 5-10 fazlası kadar C kullanılarak karışım hazırlanır. Karışım, grafit potaya yerleştirilir ve olabildiğince sıkıştırılır. Pota içindeki karışımın atmosfer gazları ile temasına engel olmak için potanın ağzı kapatılır ve 1200-1300 °C'ye ısıtılır. Isıtmayı takiben, sinterlenmiş malzemeyi atmosferik gazlara maruz bırakmadan önce, pota ve içeriği atmosferik sıcaklığa soğutulur. Potadan alınan sinterlenmiş malzeme, 74-595 µm çaplı taneler içeren agrega haline getirilmek üzere sıkıştırılıp ezilir. 74 µm'nin altındaki partiküller, karışıma katılarak yeniden sinterlenebileceği için, sistemden elimine edilir. Kolonda sabit bir sinter yüksekliği elde etmek için, sinter parçacıkları klorlama hızına bağlı olarak sabit bir debi ile düşey kolona beslenir, 1000-1200 °C'ye ısıtılır ve 500-1000 °C'ye ön ısıtılmış Cl_2 gazı ile muamele edilir. Proseste tam dönüşümü sağlamak için, kolonun ısıtılan kısmının kesit alanı ve yüksekliği, Cl_2 oranına bağlı olarak seçilir. Sinterlenmiş agregadaki fazla karbonun basıncı yüzünden, klorlama haznesinin altında karbon kalıntıları birikir ve bu kalıntıları temizlemek için sürekli klorlama işlemi belli aralıklarla kesintiye uğrar. Bu yönteme ait sistem Şekil 3.1'de verilmektedir.

Reaksiyon sonucu oluşan gazlar, -40 °C'deki kuru-buz kondansatöründen geçirilerek 12.5 °C'nin altına soğutulur ve BCl_3 gazının CO gazından yoğunlaştırılarak ayrılması sağlanır. Fakat elde edilen BCl_3 , Cl_2 ve $COCl_2$ gazlarından serbest değildir [34].

Şekil 3.1: B_2O_3 ve karbondan klorlama yoluyla BCl_3 üretimi [35]

Bu yönteme ait bir denemede, 216 g B₂O₃ ve 100 g C karışımı, 1000  C’de 4 saat sinterlenir ve soğutma sonrası 149  m çapında taneler elde edilir. Sinterlenmiş bu taneler, 40 mm iç çap ve 76.2 cm boyundaki borosilikat cam reaktöre beslenir. Isıtma, varyakla kontrol edilen 3500 W’lık direnç fırını vasıtasıyla yapılır. 25.4 cm’lik akışkan yatak derinliğı oluşturmak üzere N₂ beslenir. Sıcaklığın yükselmesiyle birlikte, N₂ gazı yerine 3.4 lt/dk debi ile 21 dakika boyunca Cl₂ gazı verilir.  ıkış gazları, katı kapalı olarak görev yapan cam y n  dolgulu 2 lt’lik 3 boyunlu şişeye verilir. BCl₃, COCl₂ ve fazla Cl₂ soğutulur; yoğunlaşmayan gazlar kostik çözeltisine verilir, bu gazların bünyesinde kalan BCl₃ ise hidroliz olur. Kondensat BCl₃, COCl₂ ve Cl₂ için; reaktördeki artık katılar ve kapanda kalan katılar ise B için analiz edilir. Kondensat, ağırlıkça % 96.9 BCl₃ içerir [36].

3.1.1.1 Sıvı Organik   z c  Varlığında  retim

B₂O₃ ve C karışımının (3.1) reaksiyonu uyarınca klorlanması ile elde edilen BCl₃ bünyesinde, CO, COCl₂, Cl₂ ve az miktarda CO₂ bulunmaktadır. BCl₃ gazını bu empüritelerden ayırmak için, karışma sıvı organik çözücü ilave edilir.   z c de çözünmeyen reaksiyon ürünleri gaz fazda sistemden uzaklaşırken, çözünen ürünler sıvı çözelti bünyesine geçer. BCl₃, sıvı çözeltiden sıcaklık arttırılarak veya basınç düşürülerek geri kazanılır. Çözücü ve ürünün parçalanmasını, miktar kaybını ve kirlenmesini   lemek için inert çözücü seçilmelidir ve distile edilebilir olmalıdır. Çözücü, florlu ve/veya klorlu alifatik hidrokarbonlardan seçilir; diklorobenzen (C₆H₄Cl₂), triklorobenzen (C₆H₃Cl₃), tetrakloroetan (C₂H₂Cl₄), pentakloroetan (C₂HCl₅), diflorotetrakloroetan (C₂F₂Cl₄) ve dikloropentan (C₅H₁₀Cl₂) olabilir. Çözücü, BCl₃’  düşük sıcaklık ve yüksek basınçta maksimum verim ile absorplar. En düşük sıcaklık limiti çözücünün akışkanlığına bağılı olarak; en yüksek basınç ise 10-15 atm arasında değışir.

BCl₃ absorplama işlemi, ters akımlı ekstrakt rde yapılır; ekstrakt rden çıkan çözücü ağırlıkça en az % 11   z nm ş BCl₃ içerir, CO ve CO₂ konsantrasyonu ise BCl₃ konsantrasyonunun % 1-2’si kadardır. Çözünmüş BCl₃, çözücüden distilasyonla ayrılır; distilasyon kolonu, çözücü ve BCl₃ arasındaki reaksiyona izin vermeyecek sıcaklıkta ve 0.1-0.5 atm basınç aralığında çalışır [37].

3.1.2. Alüminyum Klorür ile Üretim

Bor triflorür gazının alüminyum klorür veya alüminyum bromür ile yüksek sıcaklıkta reaksiyonu sonucunda, BCl₃ veya BBr₃ gazları elde edilir. Buradan yola çıkılarak da, B₂O₃'ün AlCl₃ ile reaksiyonundan BCl₃ üretilebileceği bulunur. Bu yöntem, 120 g B₂O₃ ve 440 g AlCl₃'ün çelik bir hücre içerisinde ve 350 °C'deki 16 saatlik reaksiyonu ile gerçekleştirilmekte ve (3.2) reaksiyonu ile gösterilmektedir [23].

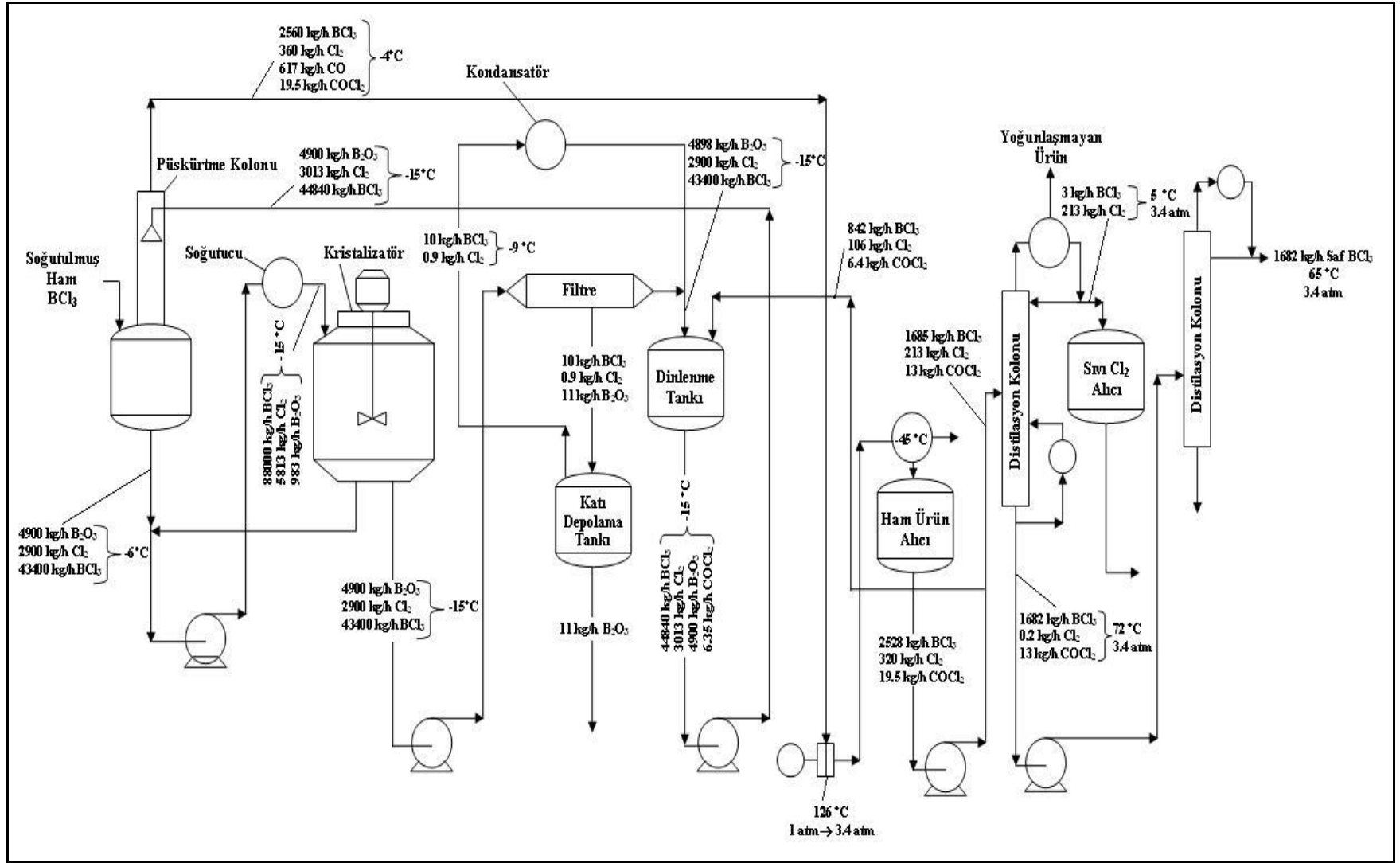
Reaksiyon sonucu oluşan BCl₃ gazı, -80 °C'de tutulan kapanda sıvılaştırılır ve sıvı BCl₃ suda çözünür. Çözünme sonrası beyaz H₃BO₃ katısı ve HCl oluşur, güçlü bir klor testi için ise çözelti gümüş nitrat çözeltisine alınır.

(3.2) reaksiyonu ile ürün olarak alınan BCl₃ miktarı, 30 g kadar olmakla beraber, verim % 7.5'dir. (3.2) reaksiyonu, bir denge reaksiyonu olması sebebiyle tamamlanamamakta ve bu yöntem sonucunda, çok düşük miktarda BCl₃ üretilmektedir. Ayrıca, bir miktar B₂O₃'ün de alüminyum borata (9Al₂O₃.2B₂O₃) dönüşme ihtimali yüksektir.

3.1.3. Borik Asit ile Üretim

B₂O₃'ün borik asit, karbon ve bağlayıcı karışımı ile reaksiyonundan BCl₃ üretilmektedir. Borik asit olarak, ortoborik asit (H₃BO₃), metaborik asit (HBO₂) veya tetraborik asit (H₄B₄O₇) kullanılmaktadır.

Bu yöntem ile endüstriyel boyutta yapılan üretimde, 21 kg B₂O₃, 1020 kg H₃BO₃, 380 kg C, 57 kg nişasta ve 240 kg H₂O kullanılarak hazırlanan karışım 538 °C'deki fırında briketlenir. Briketler, H₂, H₂O veya CO içermeyen N₂ veya Ar inert atmosferinde 350-500 °C'ye ısıtılır. 945 kg/h debi ile 565 °C'deki düşey grafit reaktöre beslenir ve üzerinden 1830 kg/h debi ile Cl₂ gazı geçirilir. Debi bileşimi 10 kg/h B₂O₃, 254 kg/h Cl₂, 1721 kg/h BCl₃, 617 kg/h CO ve 13 kg/h COCl₂ olan gaz karışımı fırından yaklaşık 538 °C'de çıkar ve bu karışım su soğutmalı ısı değiştiricide 300 °C'ye soğutulur [38].

Şekil 3.2: H_3BO_3 kullanarak B_2O_3 'den endüstriyel boyutta BCl_3 üretimi [38]

300 °C'ye soğutulmuş ham BCl_3 gazı ise, Şekil 3.2 ile verilen sisteme beslenerek saflaştırılmaktadır. Ham BCl_3 gazının, reaksiyon hücrecini çok yüksek sıcaklıkta terk etmesi, $\text{BCl}_3\text{-B}_2\text{O}_3$ kompleksi içeren katı kalıntıların ısı değiştiricinin yüzeyinde birikmesine ve uzunca bir müddet sistemi çalışmaz duruma getirmesine sebep olur. Bu durumu engellemek için Şekil 3.2 ile verilen sisteme beslenen 300 °C'deki sıcak gaz, sıvı püskürtme işlemi ile soğutulur; püskürtme işleminde kullanılan sıvı ise ağırlıkça % 75-95 BCl_3 , % 5-15 B_2O_3 ve % 2-10 Cl_2 içerir [39].

3.1.4. Alkali ve Toprak Alkali Metal Halitler ile Üretim

Eriyik haldeki B_2O_3 ile alkali (Li, Na, K, Rb, Cs, Fr) veya toprak alkali (Be, Mg, Ca, Sr, Ba, Ra) metal halitlerin yüksek sıcaklıktaki reaksiyonu sonucunda BCl_3 gazı elde edilmektedir. Co, Sb, Hg, Ag gibi metal halitlerin B_2O_3 ile reaksiyonundan da BCl_3 eldesi mümkündür, fakat bu metal halitler çok yüksek maliyetli olduğu için bu yöntem tercih edilmemektedir. Alkali veya toprak alkali metal halitlerin kullanımı, COCl_2 gibi istenmeyen empüriteleri ppm mertebesinde içeren yüksek safiyette BCl_3 üretimini sağlamaktadır.

Bu yöntemde, düşey fırın veya pota kullanılabilir, fakat sürekli prosesi sağlayabilmek için, fırın tercih edilir. BCl_3 'ün su ile reaksiyonunu engellemek ve yüksek verim elde etmek için ön ergitme işlemi ile B_2O_3 bünyesindeki; yüksek vakumda 2-3 saat süreyle 250-350 °C'de ısıtma işlemi ile de alkali metal halit bünyesindeki su uzaklaştırılır. B_2O_3 /Alkali metal halit molar oranı, 3.5-1 arasında değişmektedir. B_2O_3 ve alkali metal halit karışımı, eriyik halde düşey fırına yerleştirilerek birkaç dakika ile 1 saat arasında değişen zaman aralığında 800-1000 °C'ye ısıtılır. Eriyik reaktanların kaskat tip bir sistem veya mekanik karıştırıcı ile teması, tabakaların karışmasını sağlayacağından proses verimini artırır. Reaksiyon sonrası oluşan curuf, esas olarak borat içerir, seyreltik H_2SO_4 veya HCl ile reaksiyona sokularak B_2O_3 geri kazanılır. Curufta bulunan alkali halit tabakası ise, sonraki şarjlar için besleme malzemesi olarak kullanılır [40].

Bu yönteme ait bir denemede, B_2O_3 /NaCl molar oranı 2.8 olan, 2.26 g B_2O_3 ve 0.67 g NaCl karışımı, 900 °C'ye ısıtılarak % 54 verim ile BCl_3 elde edilir. Molar oranı 3 olan, 2 g B_2O_3 ve 0.55 g NaCl karışımının 1000 °C'ye ısıtıldığı denemede, % 60 verim ile BCl_3 elde edilir. Alkali metal halit olarak KCl'nin kullanıldığı

denemede ise, B₂O₃/KCl molar oranı 2 seçilerek, karışım 900 °C reaksiyon sıcaklığına ısıtılır ve % 35 verim ile BCl₃ elde edilir.

Proses verimi, karışımın B₂O₃ içeriğinin ve akışkanlığının, kullanılan alkali metalin ve curuftaki borat miktarının bir fonksiyonudur. Karışımındaki B₂O₃ miktarının artması, akışkanlık ve verimin artacağı; curuftaki borat miktarının artması ise verimin sınırlı olacağı bir göstergesidir. Proses verimi, karışımındaki ağırlık kaybı ile belirlenir ve buharlaşma kaybı ile teyit edilir; alkali metal halit tartılarak 1 saat süreyle ısıtılır, uçucu bileşikler buharlaştıktan sonra tekrar tartılır, tekrar 1 saat ısıtılır ve alkali metal halitin uçuculuğu hesaplanır. Buharlaşma kaybindan bulunan değer ağırlık kaybindan bulunan değerden daha yüksek çıkar. Ayrıca, ürünün kalitatif analizi de, B ve Cl₂'nin dönüştüğü gazlar tespit edilerek yapılır [40].

3.1.5. Metalik Olmayan Sıvı Klorürler ile Üretim

B₂O₃ ile metalik olmayan sıvı klorürlerin reaksiyonundan BCl₃ üretilmektedir. Metalik olmayan sıvı klorürler CCl₄, SiCl₄, PCl₃ ve S₂Cl₂ gibi uçucu bileşiklerdir. Reaksiyon sıcaklığı, 600-1000 °C arasındadır. Reaktör olarak, borosilikat cam tüp kullanılır. Daha büyük ölçekli uygulamalarda, klorürün inert gaz taşıyıcı olarak sisteme girdiği akışkan yataklı ve karıştırıcı sistemler kullanılır.

(3.3) reaksiyonu ile verilen prosese ait bir örnekte, 5.29 mmol B₂O₃ reaktöre yerleştirilerek 700 °C'ye ısıtılır ve 9.85 mmol CCl₄ ısınan B₂O₃ içerisinden 15 dakika süreyle geçirilir. Karışımın uçucu kısmı, distile edilerek IR absorpsiyon analizi yapılır ve üründe BCl₃'ün varlığı ispatlanır. Reaksiyon ürünü olarak CO₂'ye ilaveten CO, COCl₂ ve tepkimeye girmeyen CCl₄ bulunur [41].

(3.4) reaksiyonu ile verilen prosese ait bir örnekte, 800 °C'ye ısıtılmış 9.57 mmol B₂O₃'den, 15 dakika süreyle 7.93 mmol SiCl₄ geçirilir. Bu sıcaklıkta sürekli buharlaşan SiCl₄ (T_B: 59 °C), yoğunlaştırılarak sıcak reaksiyon zonundan uzaklaştırılır. SiCl₄'ün büyük bir kısmı değişmeden kalır ve prosese geri beslenir. Çünkü proses sonunda, ancak % 70 verim ile 0.43 mmol BCl₃ elde edilmektedir [41].

(3.5) reaksiyonu ile verilen prosese ait bir örnekte, 800 °C'ye ısıtılan 9.32 mmol B₂O₃'den 10 dakika süreyle aynı miktarda PCl₃ geçirilir. Reaktörde turuncu renkli katı kalırken, IR spektrometre ile analiz edilen uçucu bileşiklerde baskın olarak BCl₃ gazı olduğu bulunur [41].

(3.6) reaksiyonu ile verilen prosese ait bir örnekte, 10 mmol S₂Cl₂, 5 mmol B₂O₃ ile birlikte 10 dakika süreyle 800 °C'de ısıtılır. Reaksiyon sonunda, uçucu ürün olarak BCl₃ ve SO₂ elde edilir. Reaktörde kalan sarı katı ise, kükürttür [41].

Metalik olmayan sıvı klorürlerden BCl₃ üretiminde, BCl₃ reaksiyona girmemiş klorür ve diğer uçucu ürünler ile birlikte bulunur ve proses verimi çok düşüktür. BCl₃ gazının çok miktarda empürite içermesi sebebiyle, fraksiyonlu yoğunlaştırma, selektif absorpsiyon ve gaz kromatografisi gibi ayırma ve saflaştırma yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

3.1.6. Sodyum Tetraborat ile Üretim

B₂O₃, C ve Na₂B₄O₇ karışımının Cl₂ ile reaksiyonundan BCl₃ üretilmektedir. Bu reaksiyon, 800-1000 °C sıcaklık aralığında, (3.1) reaksiyonu ile verilen sitokiyometrik oranın iki katı kadar C fazlası ile gerçekleşir. Sıvı-gaz reaksiyon temeline dayanır; sıvı faz B₂O₃, C ve Na₂B₄O₇ (T_E: 741 °C) içeren ergimiş kütle, gaz faz ise Cl₂'dir. Na₂B₄O₇, toplam kütlenin ağırlıkça % 5-20'sini oluşturur. Na₂B₄O₇, B₂O₃ ve C karışımının viskozitesini düşürür; bu sınırın aşılması, toplam kütlenin seyrrelmesine ve Cl₂ ile reaksiyonunun zorlaşmasına neden olur.

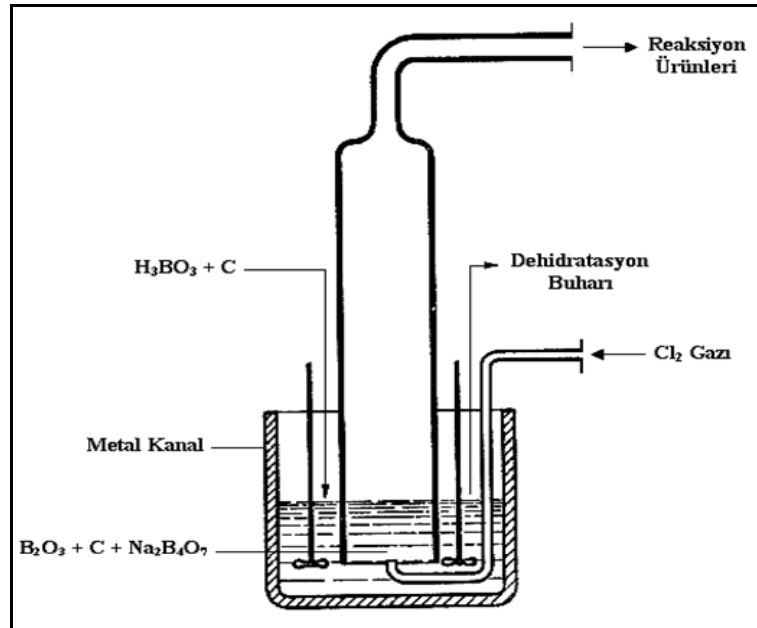
Bu yöntemde, B₂O₃, C ve Na₂B₄O₇ karışımı hücreye yerleştirilir, N₂ gazı geçirilerek dehidratasyon yapılır ve yüksek mekanik dayanımlı metal kanal (östenitik çelik) elektrik fırınıyla veya metan gazı brülörü ile reaksiyon sıcaklığına ısıtılır, tercihen 950 °C'de sabitlenir. Dehidratasyon buharları sistemden çıkmaya ve karışım sıvılaşmaya başladığı anda, Cl₂ gazı geçirilir ve ergimiş kütlede kabarcıklar çıkarır. Cl₂ gazı ve reaksiyon ürünleri metal kanal ile temas etmez, dolayısıyla korozyon meydana gelmez. Reaksiyona giren B₂O₃ ve C miktarını dengelemek için sisteme

H_3BO_3 ve C ilavesi yapılır. H_3BO_3 , B_2O_3 , C ve $Na_2B_4O_7$ içeren ergimiş kütle ile temas edince (3.7) reaksiyonu uyarınca hızlı bir şekilde dehidratasyona uğrar. Dehidratasyon buharları reaksiyon ürünlerini kirlilemeden atmosfere yayılır [42].

Cl_2 'nin reaksiyon ürünlerine dönüşümü, ergimiş kütle ile temas süresine bağlıdır; ayrıca ergimiş kütlenin yüksekliği ile doğru orantılı, Cl_2 'nin besleme debisi ile de ters orantılıdır. Örneğin, 3-4 cm ergimiş kütle yüksekliği ve 2.5 lt/h Cl_2 besleme debisi ile % 50 Cl_2 dönüşümü elde edilirken, aynı debide ergimiş kütle yüksekliğinin 15 cm'ye yükselmesi ile daha kantitatif bir dönüşüm elde edilmektedir.

Şekil 3.3 ile verilen sistemde, Cl_2 gazı girişi ve reaksiyon ürünleri (BCl_3 , CO, $COCl_2$ ve Cl_2) çıkışı için farklı boyutlarda kullanılan borular, kuvars veya refrakter porselendir. Karıştırıcılar, B_2O_3 , C ve $Na_2B_4O_7$ ergimiş kütlesini içeren hücreye düzenli akış sağlamak ve toplam kütleyi homojenleştirmek için düşük devir ile çalışır.

Şekil 3.3: $Na_2B_4O_7$ ilavesi ile B_2O_3 'den BCl_3 üretimi için geliştirilen sistem [42]

Bu yöntemde karşılaşılan en büyük problem, kuru halde reaktöre giren B_2O_3 , C ve $Na_2B_4O_7$ granüllerinin nem alma (hidroskopik) özelliğinden kaynaklanmaktadır. Reaksiyon ürünlerindeki $COCl_2$ miktarının, BCl_3 'ün ağırlıkça % 1-2'si kadar olması ve sistemin sürekli prosese adapte edilememesi sebebiyle çok tercih edilen bir yöntem değildir.

3.1.7. Ergimiş Tuz Banyosu ile Üretim

B₂O₃'ün, metal klorür ($T_E < 600$ °C) içeren ergimiş tuz banyosunda redükleme-klorlama ajanı ile reaksiyonu sonucunda, BCl₃ üretimi yapılmaktadır. Redükleme-klorlama ajanının parçalanmasını engellemek ve düşük sıcaklıklardaki enerji korunumundan yararlanmak için banyo sıcaklığı 400-800 °C arasında seçilir. Redükleme-klorlama ajanı olarak COCl₂, CCl₄ veya S₂Cl₂ seçilmektedir. Sıvı ya da gaz fazda kullanılabilen redükleme-klorlama ajanı, banyonun altından beslenir ve ergimiş tuz içerisinde kabarcıklar çıkarır. Ergimiş tuz banyosu için, AlCl₃, FeCl₃, CuCl₂, ZnCl₂, MgCl₂, PbCl₂, TiCl₄, alkali veya toprak alkali metal klorürler kullanılmaktadır. Genellikle AlCl₃, NaCl veya KCl tercih edilir, çünkü bu klorürlerin kullanılması durumunda, karışımın ergime sıcaklığı 400 °C'yi geçmemektedir [43].

Bu yöntemde, ergimiş tuz ile ergimiş B₂O₃ (T_E : 450 °C) arayüzeyinde klorlama reaksiyonu meydana gelir, sisteme sürekli B₂O₃ ve COCl₂ beslenir. Banyodaki AlCl₃ bileşimi, alkali metal klorür bileşiminin ağırlıkça en az iki katı kadar olmalıdır. B₂O₃, banyoyu kirletecek elementler içermemelidir. H₂'nin HCl oluşturmak için reaksiyona girmesi ve Cl₂ kaybına yol açması, banyoya ilave edilen malzemelerin düşük H₂ konsantrasyonu içermesini gerektirir [43].

Bu yöntem ile yapılan denemelerde, metal klorür miktarı, B₂O₃ miktarı, reaksiyon sıcaklığı ve redükleme-klorlama ajanı debisi değiştirilerek elde edilen BCl₃ verimleri Tablo 3.1'de verilmektedir. Tablo 3.1'de verilen değerler, tuz banyosunda kullanılan metal klorürlerden AlCl₃ ve NaCl karışımının en yüksek verimi sağladığını, sıcaklığın ve COCl₂ besleme debisinin verimi daha çok etkileyen parametreler olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.1: Ergimiş tuz banyosu yöntemi ile B₂O₃'den BCl₃ üretimde elde edilen % verim değerleri [43]

Banyo Bileşimi (g)			B ₂ O ₃ (g)	Sıcaklık (°C)	COCl ₂ Debisi (lt/dk)	BCl ₃ Verimi (%)
AlCl ₃	NaCl	KCl				
224.5	74.5	-	30	625	1	49
225	75	-	60	425	0.5	47
225	75	-	60	525	0.5	57
340	115	-	90	525	0.5	42
351.4	-	197.6	100	425	0.1	29
369	162	-	50	625	0.1	73
-	244.2	310.8	60	725	0.1	5

Bu yöntemde, 400-800 °C sıcaklık aralığında düşük vizkozitenin sağlanması durumunda verim artmaktadır. Yüksek sıcaklıklar ajanın bozulmasına ve reaksiyonu daha zor etkilemesine neden olur, düşük banyo vizkozitesi ise ergimiş B_2O_3 ve ajanın tuz banyosunda dağılmasını sağlar.

BCl_3 , ergimiş tuz banyosundan buharlaşma yoluyla kazanılır ve selektif ayrılma ile uzaklaştırılır. Fakat BCl_3 üretiminde meydana gelen $COCl_2$ empüritesinin redükleme-klorlama ajanı olarak sisteme önceden beslenmesi empürite miktarının artmasına ve verimin düşmesine neden olur.

3.2. Boritlerden Üretim

3.2.1. Toprak Alkali Metal Boritlerden Üretim

Toprak alkali metal boritler ile susuz HCl'nin reaksiyonu ile BCl_3 elde edilmektedir. Toprak alkali metal borit olarak, kalsiyum hekzaborit (CaB_6) veya magnezyum diborit (MgB_2) kullanılır; genellikle CaB_6 tercih edilir. Reaksiyon, 300-1800 °C sıcaklık aralığında gerçekleşmektedir, fakat tercih edilen sıcaklık aralığı 500-650 °C'dir. Çünkü 500 °C'nin altında bor hidrit oluşur ve bu oluşumu engellenmek için ağırlıkça % 1-10 halojen ilavesi gerekir.

Bu yöntemde, reaktör olarak 30 mm çapında ve 300 mm boyunda düşey kuvars tüp kullanılır; reaktörde akışkan yatak veya karışık yatak oluşumu tercih edilir. Reaktöre beslenecek olan CaB_6 'nın tane boyut aralığı 0.1-300 mm'dir. Daha küçük taneler fırına girmeden önce peletlenir, çünkü tozlar ve küçük partiküller reaksiyon gazı ile sürüklenerek reaktörden uzaklaşır. Reaktör, doğrudan veya dolaylı ısıtma ile istenilen sıcaklığa getirilir. Reaktör sıcaklığı, ısıtma ceketini ile, reaktanların giriş noktasından ısıtma ile veya HCl miktarına bağlı olarak % 90 oranına kadar halojen ilavesi ile sabitlenir. Reaktan gaz, reaksiyon zonuna girmeden önce kurutulur. CaB_6 'nın ısıtıldığı akışkan ya da karışık yataktan HCl geçirilir. $CaCl_2$ gibi toprak alkali metal halit artığı, reaksiyon zonundan valfler yardımıyla kolayca ayrılır. 500-650 °C'de çalışıldığında, $CaCl_2$ ergimez (T_E : 772 °C) ve böylece toprak alkali metal borit reaktanı curuf ile kirlenmez. Proses verimi, 500-650 °C arasında CaB_6 'nın eriyik curufunun oluşma eğilimi azaldıkça artar [44].

Bu yönteme ait bir örnekte, 2-5 mm tane boyutlu 200 g CaB_6 , elektrikli ısıtıcı ile 650 °C'ye ısıtılan reaktöre yerleştirilir ve 0.5 kg/h debi ile susuz HCl beslenir.

Reaktörü terk eden BCl₃ gazı, -30 °C’de yoğunlaştırılır. Kondensat, % 99.9 BCl₃ içermektedir ve başka bir saflaştırma işlemine ihtiyaç duyulmamaktadır.

Hammadde olarak kullanılan CaB₆’nın, Ca ve B bileşikleri ile karbonun reaksiyonundan oluşan geniş ölçekli bir prosesle üretilmesi, bu yöntemin kullanımını sınırlayan bir parametredir.

3.2.2. Titanyum Diboritten Üretim

Titanyum diborit (TiB₂) ile HCl’nin reaksiyonu ile BCl₃ üretilmektedir. Klorohidrokarbonların üretimi gibi birçok endüstriyel proseste atık ürün ve BCl₃’ün hammadde olarak kullanıldığı birçok proseste de yan ürün olan HCl, Cl₂ ile kıyaslandığında daha ucuzdur. HCl ve klorlama reaksiyonu ürünlerinin Cl₂’den daha az korozyif olması, reaksiyonun paslanmaz çelik gibi metal bir ekipmanda sürekli olarak gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır.

TiB₂, HCl ile 400 °C ve üzerinde (3.8) reaksiyonunu vermektedir, fakat ideal reaksiyon sıcaklığı 600-800 °C arasındadır [45].

TiB₂ ve HCl reaksiyon ürünleri olan TiCl₄, BCl₃ ve H₂ birbirinden kolayca ayrılabilir. Proses için gerekli görüldüğü takdirde TiCl₄ geri kazanılarak prosese yeniden beslenir; TiCl₄ (3.9) reaksiyonu ile verilen şekilde hidrolize olarak TiO₂ ve HCl’ye ayrılır, TiO₂ de (3.10) reaksiyonu uyarınca TiB₂ oluşturur [45].

TiB₂ içerikli paslanmaz çelik tüp fırına yerleştirilerek 500-1000 °C sıcaklık aralığına ısıtılır. TiB₂ üzerinden HCl geçirilerek karışık yatak oluşumu sağlanır. Reaksiyon sonrası oluşan gaz ürünlerde B, Ti ve Cl₂ analizi için IR spektrofotometre kullanılır. Reaksiyon ürünü olan, uçucu iki metal klorürü birbirinden kolayca ayırmak için iki aşamalı soğutma yapılır; birinci aşamada 20 °C’de su kondansatörü, ikinci aşamada ise -80 °C’de kurubuz-aseton kondansatörü kullanılır. Başlangıçtaki B/Ti oranı yoğunlaşan ürünün B/Ti oranından daha yüksek çıkabilmektedir; bu kayıp ise BCl₃’ün numune alma sırasındaki uçuculuğundan kaynaklanmaktadır. Reaksiyon

sonunda ise fırında % 97 C içeren artık katı madde kalır. Sıcaklık ve toplam debi değerleri değiştirilerek yapılan denemelerdeki % dönüşüm verimleri Tablo 3.2’de verilmektedir.

Tablo 3.2: TiB_2 ’den BCl_3 üretiminde sıcaklık ve toplam debi değerleri değiştirilerek elde edilen dönüşüm verimi değerleri [45]

Sıcaklık (°C)	Toplam Debi (cc/min)	Ürün Gaz (mol yüzdesi)		Dönüşüm Verimi (%)
		HCl	BCl_3	
400	200	90.8	1.7	8.6
500	200	34.8	20.7	74.8
600	200	30.7	22.2	78.4
600	600	83	2.9	14.6
700	200	36.6	20	73.3
800	100	39.3	15.7	66.7
800	200	43.2	18.7	72.4
800	600	46.6	15.8	62.9
1000	200	45.2	16.1	64.1
1000	600	46.2	16.3	63.8

Tablo 3.2’de verilen değerlerden, 500- 800 °C sıcaklık aralığının ve 200 cc/dk toplam debinin yüksek dönüşüm verimi elde etmek için ideal olduğu anlaşılmaktadır. Paslanmaz çelik yerine borosilikat cam tüp kullanılarak yapılan denemede, 700 °C’ye ısıtılmış 59.5 g TiB_2 (% 67 Ti, % 30.3 B) üzerinden 14.8 g/h debi ile 48 g susuz HCl geçirilir. Reaksiyon ürünü olarak 23.71 g $TiCl_4$ ve 29.22 g BCl_3 elde edilir. 8.7 g TiB_2 reaksiyonda tükenirken, soğutma sonunda tüpte 50.8 g TiB_2 reaksiyona girmeden kalır. Tükenen HCl miktarına göre proseste % 95 dönüşüm elde edilmektedir. Aynı ekipman kullanılarak ve aynı işlem takip edilerek yapılan bir diğer denemede ise, 17.8 g/h debi ile 59.5 g HCl, 59.6 g TiB_2 üzerinden geçirilir. Proses sonunda, 29.13 g $TiCl_4$ ve 35.79 g BCl_3 elde edilirken, 48.5 g TiB_2 reaksiyona girmeden kalır. Tükenen HCl miktarına göre proseste % 97.8 dönüşüm elde edilmektedir [45].

3.3. Bor Tuzlarından Üretim

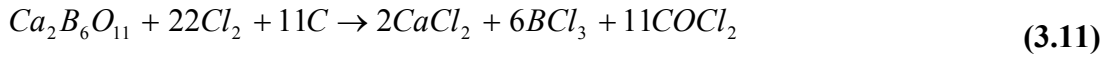
3.3.1. Kolemanit ve Üleksitten Üretim

Doğal olarak bulunan bor tuzlarından (borat) BCl_3 üretimi için, bor tuzu öncelikle B_4C ’ye dönüştürülmekteydi. Bu işlem için iki seçenek vardı; birincisi bor tuzlarını doğrudan B_4C ’ye dönüştürmek, ikincisi ise kademeli olarak önce B_2O_3 ’e dönüştürüp

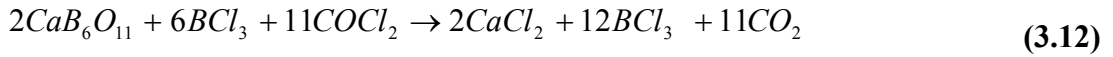
yüksek sıcaklıkta karbonla reaksiyona sokarak B₄C elde etmektir. Fakat böyle bir prosesin maliyetinin yüksek olması, ara basamaklara gerek kalmadan doğal olarak bulunan bor tuzlarından BCl₃ üretimini gerekli kılmaktadır.

Bu yöntemde, bor tuzlarının Cl₂ ve C ile reaksiyonundan BCl₃ üretilmektedir. Doğal bor tuzları olarak, kalsiyum borat (kolemanit) veya kalsiyum sodyum borat karışımı (üleksit) kullanılmaktadır. Boratların ergime noktalarının 700 °C ve üzerinde olması, BCl₃'ün direkt olarak üretilmesine imkan sağlar.

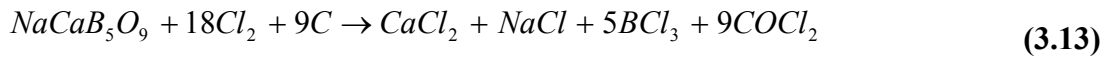
Bu yöntemde, kolemanit (Ca₂B₆O₁₁.5H₂O), karbon tozu ile karıştırılır. Karbonun kolemanitteki oksijen ile bileşik oluşturmasını sağlamak ve CaCl₂'nin ergiyerek reaktörü tıkaşmasını engellemek için, C sitokiyometrik orandan daha fazla kullanılır. Karışım, 500 °C'ye ısıtılarak üzerinden Cl₂ gazı geçirilir ve (3.11) reaksiyonu meydana gelir [46].

BCl₃ gazı, H₂ ile reaksiyonu sonrasında CaCl₂ ve COCl₂'den ayrılır; distilasyonla birbirinden ayrılan HCl ve CO gazlarını oluşturur. Alternatif olarak, (3.11) reaksiyon ürünleri susuz kolemanit içeren yataktan yüksek sıcaklıkta geçirilerek COCl₂ oluşumu kısmen engelenir; bu işlem (3.12) reaksiyonu ile verilmektedir [46].

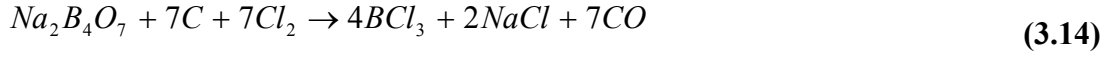
İşlem adımları aynı kalmak suretiyle üleksitten (NaCaB₅O₉.8H₂O) BCl₃ üretimi (3.13) reaksiyonu ile verilmektedir. Gaz ürünler, (3.12) reaksiyonu ile verilen işleme tabi tutulduğu takdirde fosgenden kısmen ayrılmaktadır [46].

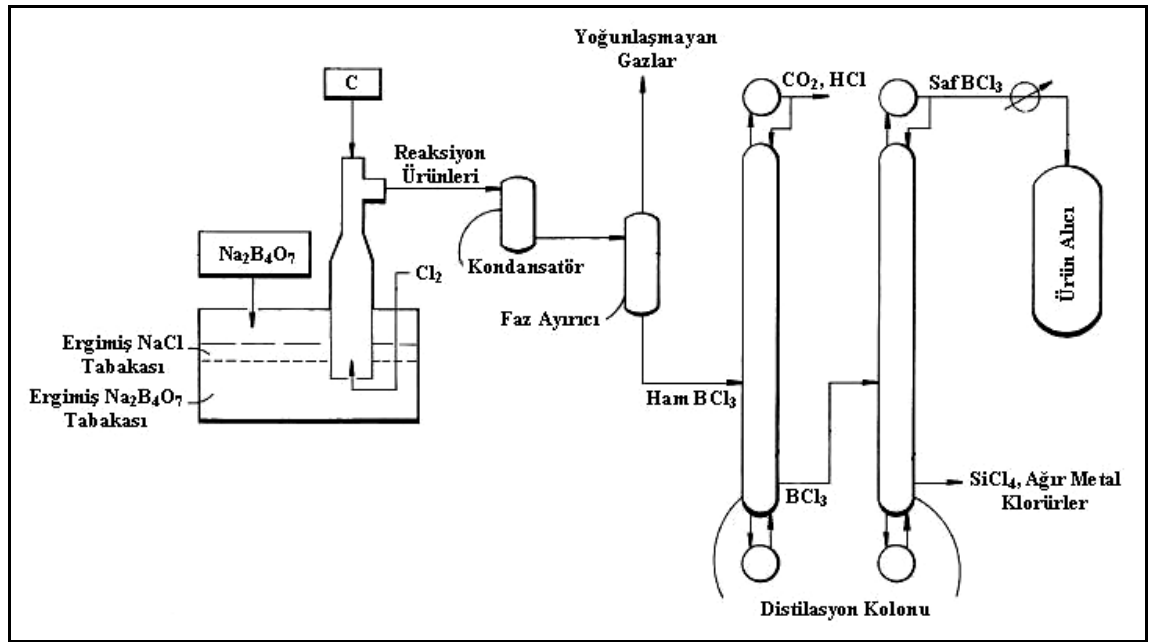
3.3.2. Sodyum Tetraborattan Üretim

Na₂B₄O₇ ve C içeren karışımdan ergimiş tuz banyosunda klorlama yoluyla BCl₃ üretilmektedir. Karışık ve akışkan yatak problemlerinden bağımsız olarak çalışılmaktadır. Reaktanları ergimiş fazda tutmak için, reaksiyon 829-857 °C sıcaklık aralığında gerçekleştirilir ve alternatif akım dirençli ısıtma yapılır. C içeren reaksiyon kanalına sürekli ergimiş Na₂B₄O₇ beslenir. (3.14) ile verilen reaksiyon bir kademede

gerçekleşir ve yan ürün olarak ergimiş NaCl tabakası elde edilir, ergimiş karışımın ağırlıkça % 30'unu oluşturur [47].

Şekil 3.4 ile verilen sistemde, reaksiyon ürünleri kondansatörde yoğunlaştırılır, az miktarda BCl₃, CO, CO₂ ve HCl içeren yoğunlaşmayan gazlar faz ayırıcıda ayrılarak gaz temizleyiciye gönderilir.

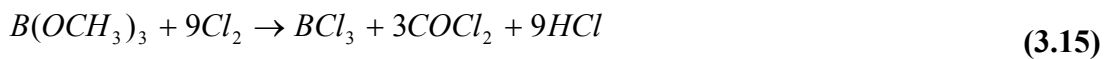

Şekil 3.4: Ergimiş tuz banyosu ile Na₂B₄O₇'den BCl₃ üretimi [47]

Yoğunlaşmayan gazlardan ayrılan ham BCl₃, 1. distilasyon kolonuna girer, hafif ürün olan CO₂ ve HCl gazları gaz temizleyiciye gönderilir. Kısmi olarak saf olan BCl₃, 2. distilasyon kolonuna girer ve üst ürün olarak alınır. Saf BCl₃ yoğunlaştırılarak depolanır. SiCl₄ ve diğer alkali metal klorürler ise alt ürün olarak elde edilir.

3.4. Borat Esterden Üretim

BCl₃ gazı, borat ester ile Cl₂ gazının reaksiyonu sonucunda üretilmektedir. Borat ester olarak, trimetil borat (B(OCH₃)₃) kullanılmaktadır. Bu yöntem ile BCl₃ gazı normal sıcaklıklarda basit ve pratik bir yöntem ile (3.15) reaksiyonu uyarınca elde edilir.

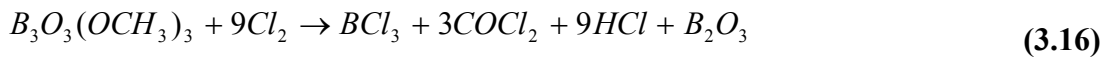

(3.15) reaksiyonu, reaktanların birbiri ile teması sağlanarak oda sıcaklığında ve kolaylıkla gerçekleşmektedir. Sitokiyometrik oranda veya aşırı miktarda Cl_2 gazı kullanıldığında ($\text{Cl}_2/\text{B}(\text{OCH}_3)_3 \geq 9/1$), proses (3.15) reaksiyonuna uygun şekilde ilerler. Fakat sitokiyometrik orandan daha düşük Cl_2 gazı kullanılırsa, BCl_3 üretim verimi düşerek, klorometil eter ($\text{CH}_3\text{OCH}_2\text{Cl}$) ve CO gazları açığa çıkar.

BCl_3 , nemli ortamda hidroliz olacağı için, reaksiyon mümkün olduğunca sudan uzakta gerçekleştirilmelidir. Bu sebeple, başlangıç maddesi olarak susuz reaktanlar tercih edilir. Buna rağmen, çok düşük miktarlardaki nem, BCl_3 veriminde önemsiz bir düşüşe neden olur ve reaksiyonu engellemez.

Bu yönteme ait bir denemede, 1.45 mmol $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$, Na ile kurutularak vakumlanmış cam reaksiyon tüpüne beslenir. 15.2 mmol Cl_2 , (sitokiyometrik orandan % 11 fazla Cl_2), tüp içerisinde yoğunlaştırılır. Tüpün sızdırmazlığı kontrol edildikten sonra, reaktanların oda sıcaklığına gelmesi sağlanır. 2 saatlik bir zaman içinde, reaksiyonun gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak, Cl_2 gazının sarı rengi neredeyse tamamen kaybolur. Reaksiyon tüpü, vakum sistemine bağlanır. Ürünler fraksiyonlu distilasyon ile ayrılarak IR veya GC spektrometre ile analiz edilir. Reaksiyon sonunda, 1.4 mmol BCl_3 ile birlikte 5.2 mmol COCl_2 ve 14.6 mmol HCl elde edilir ki bu sonuçlar (3.15) reaksiyonu ile uyum gösterir ve BCl_3 verimi de % 96 olarak elde edilir. 2.48 mmol $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ ve 7.93 mmol Cl_2 ($\text{Cl}_2/\text{B}(\text{OCH}_3)_3 = 3.2$), kullanılırsa, reaksiyon ürünleri BCl_3 , COCl_2 ve HCl gazlarına ilaveten $\text{CH}_3\text{OCH}_2\text{Cl}$ ve CO gazlarını da içerir [48].

Bu yöntemde, $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ yerine trimetoksiboroksin kullanılabilir ve BCl_3 üretimi (3.16) reaksiyonu ile verilen şekilde gerçekleşir. Trimetoksiboroksin, değişen oranlardaki B_2O_3 ve $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ 'ün reaksiyonu sonucu oluşur ve $\text{B}_3\text{O}_3(\text{OCH}_3)_3$ formülü ile gösterilir. Fakat aşırı miktarda B_2O_3 ya da $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ mevcut olması durumunda, bu formül maddenin tam kompozisyonunu göstermez.

$\text{B}_3\text{O}_3(\text{OCH}_3)_3$, $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ kaynağı gibi davranır ve (3.16) reaksiyonu $\text{B}(\text{OCH}_3)_3$ bileşiği ile gerçekleştirilmiş gibi yürür. Bu yönteme ait bir denemede, 1.4 mol $\text{B}_3\text{O}_3(\text{OCH}_3)_3$ Cl_2 fazlası ile birlikte cam reaksiyon tüpüne beslenir. Oda sıcaklığında 24 saatlik reaksiyon sonrasında, tüp açılarak uçucu ürünler analiz edilir. (3.16)

reaksiyonu ile kantitatif uygunlukta, 1.45 mmol BCl₃ elde edilir ve beyaz renkli uçucu olmayan, artık B₂O₃ tüpün dibinde kalır. Reaksiyon ürünleri, saf BCl₃ gazı kazanımı için ayrıştırılması gereken bir gaz karışımı halinde elde edilir. Bu ayırım, fraksiyonlu distilasyon, düşük sıcaklık distilasyonu, selektif adsorpsiyon gibi geleneksel yöntemler ile gerçekleştirilir [48].

3.4.1. Serbest Radikal ve Organik Sıvı Çözücü Varlığında Üretim

B(OCH₃)₃ ile Cl₂'nin serbest radikal ve inert organik sıvı çözücü varlığında, 20-100 °C sıcaklık aralığında reaksiyon vermesiyle BCl₃ üretilmektedir. (3.15) reaksiyonunda her bir mol BCl₃ için 3 mol COCl₂ elde edilirken, bu yöntem ile COCl₂ yerine 3 mol CO üretilmektedir. (3.17) reaksiyonu, (3.15) reaksiyonundan daha az ekzotermik olmakla birlikte, reaktöre beslenen Cl₂/B(OCH₃)₃ mol oranı 9 molden düşüktür.

Reaktörde 3 atm'den düşük basınç kullanılmaktadır. 40 °C ve üzerindeki sıcaklıklarda reaksiyonun CO oluşma seçiciliği arttığı için, reaksiyon tercihen 40-90 °C sıcaklık aralığında gerçekleştirilir. Atmosferik basınçlarda maksimum reaksiyon sıcaklığı, çözücünün kaynama noktası ile tanımlanır; daha yüksek basınçlarda ise (≤ 3 atm) çözücünün kaynama noktasının üzerinde çalışılır. Klorlama reaksiyonu, 1 veya 1.37 atm aralığında meydana gelir.

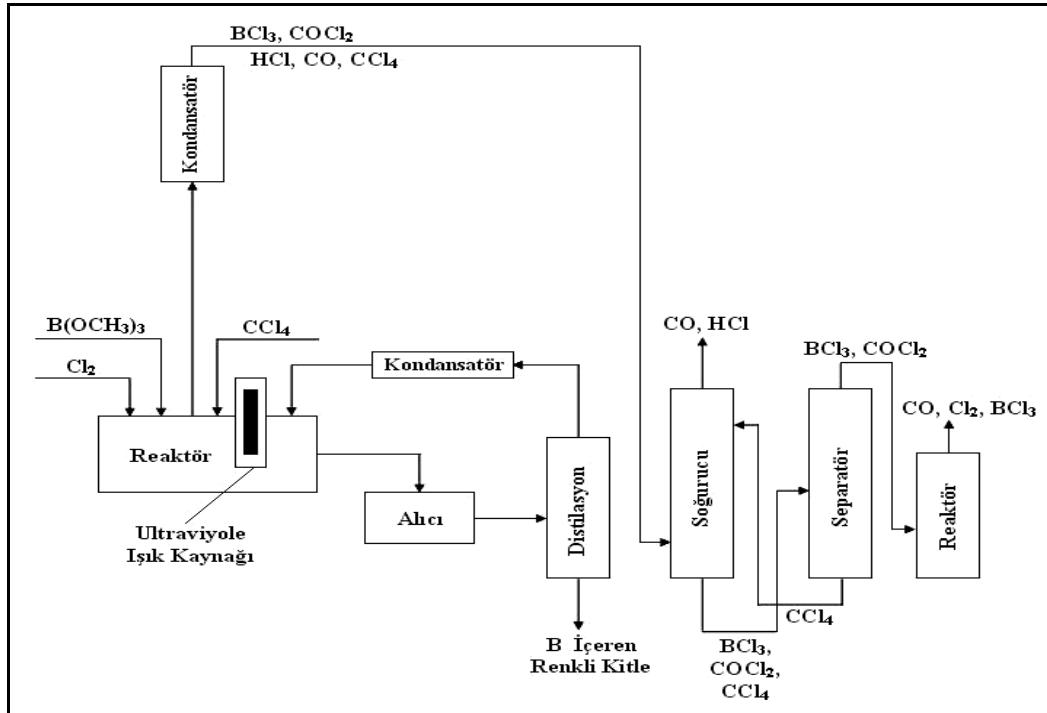
Reaksiyon sıcaklığını kontrol eden inert sıvı organik çözücü, reaktantlara ve reaksiyon ürünlerine karşı inert olmalıdır veya reaksiyon ürünlerini çözmesi de tercih edilir. Çözücüler, CCl₄, klorofloro yağlar (halokarbon yağı), triflorovinil klorür (C₂ClF₃) polimerleri, 1, 2, 4 triklorobenzen (C₆H₃Cl₃), 1, 1, 2 trikloro trifloro etan (CCl₂FCClF₂) olabilir. Çözücünün miktarı proses için kritik olmamakla birlikte, B(OCH₃)₃'e olan ağırlık oranı 1-10 arasında değişir [49].

BCl₃ ürün kaybını önlemek için, reaktan, çözücü ve reaktör 10 ppm'den az su ihtiva etmelidir. Serbest radikal başlatıcı olarak, ışık kaynağı (ultraviyole veya görünür ışık radyasyonu, civa ark lambası, tungsten filaman), organik peroksi veya azo bileşikleri (diaçil peroksit, monoperoksi karbonat, dialkil peroksidikarbonat, azo-bis-izobutironitril) kullanılır. Fotoklorlama işlemini gerçekleştirmek üzere, ışık

kaynağı, reaktörün içinde veya dışında bulunabilir. Serbest radikal, su, çözücü ve yağ içermemelidir. Reaksiyon ortamına sürekli beslenen serbest radikal miktarı, sıcaklığa, ayrışma hızına ve reaktan miktarına göre değişir [49].

Şekil 3.5 ile verilen sistemde, klorlama işlemi, reaktanların sürekli temasını sağlamak üzere karıştırıcılı cam reaktörde gerçekleştirilir. Ultraviyole ışık kaynağı yardımıyla 5 dakika içinde Cl_2 tükenimi başlar ve reaksiyon hızlı bir şekilde ilerler. Reaksiyon ürünleri olan BCl_3 , HCl , CO ve COCl_2 çözücü ile reaktörden sürekli uzaklaştırılır. Gaz ürünler, soğurucuda CCl_4 çözücüsü ile temas eder; CO ve HCl absorplanmadığı için üst ürün olarak çıkar. Separatörde, BCl_3 ve COCl_2 CCl_4 'den ayrılarak reaktöre gönderilir. Aktif C katalizörü içeren reaktörde, 300-700 °C sıcaklık aralığında COCl_2 , Cl_2 ve CO 'ya parçalanır. Alternatif olarak, COCl_2 gazının Cl_2 içeriğini yeniden kazanmak üzere, NaOH ile nötralizasyon yapılır.

Sürekli klorlama esnasında, karışımda bor içeren bileşikler olan renkli kitleler oluşur. Reaksiyon ilerledikçe renkli kitlelerin konsantrasyonu artar ve radikalın etkinliği azalır. Bunu engellemek için, karışımın saatte hacimce % 4-20'lik bir fraksiyonu flaş distilasyon kolonuna (70-100 °C ve 1 atm) gider ve distilat reaktöre geri gönderilir. Sıcaklık arttıkça, renkli kitle oluşumu ve reaktörden distilasyona gönderilen hacim de artar.

Şekil 3.5: Ultraviyole ışık kaynağı ve CCl_4 varlığında $\text{B(OCH}_3)_3$ 'den BCl_3 üretimi [49]

CH₃OH

CH₃OH

B(OCH₃) · CH₃OH

Fraksiyonlama Kuleleri

1

2

Sodyum Tetraborat + CH₃OH

NaBO₂ + H₂O + CH₃OH

NaBO₂ + H₂O

H₂O

Evaporatör Kurutucu

NaBO₂

Karbonilasyon Reaktörü

CO

Filtre

NaCHO₂

Borat + CH₃OH

```
graph TD
    A[CH3OH + H2SO4] --> B[Esterleşme Reaktörü]
    C[Katı H3BO3] --> B
    B --> D[CH3OH + H2SO4 + B(OCH3)3]
    B --> E[Artık Asit]
    B --> F[B(OCH3)3 · CH3OH]
    E --> G[Filtre]
    F --> H[Yıkayıcı - Ayrıcı]
    I[% 98-100 H2SO4] --> H
    H --> J[CH3OH + H2SO4 + B(OCH3)3]
    H --> K[Distilasyon]
    K --> L[B(OCH3)3 · CH3OH]
    L --> H
    K --> M[Saf B(OCH3)3]
    G --> N[CH3OH + H2SO4 + H3BO3 + H2O]
```

The flowchart illustrates the chemical process for producing Boric Acid (B(OH)_3) from Boron Trichloride (BCl_3) and Methanol (CH_3OH). The process involves several stages: Esterification, Washing/Separation, Distillation, and Filtration.

- Esterleşme Reaktörü (Esterification Reactor):** Receives $\text{CH}_3\text{OH} + \text{H}_2\text{SO}_4$ and $\text{Katı H}_3\text{BO}_3$ (Solid H_3BO_3). It produces $\text{CH}_3\text{OH} + \text{H}_2\text{SO}_4 + \text{B(OCH}_3)_3$, Artık Asit (Residue Acid), and $\text{B(OCH}_3)_3 \cdot \text{CH}_3\text{OH}$.
- Filtre (Filter):** Receives Artık Asit and produces $\text{CH}_3\text{OH} + \text{H}_2\text{SO}_4 + \text{H}_3\text{BO}_3 + \text{H}_2\text{O}$.
- Yıkayıcı - Ayrıcı (Washing - Separator):** Receives $\text{B(OCH}_3)_3 \cdot \text{CH}_3\text{OH}$ and $\% 98-100 \text{ H}_2\text{SO}_4$. It produces $\text{CH}_3\text{OH} + \text{H}_2\text{SO}_4 + \text{B(OCH}_3)_3$ and sends the mixture to the Distillation stage.
- Distilasyon (Distillation):** Receives the mixture from the separator. It produces $\text{B(OCH}_3)_3 \cdot \text{CH}_3\text{OH}$ (which is recycled back to the separator) and $\text{Saf B(OCH}_3)_3$ (Pure $\text{B(OCH}_3)_3$).

52

3.5. Bor Karbürden Üretim

BCl_3 üretimi için hammadde olarak bor oksit, borik asit, trimetil borat ve sodyum tetraborat gibi oksijen içeren bor bileşiklerinin kullanılması, BCl_3 gazının kullanım alanlarındaki performansını olumsuz yönde etkiler ve uzaklaştırılması zor olan COCl_2 , CO ve CO_2 empüritelerinin oluşmasına neden olur.

Oksijen içermeyen bir bor bileşiği olan bor karbürden hareketle yapılan BCl_3 üretiminde, bor karbür yüksek sıcaklıkta bir reaksiyon tüpü içerisinde Cl_2 klor gazı ile tepkimeye girer; bu işlem alternatif olarak boraks eriyiği içerisinde de yapılabilir. Bor karbür olarak, B_4C veya B_6C kullanılabilir, fakat genellikle granüle B_4C tercih edilir.

B_4C 'den hareketle yapılan BCl_3 üretiminde, Cl_2 yerine HCl kullanmak mümkün değildir; çünkü B_4C ve HCl arasındaki reaksiyon ancak $1500\text{ }^\circ\text{C}$ 'de gerçekleşir ve bu proses de çok yüksek üretim maliyeti ve çok dikkatli işletme koşulları gerektirir.

3.5.1. Akışkan Yatakta Sürekli Klorlama ile Üretim

B_4C 'den BCl_3 üretimi için, akışkan yataklı fırın kullanılarak sürekli klorlama ile yığın prosesi gerçekleştirilir. Ticari ölçüdeki B_4C içinde bulunan B_2O_3 empüritesinin klorlama sıcaklığında eriyik sıvı olarak bulunması, bu eriyik sıvının B_4C deşarjının yüzeyine akarak reaksiyonu engellemesi ve verimsizliğe yol açması gibi sebepler gözönünde bulundurularak bu yöntemde sabit yataklı fırın tercih edilmemektedir. Ayrıca, sabit yatakta zayıf radyal sıcaklık dağılımı, düşük verimlilik ve reaktör hacmi başına düşük üretkenlik elde edilirken, akışkan yatak kullanımı ile sistemde yüksek proses verimi, yüksek üretkenlik ve mükemmel radyal sıcaklık dağılımı sağlanır. Fakat ticari B_4C 'nin bünyesinde % 6 oranında B_2O_3 bulundurması sebebi ile de, B_4C 'nin geleneksel akışkan yatakta klorlanması uygun değildir. Çünkü akışkan partiküllerin klorlama sıcaklığında aglomere olmasıyla birlikte, eriyik oksit akışkanlığı düşürerek akışkan yatağın çökmesine sebep olur. % 3.7-4'den daha düşük konsantrasyonlardaki B_2O_3 varlığında ve yüksek gaz hızlarında da bu zorlukla karşılaşılır. Bu durumu engellemek için, indirgeyici ajan olarak karbon (aktif odun kömürü, kalsine petrol koku) briketlerden yararlanılır; çünkü fazla miktardaki karbon sıvı B_2O_3 için adsorban olarak davranır. Karbonun adsorpsiyon kapasitesi, yatak akışkanlığının sürdürülmesindeki B_2O_3 tolerans düzeyini tayin etmek için önemli bir faktördür. Yataktaki B_2O_3 miktarı ise, maksimum % 15'e kadar tolere edilebilir.

Bu yöntemde, 44 μm -2 mm tane boyutlu B_4C , çok miktarda karbon içeren ön ısıtılmış akışkan yatakta 700-1200 $^{\circ}\text{C}$ sıcaklık aralığında klorlanır. Cl_2 gazı besleme debisi 0.03-0.9 m/s arasında olup, B_4C besleme hızı da klora göre sitokiyometrik dengeyi aşmayacak şekilde ayarlanır. Çok miktarda karbon kullanımı, B_2O_3 'ün redüksiyonunu ve klorlanmasını sağlayarak yatakta birikmesini engeller ve yatak akışkanlığını artırır. Yataktaki B_2O_3 miktarının artması, karbon miktarının da artırılmasını gerektirir, ancak karbon miktarı % 25'den daha az olmamalıdır.

B_4C ve Cl_2 arasında ekzotermik bir reaksiyon meydana gelmektedir; reaksiyon sonucu oluşan artık ısı reaktör refrakterinin bozulmasını hızlandıracak için akışkan yataktan uzaklaştırılmalıdır. B_2O_3 , C ve Cl_2 arasında endotermik bir reaksiyon meydana geldiği için B_2O_3 'ün varlığı bu artık ısının kısmen uzaklaşmasını sağlar. Kalan artık ısıyı uzaklaştırmak için ise, reaksiyon sıcaklığı belli bir değere sabitlenebilir, soğutma sistemleri kullanılabilir veya soğutucu olarak BCl_3 ve diğer inert metal klorürler (TiCl_4 veya SiCl_4) sıvı ya da buhar fazda sisteme beslenebilir.

Ürün olarak BCl_3 elde edildikten sonra, B_4C 'nin bünyesinden gelen ve yatakta biriken artık karbon, sürekli O_2 beslemesi ile ya da aralıklı Cl_2 beslemesi ile yakılır; alternatif olarak, gaz akımı ile yıkama ve mekanik ayırma yoluyla da uzaklaştırılabilir. Fakat, B_4C 'de yüksek oranda B_2O_3 mevcutsa, karbon oksidi redüklerken tükenir.

Bu yöntemle yapılan denemelerde, reaktöre beslenen B_4C ve kalsine petrol koku gibi katı malzemelerin tane boyutu 72-420 μm arasında olup diğer parametreler (a)-(g) maddelerinde belirtilmiştir. (a)-(c) maddelerinde açıklanan örneklerde 10 cm iç çaplı kuvars reaktör kullanılırken, (d)-(g) maddelerinde açıklanan örneklerde refrakter ve yalıtkan tuğla astarlı, 67 cm iç çapında ve 3 m yüksekliğinde paslanmaz çelik reaktör kullanılmış ve reaksiyon sıcaklığı 1000 $^{\circ}\text{C}$ 'ye sabitlenmiştir [52].

- a) 200 g B_4C (% 86 B_4C , % 6 B_2O_3 ve % 8 C) ve 1800 g kok reaktöre yerleştirilerek 800 $^{\circ}\text{C}$ 'ye ısıtılır. B_4C debisi 8.3 g/dk, Cl_2 debisi ise 56 g/dk olarak ayarlanır. Akışkan yataktaki karbon miktarını sabit tutmak için 0.9 g/dk debi ile sisteme O_2 beslenir. 3 saatlik reaksiyon sonunda, yataktaki B_2O_3 konsantrasyonu % 2'ye, B_4C konsantrasyonu ise % 2.5'e düşer ve % 97 verimle BCl_3 elde edilir.

- b) Artık katıların yatakta birikmesini engellemek ve sistemden uzaklaşmasını sağlamak üzere reaktörün alt bölgesinden 45 cm yukarıya oluk açılır ve O_2 beslenir. 1700 g kok, 350 g B_4C reaktöre beslenerek 800 °C'ye ısıtılır. B_4C ve C besleme debisi 8.1 g/dk, Cl_2 besleme debisi 38.6 g/dk, oluktan artık katı boşaltma debisi 2.2 g/dk ve artık katı yıkama debisi 1 g/dk olarak ayarlanır. 3 saat sonunda, % 97 verimle BCl_3 elde edilir; fakat yataktaki başlangıç B_4C konsantrasyonu % 17'den % 25'e yükselir.
- c) Reaktöre oluk yerleştirilmeksizin ve O_2 beslemesi yapılmaksızın, 180 g B_4C (43 g B_2O_3) ile 1620 g kok 710 °C'de reaksiyona sokulur. Besleme debileri katı malzeme için 4 g/dk, Cl_2 için ise 43.5 g/dk olarak ayarlanır. 3 saat sonunda, % 45 Cl_2 dönüşümü elde edilir; fakat yataktaki başlangıç B_4C konsantrasyonu % 10'dan % 19'a yükselir.

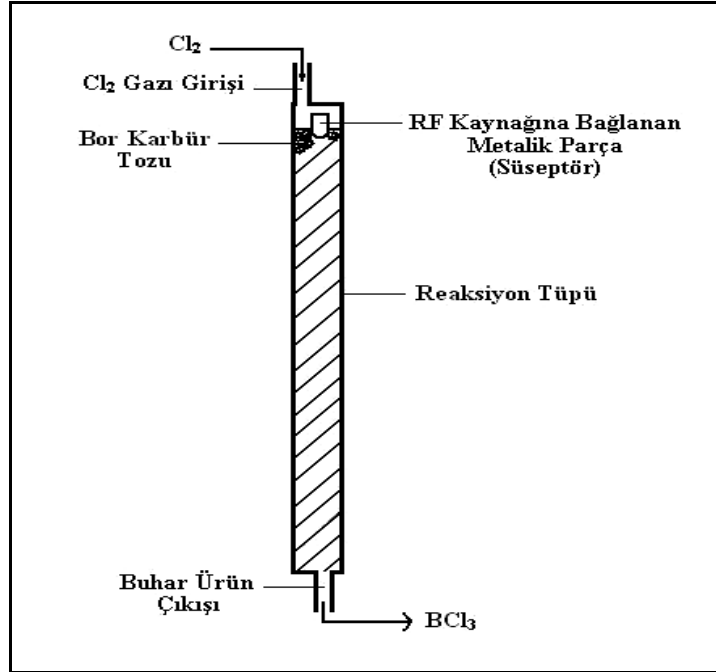
B_4C besleme debisi, Cl_2 besleme debisinin gerektirdiği sitokiyometrik orandan çok daha düşükse, proses sonunda B_4C konsantrasyonunda artış meydana gelir.

- d) 317 kg kok reaktör içinde havayla yakılır. Artık ısıyı uzaklaştırmak için 916 g/dk debi ile Cl_2 ve 2.8 kg/dk debi ile BCl_3 gazları beslenir. B_4C (% 90 B_4C , % 5 B_2O_3 ve % 5 C) ve C besleme debisi ise 127 g/dk'dır. 24 saat sonunda, % 96 Cl_2 dönüşümü elde edilir ve yataktaki B_4C konsantrasyonu % 1.4'e düşer.
- e) 319 kg karbon reaktöre yerleştirilir. Cl_2 1.3 kg/dk ve BCl_3 2.8 kg/dk debi ile beslenir. B_4C (% 28.7 B_4C , % 47.1 B_2O_3 ve % 24.2 C) ve C besleme debisi ise 353 g/dk'dır. 24 saat sonunda, % 96 Cl_2 dönüşümü elde edilir ve yataktaki B_4C konsantrasyonu % 1.4'e; B_2O_3 konsantrasyonu ise % 1.2'ye düşer.
- f) Artık ısıyı uzaklaştırmak için sisteme sıvı $TiCl_4$ ilave edilir. 317 kg kok reaktöre yerleştirilir; B_4C ve C 181 g/dk, Cl_2 1.3 kg/dk, $TiCl_4$ ise 3.9 kg/dk debi ile beslenir. 24 saat sonunda, % 93 Cl_2 dönüşümü elde edilir ve yataktaki B_4C konsantrasyonu % 1.6'ya düşer.
- g) Artık ısıнын absorplanması için 840 µm tane boyutlu % 97 safiyetteki B_2O_3 ve 323 kg kok reaktöre yerleştirilir. B_4C (%16.3 B_4C , % 54.3 B_2O_3 , % 27 C ve % 1.6 diğer) ve C, 893 g/dk; Cl_2 ise 2.61 kg/dk debi ile beslenir. 12 saat sonunda, % 92 Cl_2 dönüşümü elde edilir; yataktaki B_4C konsantrasyonu % 1.1'e ve B_2O_3 konsantrasyonu % 0.08'e düşer.

3.5.2. RF Kaynağı ile Üretim

Bu yöntemde, B_4C tozu içeren reaktör tüpü, klor gazı girişi, buhar fazdaki ürünlerin çıkışı ve B_4C tozunu istenilen sıcaklığa ısıtmak için gerekli süseptörden oluşan özel bir sistem geliştirilmiştir ve bu sistem Şekil 3.8’de gösterilmektedir.

Şekil 3.8 ile gösterilen sistemde reaksiyon, 10 cm iç çap ve 1 m uzunluktaki kuvars bir reaktör tüp içerisinde gerçekleştirilir ve klor gazının aşağı yönde ilerleyişini sağlamak için tüp tercihen düşey olarak konumlandırılır. 4-8 mm tane boyutlu, B_4C tozu reaktör tüpüne doldurulur ve ısıtma kaynağı olan 5 cm^2 yüzey alanlı silikon karbür esaslı kontrol ünitesi reaktörün tepesine B_4C tozu ile temas edecek şekilde yerleştirilir.

Şekil 3.8: RF kaynağı ile B_4C 'den BCl_3 üretimi [53]

Oksijen veya oksijen içeren gazların sisteme girişini engellemek için reaktörün gaz sızdırmazlığı test edilir. Reaksiyondan önce reaktörün içerisindeki havayı veya nemi uzaklaştırmak için, reaktör düşük basınca maruz bırakılır ve oksijen içermeyen bir gaz ile temizlenir; tercihen reaktör vakuma alınır ve en az 4 defa yüksek saflıktaki He gazı ile temizlenir. Reaksiyon hızını belirlemek amacıyla, klorun akış hızı 3-8 kg/saat aralığında kontrollü tutulur, sistemde toplam 6 kg B_4C kullanılır. B_4C tozu, radyo frekansı ile eşleştirilerek sistemin istenilen sıcaklığa çıkmasını sağlayan süseptör kullanılarak $800\text{ }^{\circ}\text{C}$ sıcaklığa ısıtılır. Süseptör, klor ile bor karbür

reaksiyonunu teşvik ederek (3.18) reaksiyonu ile gösterilen şekilde BCl₃ üretilmesini sağlar [53].

(3.18) reaksiyonu, ekzotermiktir ve bu reaksiyondan açığa çıkan ürünlerden karbon artık olarak reaktörde kalırken, yüksek saflıktaki BCl₃ buhar olarak reaktörü terk eder. BCl₃, sıvılaştırılır ve konvansiyonel teknikler yardımıyla, genellikle fraksiyonlu distilasyon yöntemi kullanılarak, saflaştırılır. Şekil 3.8’de verilen sistem ile 10 ppm’den az COCl₂ ve Cl₂ içeren BCl₃ üretmek mümkündür, fakat bu sistem büyük miktarlarda üretim yapmaya elverişli değildir ve maksimum % 80 oranında verim elde edilir.

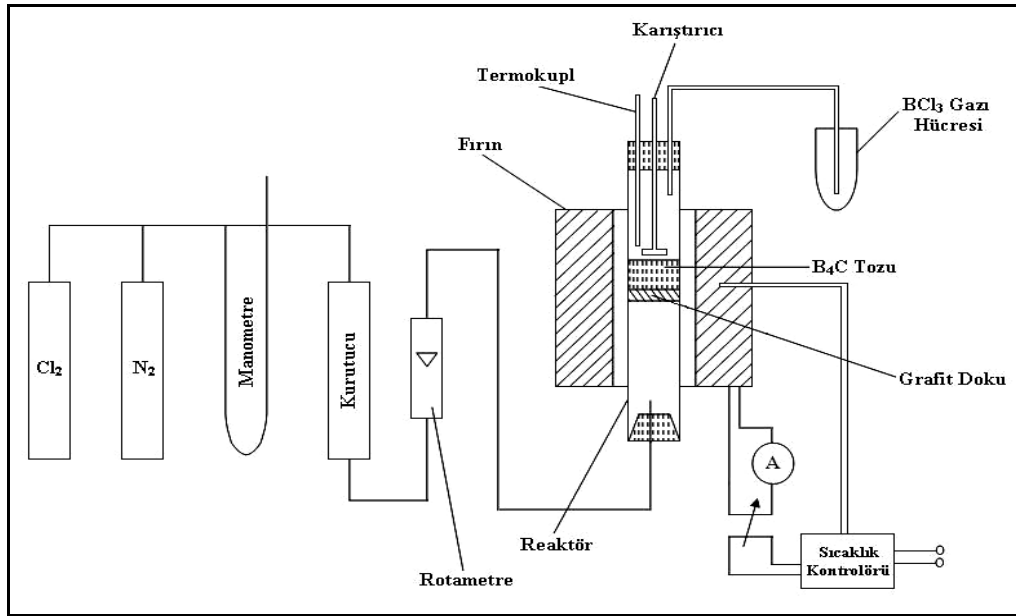
3.5.3. Klorlama Katalizörü İlavesi ile Üretim

Bu yöntemde, NiCl₂.6H₂O, CoCl₂.6H₂O, FeCl₂.4H₂O, CuCl₂.H₂O gibi klorlama katalizörleri sisteme hızlı bir şekilde deşarj edilmekte ve ekzotermik reaksiyon, 650-1000 °C sıcaklık aralığında yüksek verim ile gerçekleşmektedir; ancak bu yöntem ile de B₄C’nin BCl₃’e % 100 dönüşümü sağlanamaz.

Bu yöntemde, klorlama katalizörü katı fazda toz olarak veya sıvı fazda çözelti olarak, ağırlıkça % 0.1-10 oranında, sürekli çalkalama prensibiyle çalışan titreşimli reaktöre ilave edilir. Reaktör malzemesi olarak, kuvars veya alümina tercih edilebilir. Reaksiyon bölgesinde düzenli bir sıcaklık dağılımı elde ederek verim sağlamak için izolasyon yapılır. Kuvars reaktör, 40 mm çaplıdır ve içerisinde 10 mm çaplı kuvars karıştırıcı bulunmaktadır. Cl₂ ve N₂ gazları reaktöre girmeden önce, CaCl₂ dolgulu kurutucudan geçirilir. Reaktör, 23 l/h debili N₂ gazı ile 1 saat boyunca temizlenir. 200-1000 µm toz boyutlu B₄C grafit destek üzerine boşaltılır. Reaksiyon sıcaklığına ulaşıldığında, 1 cm²’lik yüzey alan başına 0.1 kg/h’lik debiyi sağlayacak şekilde, Cl₂ gazı beslenir. Sıcaklığı sabit tutmak için termoregülatör kullanılır. Bu sistemin avantajı, dar bir reaksiyon zonu oluşturarak reaktörün sabit yataklı reaktör gibi davranmasını sağlamaktır. Reaksiyon sonunda, maksimum % 90-91 verim ile BCl₃ elde edilir. Reaksiyona girmemiş B₄C ise, yatakta kömür şeklinde yüzer ve bir olukla boşaltılır. Prosese ait blok diyagramı Şekil 3.9’da verilmektedir.

Şekil 3.9’daki sistemde, 50 g B₄C tozu kullanılarak ve 23 l/h debili Cl₂ gazı beslenerek yapılan denemelerde, 750 °C’lik reaktör sıcaklığında B₄C ve Cl₂

dönüşümü gözlenmemektedir; fakat sıcaklığın 890 °C'ye yükseltilmesi ile % 90 B₄C ve % 99.9 Cl₂ dönüşümü elde edilir. B₄C miktarı ve Cl₂ besleme debisi aynı kalmak suretiyle, reaktör sıcaklığı 700 °C'de sabitlenip katalizör olarak 5 g NiCl₂.6H₂O (T_B: 973 °C, T_E: 1001 °C) ilave edilirse % 91 B₄C ve % 99.9 Cl₂ dönüşümü, 1.5 g NiCl₂.6H₂O ilave edilirse % 90 B₄C ve aynı oranda Cl₂ dönüşümü sağlanır; fakat 0.5 g NiCl₂.6H₂O ilavesi ile B₄C dönüşümüne rastlanmamaktadır. 1.5 g CoCl₂.6H₂O (T_B: 1049 °C, T_E: 735 °C) katalizörü kullanılarak ve reaktör sıcaklığı 650 °C'ye sabitlenerek yapılan denemede % 90 B₄C ve % 99.9 Cl₂ dönüşümü gözlenmektedir. 1.5 g FeCl₂.4H₂O (T_B: 1023 °C, T_E: 110 °C) katalizörü ilave edilerek ve reaktör sıcaklığı 650-750 °C arasında değiştirilerek yapılan denemede ise, B₄C ve Cl₂ dönüşümü olmamaktadır [54].

Şekil 3.9: Klorlama katalizörü ile B₄C'den BCl₃ üretimi [54]

5 g CuCl₂.H₂O (T_B: 992.8 °C, T_E: 100 °C) ilavesi ile 650 °C'lik reaksiyon sıcaklığında çalışıldığında katalizörün katalitik yüzey etkisi oluşturmadığı ve süblime olarak reaktörün soğuk bölgelerine çöktüğü gözlenmektedir. Bu sebeple, FeCl₂.4H₂O ve CuCl₂.H₂O klorlama katalizörleri sistem için uygun değildir.

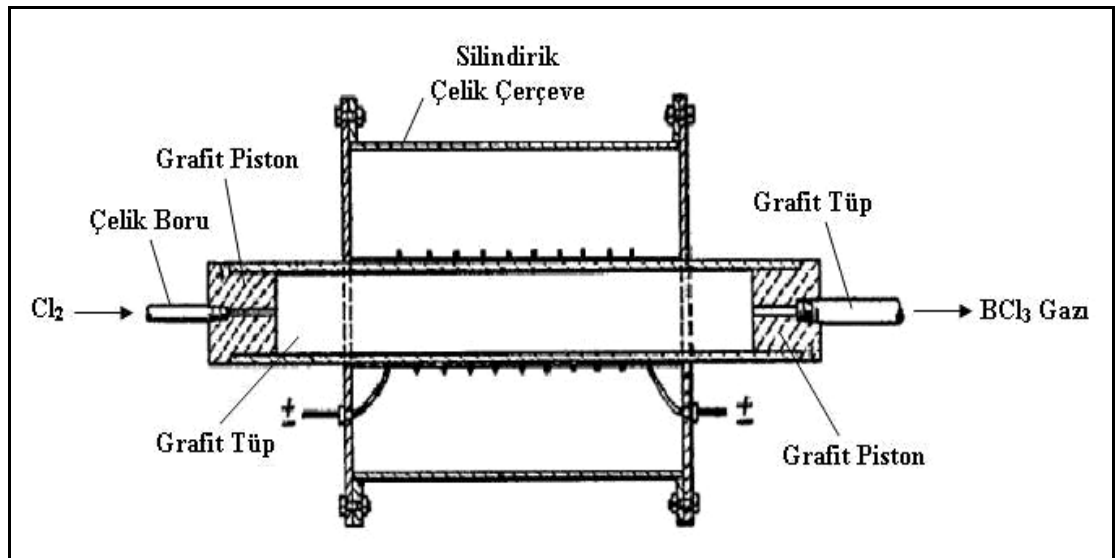
B₄C miktarı aynı kalmak suretiyle, Cl₂ besleme debisi 50-75 l/h ve reaktör sıcaklığı 750-800 °C aralığında değiştirilip sisteme 1.5 g NiCl₂.6H₂O katalizörünün ilave edilmesi durumunda, % 90 B₄C ve % 99.9 Cl₂ dönüşümü elde edilmektedir. Dolayısıyla, katalizör miktarı sabitlenerek reaktör sıcaklığı ve Cl₂ besleme debisinin değiştirilmesi B₄C ve Cl₂ dönüşümlerine etki etmemektedir [54].

50 mm iç çaplı ve 600 mm yüksekliğindeki kuvars reaktör ile yapılan denemede, 300 g B_4C tozu ve sisteme $650\text{ }^{\circ}\text{C}$ 'de ilave edilen ağırlıkça % 3 oranında $NiCl_2 \cdot 6H_2O$ katalizörü kullanılmaktadır. Propan brülör ile ısıtılan reaktörün sıcaklığı $700\text{--}900\text{ }^{\circ}\text{C}$ aralığında değiştirilmekte ve Cl_2 debisi 2 kg/h olarak sabitlenmektedir. Reaktör, akışkan yataklı reaktör gibi davranarak, proses sonunda % 90 B_4C ve % 99.9 Cl_2 dönüşümüne imkan sağlamaktadır [54].

Bu yöntemde klorlama katalizörü kullanımı, reaksiyon sıcaklığının yaklaşık $190\text{ }^{\circ}\text{C}$ düşmesi, reaktörün termal geriliminin azalması, sistemin servis süresinin ve çalışma güvenilirliğinin artması gibi avantajları sağlamaktadır.

3.5.4. Yatay Grafit Reaktörde Düşük Sıcaklık Reaksiyonu ile Üretim

B_4C 'den BCl_3 üretimi için geliştirilen yöntemlerden bir diğerinde, reaktör yatay olarak kullanılmakta ve düşük sıcaklık reaksiyonu meydana gelmektedir. Sıcak BCl_3 gazına dirençli olması sebebiyle reaktör malzemesi olarak grafit kullanılır. Boyutları proses için kritik olmamakla birlikte, 8 cm iç çapındaki ve 92 cm uzunluğundaki grafit tüp kullanılır. Grafit tüp ise, ısı yalıtkan malzeme dolgu, silindirik çelik çerçeve çerçeve ile desteklenir. Grafit tüp B_4C tozu ile doldurularak, birkaç tabaka asbest ve refrakter tuğla ile tüpten yalıtılmış olan direnç teli sarımı ile $400\text{ }^{\circ}\text{C}$ 'ye ısıtılır. Kuru Cl_2 gazı da, çelik boru vasıtasıyla kontrollü bir şekilde sisteme verilir. Reaksiyon sırasında, sistemde hava veya O_2 'nin varlığı istenmez. Grafit tüpte artık ısı oluşmaması için, güç girişi ayarlanır. Bu yöntemle ait sistem Şekil 3.10'da gösterilmektedir.

Şekil 3.10: Direnç teli sarımı ile B_4C 'den BCl_3 üretimi [55]

Reaksiyon zonundaki ideal sıcaklık, 400 °C olarak tanımlanmasına rağmen bazı durumlarda 400 °C'den yüksek de olabilir, fakat asla 300 °C'den az olamaz. Şekil 3.10 ile gösterilen sistemde, (3.1) reaksiyonu daha düşük sıcaklık aralıklarında gerçekleşmektedir.

3.5.5. Dıştan Elektrikli Isıtma ile Üretim

B₄C'den BCl₃ üretimi için geliştirilen bu yöntemde, borosilikat cam tüp ve RH aktuatör kullanılarak dıştan elektrikli ısıtma yapılmaktadır. Bu yönteme ait bir örnekte, 15 mm iç çapındaki reaksiyon tüpü 8 g B₄C ile doldurularak 630-790 °C sıcaklık aralığına ısıtılır ve 5.3 g/dk debi ile Cl₂ gazı beslenir. Reaktör sıcaklığının istenilen değere ulaşması yaklaşık 2.5 saat sürerken, BCl₃ gazı Cl₂ beslemesinden 1.5 saat sonra oluşmaya başlar. BCl₃, Cl₂ içinde soğutulur ve 115 °C'de yaklaşık 3 saat süren deklorinasyon işlemi yapılır. Bu işlem sonunda, % 8.1 kül içeren aktif karbon oluşur; 1 g aktif karbon 0.503 g Cl₂ adsorplama kapasitesine sahiptir. B₄C'nin saf olması halinde, bu yöntem ile % 98 oranında proses verimi elde edilmektedir [56].

3.5.6. I., II. ve III. Grup Borit İlavesi ile Üretim

Bu yöntemde, B₄C periyodik tablonun I., II. ve III. grup elementlerinden meydana gelen boritler ile karıştırılarak Cl₂ gazı ile reaksiyona sokulmaktadır. Bu yöntemde, genellikle kalsiyum borit (CaB₆) ve alüminyum borit (AlB₂) tercih edilir ve boritlerin etkisi III. gruptan I. gruba doğru artar. Örneğin, B₄C ve CaB₆ karışımı, Cl₂ gazı ile ek enerji kaynağına ihtiyaç duymadan hızlı bir şekilde reaksiyona girer. Reaksiyon sıcaklığı, 300-1200 °C aralığında tanımlanır ve ilave edilen borit miktarı ile kontrol edilir. Boritlerin fazla ilavesi ile Cl₂ gazı şiddetli reaksiyonlara girer ve ek soğutma sistemine ihtiyaç duyulur. Reaksiyon, sabit ya da akışkan yataklı fırında gerçekleşir. Karışımın, 0.1-15 mm boyut aralığında taneli yapıya sahip olması ve ağırlıkça % 50-97 B₄C ve B₄C'nin toplam miktarına bağlı olarak da % 5-15 oranında I., II. ve III. grup borit içermesi gerekir. Karışımındaki çok küçük granüller, ürün gaz ile dışarı atılır, bu sebeple 0.1 mm'den küçük granüller peletlenerek reaksiyon için kullanışlı hale getirilir. Karışımın % 65-78 B, % 5-18 C ve % 8-30 Ca içermesi koşulu ile B₄C ve boritin ergimiş karışımından da üretim yapılır. Reaktörde, çok miktarda karbon ve az miktarda I., II. ve III. grup elementlerin halojen tuzları artık olarak kalır; akışkan yatakta artıklar ürün gaz ile dışarı atılır.

Bu yönteme ait bir denemede, 2-5 mm tane boyutlu 200 g B_4C ve 20 g CaB_6 , 30 mm iç çap ve 300 mm uzunluğundaki dikey kuvars tüpe yerleştirilerek, 1 kg/h Cl_2 gazı beslenir. Reaksiyon, ek enerji kaynağı kullanılmadan 900-1050 °C sıcaklık aralığında gerçekleşir. Reaktörden çıkan ve yoğunlaştırılan gaz kütlesi, % 99.9 BCl_3 içermektedir. 100 g B_4C ve 100 g CaB_6 içeren karışıma 3.5 g H_3BO_3 ve 1 g C ilave edilerek yapılan denemede ise, 0.8 kg/h debi ile Cl_2 beslenir ve reaksiyon 1000-1200 °C sıcaklık aralığında gerçekleşir. Reaktörden çıkan ve yoğunlaştırılan gaz kütlesi, % 99 BCl_3 içermektedir [57].

Bu yöntem, I., II. ve III. grup borit ilavesinin dönüşüm sıcaklığını 300 °C'ye düşürmesi, diğer yöntemlere nazaran çok daha ekzotermik bir reaksiyon meydana gelmesi ve bu sebeple ısıtma sistemi için ek enerjiye ihtiyaç duyulmaması, B_4C 'nin etrafını sararak reaksiyonunu engelleyen geçirimsiz grafit tabakanın boritlerin etkisi ile yok olması gibi avantajları sağlamaktadır.

4. BOR TRİKLORÜRDEN FOSGEN GİDERME YÖNTEMLERİ

Ticari olarak kullanılan ve en yüksek safiyete sahip BCl_3 gazı, bünyesinde halen % 0.1 oranında COCl_2 gazı barındırmaktadır. Bu kirlenme veya empürite, BCl_3 'ün elektronik endüstrisinde elektrik elemanlarının üretiminde, stiren üretiminde, refrakter metallerin arıtımında, roket tetikleyicisi imalatında, yüksek performanslı yakıt eldesinde kullanımı sırasında zorluklara sebep olmaktadır. Örneğin, çok kısımlı elektronik devrelerde, solar hücrelerde bulunan silikon parçaların kimyasal işleme tabi tutulması sırasında, COCl_2 gazı Si ile reaksiyona girerek, solar hücrenin zarar görmesine neden olan C ve O_2 empüritelerini üretir. Bu sebeple, fosgen gazını BCl_3 'den ayıran veya COCl_2 'yi CO ve Cl_2 'ye parçalayan, parçalanma sonucu açığa çıkan ürünlerin BCl_3 yapısına zarar vermesini engelleyen ve kolayca sistemden uzaklaşmasını sağlayan bir metoda ihtiyaç duyulmaktadır.

4.1. Alümina Yatağından Geçirme ile Saflaştırma

Genellikle, B_2O_3 ve C karışımından 800-1200 °C yüksek sıcaklıklarda Cl_2 geçirilmesi ile yapılan BCl_3 gazı üretimi, oldukça büyük hacimde CO teşekkülü ile sonuçlanır. BCl_3 ve CO reaksiyon ürünleri olmasına karşın atık gazlar yüksek konsantrasyonlarda COCl_2 ve düşük konsantrasyonda serbest Cl_2 içerir. Reaksiyon ürünleri, yaklaşık -10°C sıcaklıkta yoğunlaştırıldığında, kaynama noktaları birbirine çok yakın olan BCl_3 ve COCl_2 sıvı fazda biriktirilir ve bu sıvı fazın, gaz karışımı içinde mevcut olan serbest Cl_2 'ye nispeten yüksek çözünürlüğü vardır; çözülmüş Cl_2 ve COCl_2 ise seçici buharlaştırma ile tamamen uzaklaştırılmaz.

Bu yöntem, COCl_2 ve/veya Cl_2 gazları ile kirlenmiş olan BCl_3 'ün saflaştırılması için, 325-550 °C sıcaklık aralığında aktive edilmiş Al_2O_3 yatağından BCl_3 gazı geçişini içermektedir. COCl_2 ve Cl_2 empüritelerinin hemen hemen tümünün uzaklaştırılması için, 325 °C sıcaklık değeri yeterlidir. Al_2O_3 yatağı, bir kolon, boru veya uygun bir odacık içinde bulunabilir; alternatif olarak akışkan yatak da kullanılabilir.

Ayrıca ham BCl_3 gazı, AlCl_3 ve CO_2 gibi daha uçucu bileşikleri de bünyesinde barındırabilir. AlCl_3 'ün gaz akımdan yoğunlaştırılabilmesi için, gaz karışımının

soğutucu bir bölgeden geçirilmesi gerekir. BCl_3 gazı, $-80\text{ }^\circ\text{C}$ 'de sıvı faza yoğunlaştırılarak karışımdan geri kazanılır. Elde edilen sıvı BCl_3 , $-80\text{ }^\circ\text{C}$ 'de saf BCl_3 'ün buhar basıncı olan 0.00434 atmosfere getirilir.

Bu yöntemle ait bir örnekte, molce % 2.8 COCl_2 ve düşük konsantrasyonlarda Cl_2 içeren BCl_3 , aktive edilmiş Al_2O_3 dolgulu kolondan, 10 ml/saniye debi ile 0.92 atm basınç ve $354\text{ }^\circ\text{C}$ sıcaklıkta geçirilir. Al_2O_3 'ün tane boyut aralığı 1.68-2.38 mm'dir. Reaksiyon kolonu, 20 mm iç çapında ve 30 cm uzunluğundadır. Kolonun soğutucu kısmında, AlCl_3 yoğunlaştırılır. Çıkış gazı, $-80\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye soğutulur ve sıvı olarak biriktirilir. $-80\text{ }^\circ\text{C}$ 'deki sıvının basıncı, 0.00434 atm'ye düşürülür ve çözünmüş gazlar uzaklaştırılır. IR spektrum, saflaştırılmamış BCl_3 'ün 5.5, 11.7-11.9 μm dalga boylarında görülen COCl_2 bandlarının yok olduğunu gösterir. Ürünün renksiz olması da çözünmüş Cl_2 'nin bulunmadığını işaret eder [58].

Bu yöntem, ticari miktarlardaki BCl_3 'ün saflaştırılması için etkin olarak kullanılmaktadır. Aktive edilmiş Al_2O_3 'ün düşük maliyeti ve işlem koşulları, malzemelerin kolay işlenebilmesine ve sistem tasarımının basit olmasına imkan sağlamaktadır.

4.2. AlCl_3 Katalizör Varlığında Saflaştırma

BCl_3 gazından COCl_2 empüritesini gidermek için, COCl_2 'nin susuz AlCl_3 katalizörü varlığında benzen (C_6H_6) veya toluen ($\text{C}_6\text{H}_5\text{CH}_3$) ile reaksiyona girerek benzofenon ($((\text{C}_6\text{H}_5)_2\text{CO})$) oluşturması sağlanır. C_6H_6 , reflaks kulesi ile teçhizatlandırılmış buhar ceketli ısıtıcıda kaynama noktasında tutulur. Toz, susuz AlCl_3 kaynayan C_6H_6 sıvısına ilave edilir ve süspansiyon oluşturur. Reflaks kulesi ise, AlCl_3 granülü ile veya inert seramik dolgu ile doldurulur. BCl_3 kaynayan sıvıdan kabarcıklar çıkarak alınır. Son COCl_2 kalıntıları da reflaks kulesinde giderilir ve saf BCl_3 kolondan üst ürün olarak alınır. Bu yöntemle ait bir örnekte, ham BCl_3 'ün sıvı içinde kabarcıklar çıkarmasını sağlamak ve C_6H_6 'yı reflakslamak için paket kolon ve kondansatör ile bağlanmış 3 boyunlu şişeye 10 g AlCl_3 tozu, 250 ml benzene süspansiyon oluşturmak üzere ilave edilir. 40 g BCl_3 , C_6H_6 'sıvısından ve reflaks kolonundan distile edilir. IR analizi, COCl_2 içeriğinin % 0.05'e düştüğünü göstermektedir. Raschig halkalı kolon ve AlCl_3 dolgulu reboyer kullanılması durumunda ise, COCl_2 sistemden tamamen uzaklaşmaktadır [59].

4.3. Lazer Işını ile Saflaştırma

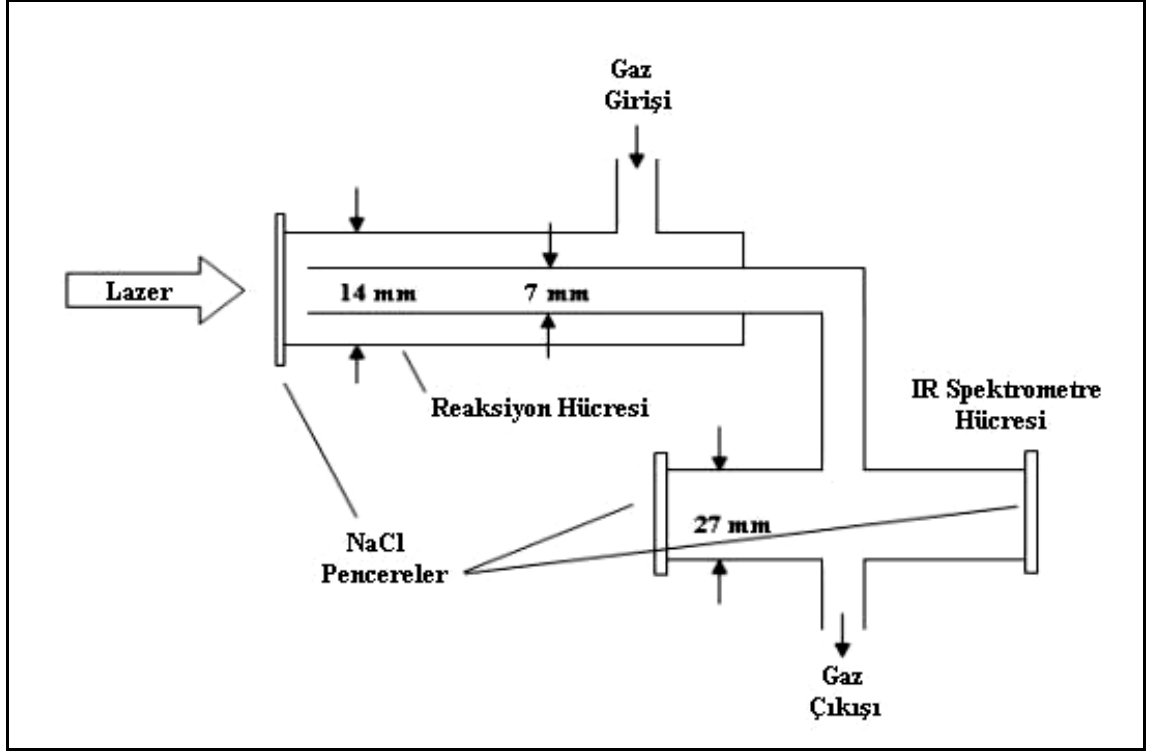
4.3.1. 6 W Gücündeki CO₂ Lazer Işını ile Saflaştırma

Bu yöntemde, CO₂ lazeri kullanılarak sağlanan titreşimsel ısıtma ile COCl₂ empüritesi BCl₃'den ayrıştırılmaktadır. (4.1) ile verilen ayrışma reaksiyonu, sadece basit bir termoliz (ısıl çözüm) olayı olarak açıklanamaz, reaksiyon aynı zamanda IR fotosensitizasyona (ışığa duyarlı hale getirme) ait özellikler de gösterir.

COCl₂ gazı CO₂ lazeri ile uyarılmadığı için, karışım içinde değil de tek başına radyasyona maruz bırakılması durumunda COCl₂ konsantrasyonunda değişiklik meydana gelmez. CO₂ lazer kullanımı, uyarılmış BCl₃'ün titreşimsel enerjisini COCl₂'ye transfer ederek parçalanmasına sebep olmaktadır. COCl₂'nin parçalanma enerjisi ($\Delta H_{298} = 323.64 \text{ kJ/mol}$) BCl₃'ün parçalanma enerjisinden ($\Delta H_{298} = 439.61 \text{ kcal/mol}$) küçüktür. COCl₂ moleküllerinin parçalanması, BCl₃ moleküllerinde depolanan enerjinin bir kısmının COCl₂'ye transferi ile mümkün olmaktadır. BCl₃, reaksiyona katılmadan katalizör görevi yapmaktadır, reaktörde ısıldama ile ortaya çıkan BCl₃ disosiasyonu da mümkündür, fakat prosesin tersinir olması dolayısıyla, BCl₃ gazında net kayıp görülmez. CO₂ lazerinin sürekli uygulanması durumunda ise titreşimsel ısıtma miktarı artar ve bu da BCl₃ gazının tetraklor etilen (C₂Cl₄) ve heksaklor benzen (C₆Cl₆) oluşturmaya neden olur. Reaksiyon boyunca BCl₃'ün zarar görmemesi, COCl₂ parçalanma veriminin çok yüksek olmasını sağlar. Reaksiyon hücresindeki etkin gaz sıcaklığı ise, ortama ait değişkenler sebebiyle tam olarak belirlenememektedir. Sıcaklık, gaz-reaktör duvarı temasının çok iyi olduğu akış sistemi içinde, az miktarda BCl₃ karışımları için çok yüksek değerlere ulaşmaz. Karışımın CO₂ lazere maruz kalma süresinin uzun olduğu durumlarda, gaz denge sıcaklığındaki artış ihmal edilir düzeydedir.

BCl₃ ve COCl₂ karışımı, 944.18 cm⁻¹ dalga sayısındaki CO₂ lazerine farklı basınçlarda maruz bırakılır. Lazerin gücü 6 ± 0.5 W'dır. NaCl pencereler ile kapatılmış, 60 mm uzunluğunda, 26 mm çapında cam tüpten oluşan reaksiyon hücresinde, CO₂ lazer ile gaz karışımı temas ettirilir. Ayrışmamış COCl₂'nin sürekli kontrolü için, cam bir akış reaktörü bulunur. Sistemin detayları Şekil 4.1'de verilmektedir.

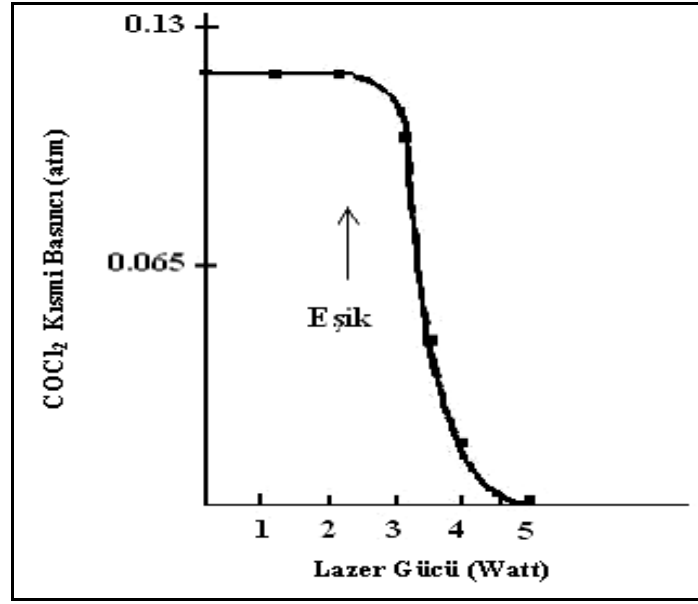
Şekil 4.1: Ham BCl_3 gazının CO_2 lazer ile saflaştırılması [60]

Reaksiyon hücresi, lazer ışınının çok fazla yol katetmesine imkan vermeyecek şekilde lazer kaynağının yakınına yerleştirilir. IR spektrometre hücresine bağlanan iç tüpün çapı 7 mm, gaz girişi sağlanan tüpün çapı ise 14 mm'dir. BCl_3 ışıltama yaparak reaksiyon bölgesini görünür hale getirir. Şekil 4.1'deki sistem kullanılarak yapılan denemelerde basınç aralıkları, BCl_3 için 0.039-0.39 atm ve COCl_2 için 0.000026-0.39 atm'dir. Cl_2 ve CO parçalanma ürünleri, IR ve kütle spektrometreleri kullanılarak analiz edilir. BCl_3 için basınç değişimleri ihmal edilebilir. COCl_2 sadece 944 cm^{-1} ve 1016.72 cm^{-1} dalga sayısındaki radyasyonlara maruz bırakıldığında fark edilir miktarda parçalanma ürünü oluşturmaz.

Bu yöntemle ait bir örnekte, 0.156 atm BCl_3 basıncı için, reaksiyon hücresinde oluşan görünür bölge uzunluğu 5 mm'dir. 0.5 mm/s akış hızına sahip, BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımının reaktif hacimde alıkonma süresi yaklaşık 5 saniyedir. Bu şartlar altında, 0.0455 atm kısmi basınca sahip olan COCl_2 gazının ayrışması, sadece bir beslemede % 91 civarındadır. 0.221 atm BCl_3 ve 0.0195 atm COCl_2 içeren gaz karışımında, COCl_2 'nin ayrışması 2 dakika içinde % 99.8 mertebesinde; geriye kalan düşük konsantrasyonlu COCl_2 içeriği ise, CO_2 lazerinin tekrarlı uygulanması ile giderilir. Reaksiyon hücresinde parçalanma meydana geldikten sonra gaz karışımı, BCl_3 (990 cm^{-1}), COCl_2 (1850 cm^{-1}) ve CO (2160 cm^{-1}) analizleri için IR spektrometre

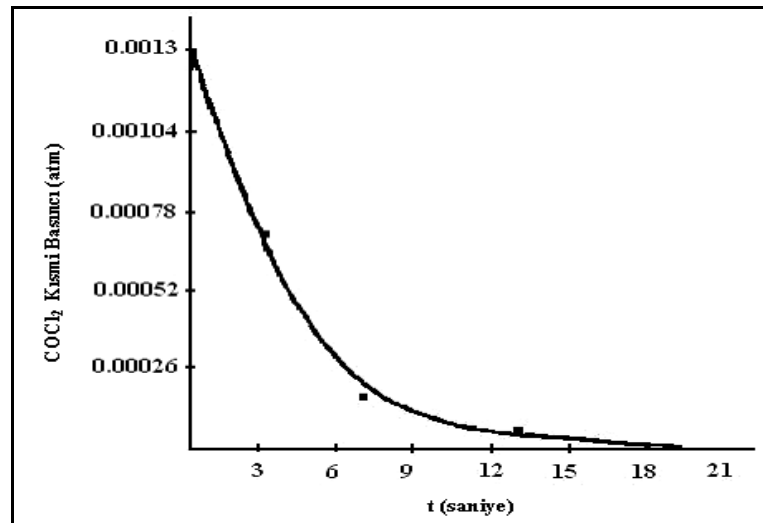
hücrelerine gönderilir. IR spektrometre, minimum $1.32 \cdot 10^{-5}$ atm basıncındaki COCl_2 gazını ölçme kapasitesine sahiptir. BCl_3 ve Cl_2 , sıvı oksijende soğutulan bir tuzak içinde yoğunlaştırılarak karışımdan uzaklaştırılır ve distilasyon ile birbirinden ayrılır. Periyodik işlemler sonucunda fosgen miktarı, IR spektrometre ile analiz edilme limitinin altına iner [60].

Şekil 4.2, COCl_2 'nin kısmi basıncının lazer gücü için eşik değeri oluşturduğunu gösterir, 2.5 W'lık lazer gücü aşıldıktan sonra etkin bir parçalanma meydana gelmektedir; radyasyon süresi: 2 dk; başlangıç BCl_3 basıncı ise 0.195 atm'dir.

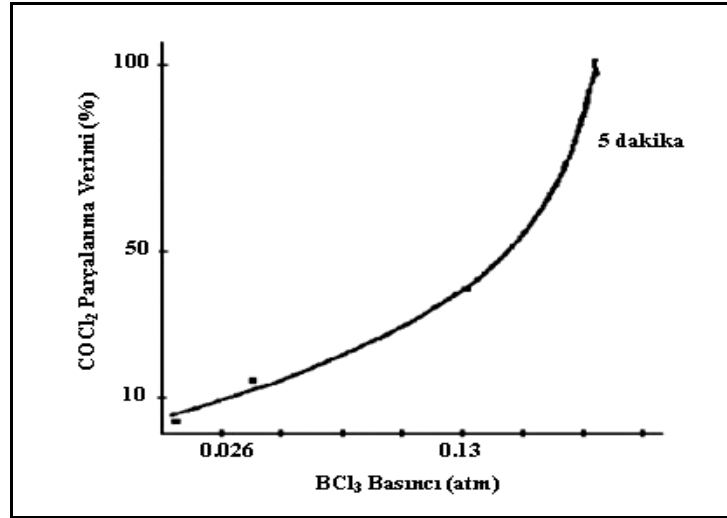
Şekil 4.2: COCl_2 parçalanmasının lazer gücüne göre değişimi [60]

Şekil 4.3'de, 0.13 atm BCl_3 'ün karışımında bulunması durumunda, 0.0013 atm COCl_2 'nin 20 saniyede parçalanabileceği görülmektedir.

Şekil 4.3: COCl_2 parçalanmasının radyasyon süresine göre değişimi [60]

Şekil 4.4, BCl_3 basıncının bir fonksiyonu olarak COCl_2 parçalanma verimini göstermektedir; karışımda 0.182 atm BCl_3 ve 0,39 atm COCl_2 bulunması durumunda, COCl_2 5 dakikada parçalanabilmektedir.

Şekil 4.4: COCl_2 parçalanma veriminin BCl_3 basıncına göre değişimi [60]

COCl_2 'nin parçalanmasını sağlamak için, sadece ısı kaynağı olarak kullanılan BCl_3 yerine CO_2 lazeri ile çalışmaya uygun olan, yüksek absorpsiyon katsayısına sahip başka moleküller de kullanılabilir. Örneğin, 0.00036 atm SF_6 ve $3.08 \cdot 10^{-5}$ atm COCl_2 içeren gaz karışımına lazerle parçalama işlemi uygulanabilir. Fakat bu durumda, % 17 oranında COCl_2 parçalanma verimi elde edilmektedir. Bunun sebebi, SF_6 'nın disosiasyon sıcaklığının 1327 °C olması ve reaksiyon ortamında bu sıcaklığa ulaşamadığı için SF_6 ayrışmasının gerçekleşmemesidir [60].

Bu yöntem, COCl_2 içeren ham BCl_3 'ün saflaştırılması için çok uygundur. Çünkü BCl_3 ve COCl_2 gazlarının birbirine çok yakın olan kaynama noktaları, etkin bir distilasyon ve dolayısıyla saflaştırma işleminin gerçekleşmeyeceğini göstermektedir. Böyle bir durumda saflaştırma, düşük sıcaklıkta adsorpsiyon veya yüksek sıcaklıkta katalitik ayrıştırma işlemlerinin takibi ile mümkün olabilmektedir. Bu yöntemde ise, gazın ısıtılması veya soğutulmasına, adsorban ve katalizör kontrollerine gerek kalmadan BCl_3 'ün sürekli saflaştırılması sağlanabilmektedir.

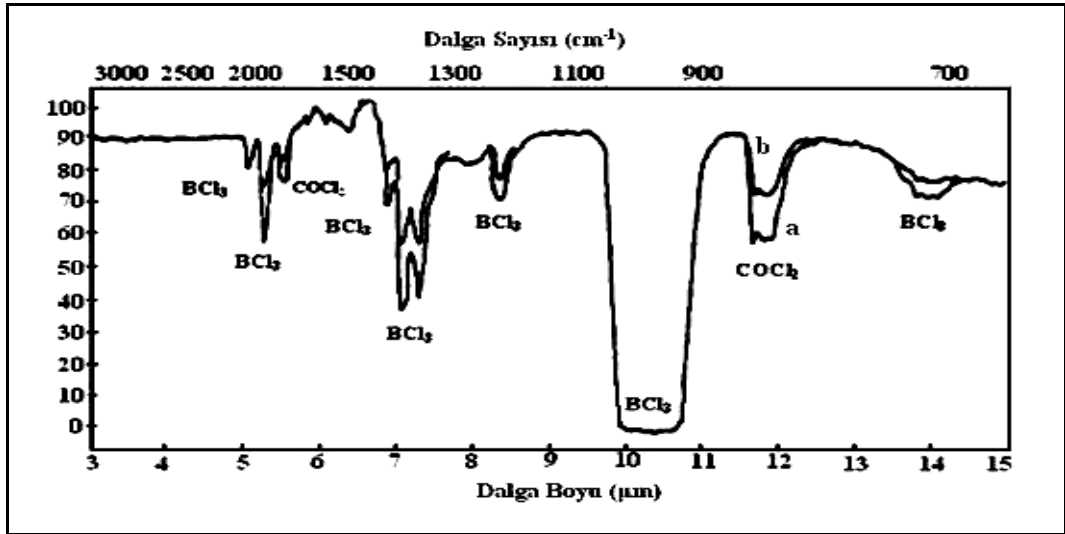
4.3.2. 100-150 W Gücündeki CO_2 Lazer Işını ile Saflaştırma

BCl_3 gazı içerisinde bulunan COCl_2 empüritesi, her iki tarafı NaCl pencereler ile kapatılmış paslanmaz çelik lazer hücresinden geçirilen CO_2 lazer ışını ile ayrıştırılmaktadır. CO_2 lazerinin güç düzeyi, COCl_2 'yi parçalanma ürünleri olan CO

ve Cl_2 'ye ayrıştırarak şekilde değişir. Hücredeki gazların konsantrasyonları ve basınçları da, BCl_3 'den COCl_2 'ye etkin enerji transferinin sağlanması için lazer gücü seviyesiyle uygunluk göstermelidir. CO_2 lazeri ile uyarılan 956 cm^{-1} dalga sayısındaki BCl_3 , uyarılma sonucu ortaya çıkan enerjiyi soğurur ve molekül içinde COCl_2 'ye enerji transferi yaparak parçalanmayı gerçekleştirir. COCl_2 'nin 240 cm^{-1} ve BCl_3 'ün 243 cm^{-1} dalga sayıları, verimli bir molekül içi enerji transferi için yeterince yakındır. Sonraki aşamada ise, ürünlerin COCl_2 gazının parçalanmasıyla oluştuğu ve BCl_3 tükeniminin olmadığı IR spektrometre analizi ile kesinleştirilir.

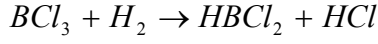
Gaz karışımında COCl_2 'ye çok yakın enerji seviyesine sahip olan C_2H_4 , C_2Cl_2 gibi bileşiklerin bulunması, COCl_2 için seyreltik bir ortam oluşmasına sebep olur, dolayısıyla CO_2 lazeri ile COCl_2 'ye enerji transferi azalır ve parçalanma verimi düşer.

Bu yöntemle ait örnekler, Şekil 4.5-4.10'da verilen spektrumlar ile açıklanmaktadır. 0.065 ve 0.13 atm basınçlarındaki BCl_3 gazının Şekil 4.5'de gösterilen spektrumunda, 849 cm^{-1} ve 1827 cm^{-1} dalga sayılarında COCl_2 bantları görülmektedir.

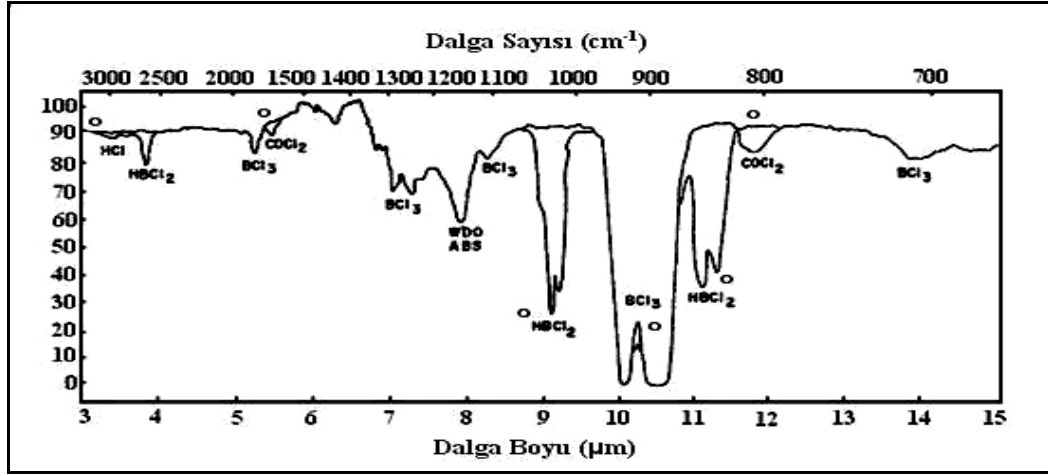

Şekil 4.5: BCl_3 gazının IR spektrumundaki COCl_2 bantları [61]
(a: 0.13 atm basıncındaki BCl_3 , b: 0.065 atm basıncındaki BCl_3)

Şekil 4.6, H_2 gazı ilaveli BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımının lazer uygulanmadan önceki ve 150 W'lık CO_2 lazerine maruz bırakıldıktan sonraki (O) spektrumunu göstermektedir. Karışımı lazere maruz bıraktıktan sonra, COCl_2 konsantrasyonu azalmasına rağmen, HBCl_2 bileşiğinin oluşumu (4.2) reaksiyonu uyarınca tetiklenmiş ve konsantrasyon çok fazla artmıştır.

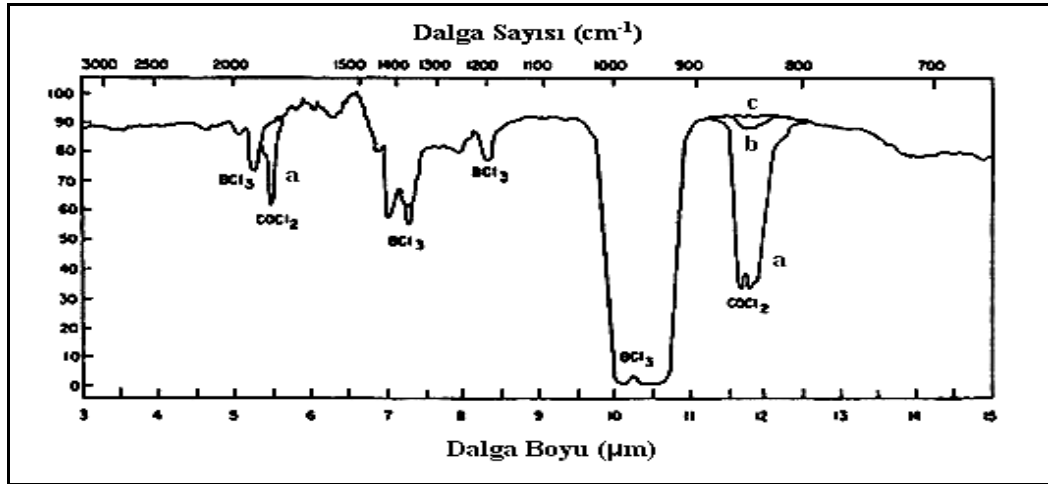

(4.2)

Şekil 4.6: 0.0325 atm basınçtaki BCl_3 'ün IR spektrumundaki $COCl_2$ ve H_2 bantları [61] (O: 150 W'lık CO_2 lazeri ile 2 saniye temas sonrası, WDO: pencere absorpsiyonu)

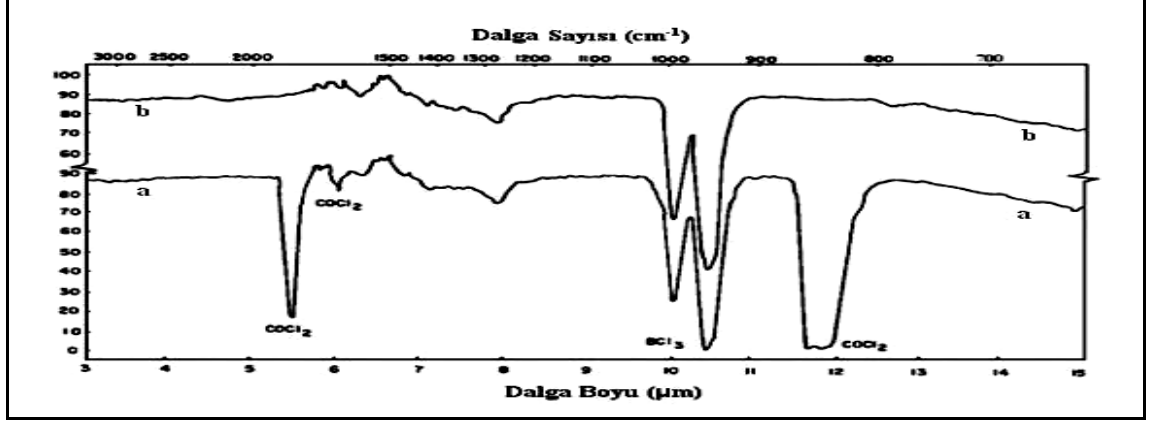
0.065 atm basınçtaki BCl_3 ile 0.00104 atm basınçtaki $COCl_2$ karışımının, 100 W gücündeki CO_2 lazerine maruz bırakılmasından sonraki spektrumu Şekil 4.7'de verilmektedir. 3 saniyelik radyasyon süresi sonrasında, $COCl_2$ konsantrasyonunun büyük bir kısmı azalmıştır (b). Karışıma, 1 saniye daha radyasyon verildiği takdirde, BCl_3 konsantrasyonunda azalma olmaksızın $COCl_2$ 'nin tamamı parçalanmaktadır.

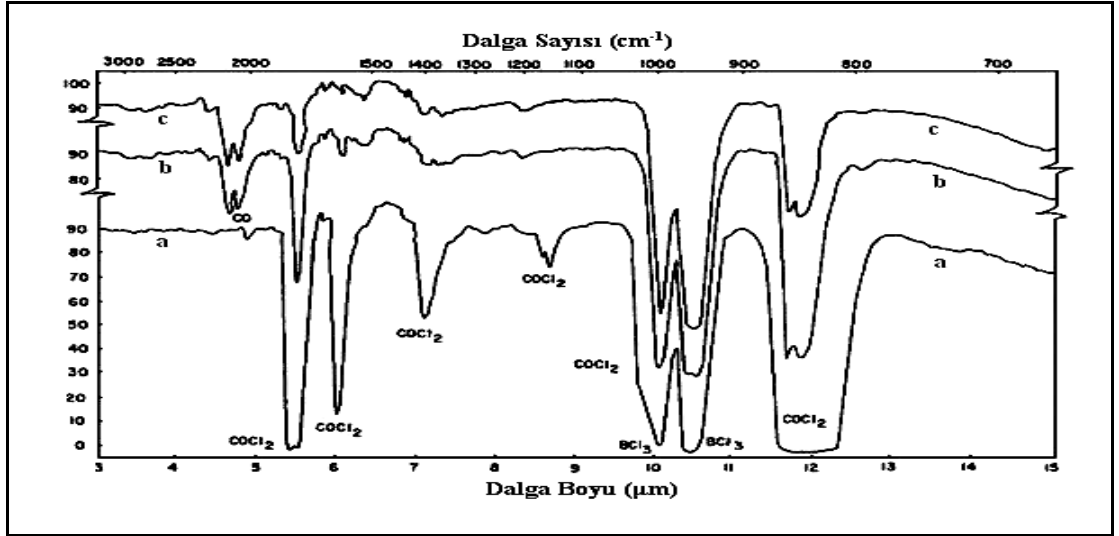
Şekil 4.7: 0.065 atm BCl_3 ve 0.00104 atm $COCl_2$ karışımının IR spektrumu [61] (a: radyasyon öncesi, b: 100W'lık CO_2 lazerine 3 saniye maruz bırakma durumunda, c: 100W'lık CO_2 lazerine 1 saniye fazladan maruz bırakma durumunda)

Şekil 4.8 ve Şekil 4.9, birkaç saniyelik CO_2 lazeri kullanmak suretiyle BCl_3 içindeki $COCl_2$ parçalanmasını, BCl_3 konsantrasyonunda kayıp olmaksızın göstermektedir. Şekil 4.8'de 15 saniyelik radyasyon sonunda $COCl_2$ 'nin tamamı yok olmaktadır.

Şekil 9’da, 2143 cm^{-1} dalga sayısına karşılık gelen eğri ile CO bandının ortaya çıkışı gözlenmektedir (b ve c). Radyasyondan sonra hücreye yapılan H_2 ilavesi, büyük miktarlarda HCl oluşmasına sebep olmaktadır ki bu da Cl_2 varlığını işaret etmektedir. Spektrumda CO bandının ortaya çıkması ve H_2 ilavesi sonucu büyük miktarlarda HCl oluşumu, COCl_2 parçalanma ürünlerinin CO ve Cl_2 olduğunu ispatlamaktadır.

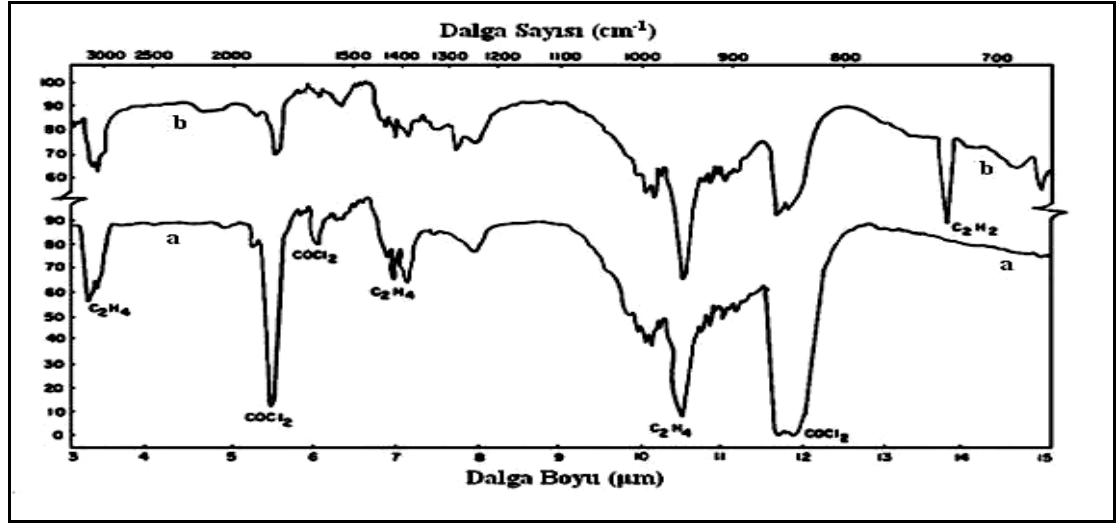
Şekil 4.8: 0.0078 atm BCl_3 ve 0.0078 atm COCl_2 gaz karışımının IR spektrumu [61]
(a: radyasyon öncesi, b: 100W’lık CO_2 lazerine 15 saniye maruz bırakma durumunda)

Şekil 4.9: 0.013 atm BCl_3 ve 0.13 atm COCl_2 karışımının IR spektrumu [61]
(a: radyasyon öncesi, b: 100W’lık CO_2 lazerine 15 saniye maruz bırakma durumunda, c: 100W’lık CO_2 lazerine fazladan 20 saniye maruz bırakma durumunda)

COCl_2 ’nin parçalanması, lazer ışını ile uyarılma enerjisi COCl_2 ’ye yakın olan bir seyreltici olan C_2H_4 tarafından da sağlanabilir, fakat enerji transferi için BCl_3 kullanılması ile daha etkin bir COCl_2 parçalanma verimi elde edilir. Şekil 4.10, 0.0078 atm COCl_2 ve 0.065 atm C_2H_4 karışımına ait IR spektrumunu göstermektedir. C_2H_4 bileşiği, 995 cm^{-1} dalga sayısında CO_2 lazer ışını ile uyarılır ve enerji absorplar.

Şekil 4.10'daki b eğrisinden, COCl_2 'nin karışımdaki konsantrasyonunun düştüğü, fakat C_2H_2 bileşiği oluşumunun teşvik edildiği görülmektedir.

Şekil 4.10: 0.065 atm C_2H_4 ve 0.0078 atm COCl_2 karışımının IR spektrumu [61]
(a: radyasyon öncesi, b: 100W'lık CO_2 lazerine 50 saniye maruz bırakma durumunda)

Bu yöntemde, CO_2 lazer ışınının kısmi dalga boyları, BCl_3 tarafından absorplanır ve moleküler çarpışmalar yoluyla oluşan dalga boylarını absorblayamayan COCl_2 gazına bazı titreşimsel uyarımlar transfer edilir. Lazer ışını yolunda meydana gelen aşırı sıcaklık artışı, BCl_3 gazından termal olarak daha kararsız olan COCl_2 gazının tercihli parçalanmasına neden olur. Reaksiyon hücresinde sıcak duvarların varlığı, BCl_3 parçalanmasını arttırabilir. Minimum BCl_3 kaybı ile fosgen parçalanmasını sağlayan en uygun yöntem, ısıtılmış gaz karışımının soğuk duvarlı reaksiyon hücresine beslenmesidir.

Bu yöntemde, BCl_3 hem saflaştırılmaya çalışılan, hem de enerjisini COCl_2 empüritesine transfer ederek onun parçalanmasını sağlayan maddedir. Dolayısıyla, temel bileşende veya seyreltik bileşende bulunan bir empüritenin, kirliliğin veya zehirli bir gazın, farkedilir bir konsantrasyon kaybı meydana getirmeksizin yapıyı terketmesi bakımından çok büyük avantaj sağlayan bir yöntemdir.

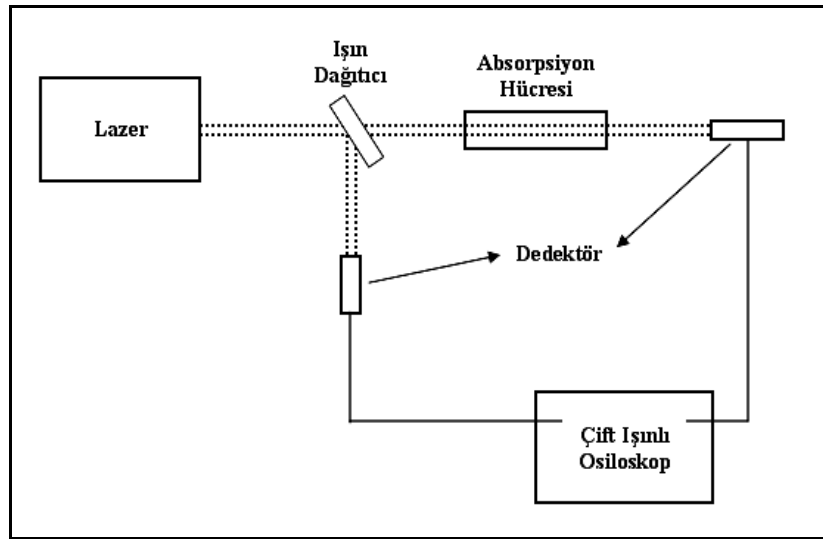
4.3.3. KrF Lazer Işını ile Saflaştırma

Uyarma kaynağı olarak 248 nm dalga boyuna ayarlanan KrF lazeri kullanılmakta ve herbir titreşimde ışın 200 mJ değerinde enerji açığa çıkarmaktadır. Lazer, saniyede 75 titreşim oluşturan tekrarlama frekansına ayarlanır. Her iki ucunda 2.54 cm çaplı pencereler bulunan, 30.5 cm boyundaki absorpsiyon hücresinde oluşan enerjinin

kontrol edilebilmesi için lazerden çıkan ışının belli bir oranı dağıtıcıdan geçirilir. Hassas kapasitanslı manometre kullanılarak buhar basıncı ölçümü $0.0013.10^{-3}$ -1.3 atm aralığında yapılır. Belli bir basınçta gaz karışımı hücreye beslenir, radyasyona maruz bırakılır, gelen ve geçirilen enerji osiloskop ve dedektörler vasıtasıyla ölçülür. Numune tarafından absorplanan enerjinin belirlenmesi için, hücre pencereleri dolayısıyla oluşan yansıma kayıplarının da hesaba katılması gerekir. Numunenin absorpladığı enerji fraksiyonu (4.3) eşitliği ile verilir [28].

$$f = \frac{E_{abs} - E_e}{E_{total} - E_e} \quad (4.3)$$

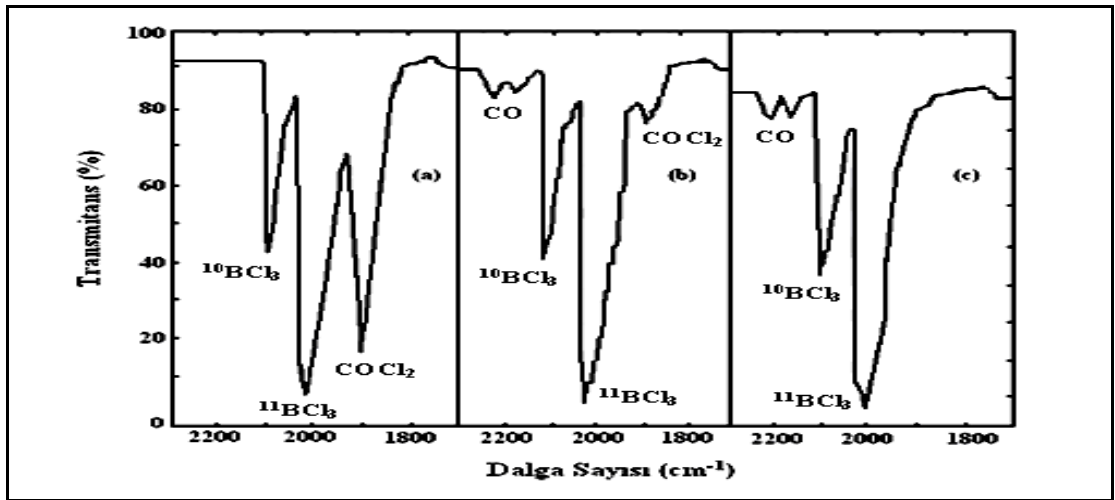
E_{total} , hücreye gönderilen enerjinin tamamını; E_{abs} , hücre içerisinde numune bulunması; E_e ise numune bulunmaması durumunda toplam enerji ile geçirilen enerji arasındaki farkı ifade eder.

Şekil 4.11: Ham BCl_3 gazının KrF Lazeri ile saflaştırılması [28]

Şekil 4.11'de 0.65 atm basınçtaki BCl_3 gazının $2200-1800\text{ cm}^{-1}$ dalga boyu aralığında IR spektrometre ile yapılan analizleri gösterilmektedir. Şekil 4.12 (a)'da saflaştırma işlemi uygulanmamış BCl_3 spektrumları verilir ve empürite miktarının yaklaşık 8000 ppm olduğu görülür. Şekil 4.12 (b), numuneye KrF lazeri ile 5000 vuruş; Şekil 4.12 (c) ise 1000 vuruş yapıldıktan sonraki spektrumları gösterir. 4.12 (a)-(c)'deki spektrumlardan, BCl_3 pikinin değişmeden kaldığı, lazer fotolizinin BCl_3 yapısına zarar vermediği ve CO bandlarının ortaya çıkması ile $COCl_2$ gazının konsantrasyonunun azaldığı anlaşılmaktadır.

COCl_2 konsantrasyonu, 10.000 lazer vuruşundan sonra 100 ppm'in altına düşmektedir ki bu değer de kullanılan IR spektrometre ve absorpsiyon hücresi ile dedekte edilebilen en alt limittir. Bu yöntem ile empürite gidermek için elde edilen en ideal koşul, 75 vuruş/saniye hızla 133 saniyede yaklaşık 10.000 lazer titreşimi oluşturmaktır. 500 lazer vuruşu ile COCl_2 empüritesinin sadece % 10'u giderilir. 0.26 atm BCl_3 numunesine 248 nm dalga boyundaki KrF lazeri ile 500 vuruş yapıldıktan sonra, COCl_2 'nin $5,6 \cdot 10^6$ molekül/ cm^3 değerindeki başlangıç konsantrasyonunun her bir vuruş ile $4 \cdot 10^3$ molekül/ cm^3 kadar azaldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 4.12: 0.65 atm BCl_3 gazının IR spektrumları [28]
 ((a): Ham BCl_3 numunesi, (b): Lazer ile 5.000 vuruş yapıldıktan sonraki numune,
 (c): Lazer ile 10.000 vuruş yapıldıktan sonraki numune)

KrF lazer fotolizi yöntemi, COCl_2 empürite miktarını 100 ppm'in altına düşürmesi ve ekonomik olması açısından çok önemli bir gelişme sağlamaktadır.

4.4. Elektriksel Uyarım ile Saflaştırma

CO_2 lazeri ile BCl_3 'den COCl_2 'yi uzaklaştırmak övgüye değer bir yöntem olmasına rağmen, yöntemin bir lazer kaynağına ihtiyaç duyması sistemi sınırlandırmaktadır. Bu yöntemde, bünyesinde COCl_2 empüritesi bulunan BCl_3 karışımı, elektriksel uyarım yaratan bir enerji seviyesine belli basınç ve zaman aralığında maruz bırakılmaktadır. COCl_2 empüritesini BCl_3 'den uzaklaştırmak için bir lazer kaynağına gerek görülmemekle birlikte, elektrik uyarımı elektriksel boşaltma uyarmalarından, dirençli ortamda doğru akım veya alternatif akım uyarmalarından, radyo frekansı uyarmalarından veya elektron demeti uyarmalarından sağlanmaktadır. Gaz karışımı,

prosesse göre reaksiyon hücresi içerisinde durağan ya da akıcı olabilir. Reaksiyon hücresi, inceleme ve görüntüleme amacı ile her iki tarafında IR pencereler bulunan cam bir tüptür. Reaksiyon hücresi, gaz giriş ve çıkış boruları, basınç ölçme cihazı, gaz karışımını uyarmak için bir veya birkaç çift elektrot ve odaklama ünitesinden oluşur. Radyo frekansı uyarma enerjisi veya elektron demeti uyarma enerjisi kullanıldığında, uyarma kaynağı hücrenin dışında olur.

Bu yöntemde, % 0.1 COCl_2 ile kirlenmiş olan BCl_3 karışımı reaksiyon hücresine beslenir ve elektriksel boşaltımı sağlamak için, hücreye bir çift tungsten elektrot yerleştirilir. Karışım içinde elektriksel boşaltımı sağlamak için, cam hücrenin herhangi bir ucuna yerleştirilmiş olan tungsten elektrotlar, ya yüksek güç (akım ve/veya voltaj) kaynağına ya da radyo frekans kaynağına bağlanırlar. COCl_2 ile kirlenmiş olan 0,13 atm BCl_3 gazı içerisinde 1 dakikalık elektriksel boşaltımın geçirilmesi sonrasında, BCl_3 parçalanması olmadan tüm COCl_2 uzaklaştırılır ve karışımda spektrometre ile COCl_2 tespit edilmez. Tungsten elektrotların sayısının ve güç seviyesinin ayarlanması ile değişen elektriksel uyarmı enerji seviyesi, BCl_3 basıncının değişmesine sebep olur [62].

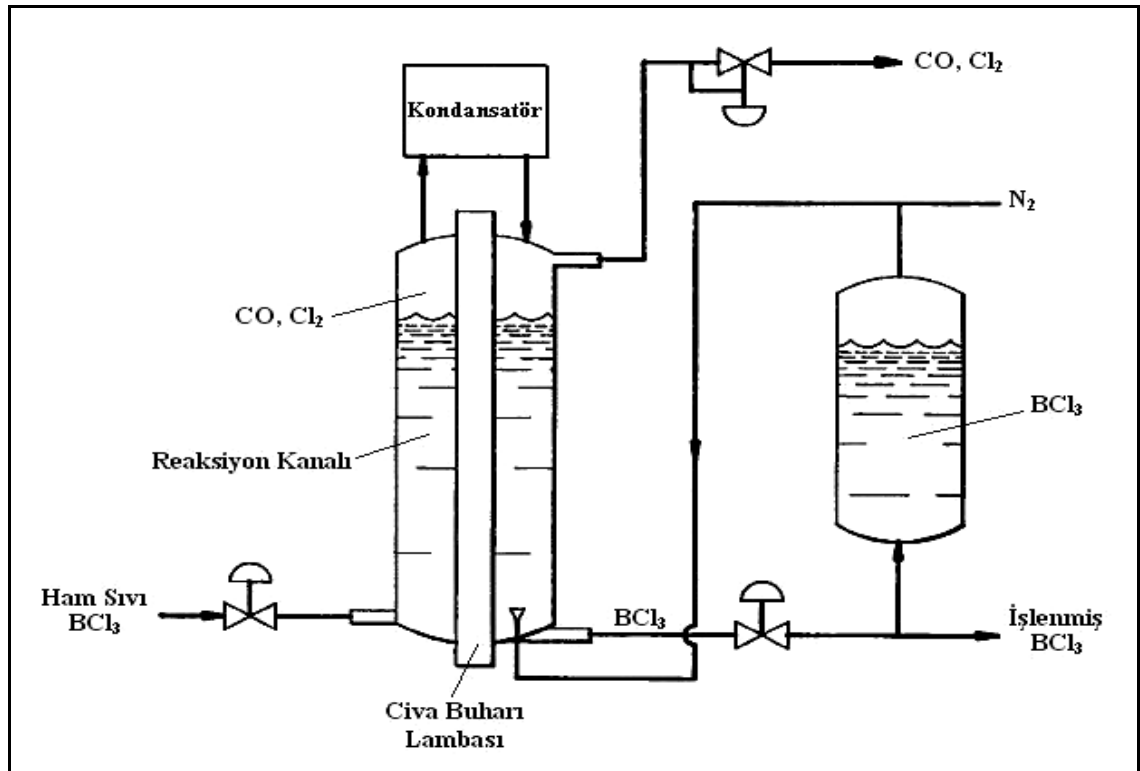
Dirençli bir ortamda uyarma yoluyla BCl_3 saflaştırma işleminde, BCl_3 ve COCl_2 , taşıyıcı ortam olarak kullanılan seyreltilmiş bir gaz içerisinde alınır. Uyarım seviyesi, durağan ya da akışkan modda COCl_2 parçalanmasını etkileyecek bir seviyeye ayarlanır. COCl_2 'nin tamamının parçalandığı görüntülenene kadar uyarma işlemi tekrarlanır.

4.5. Civa Buharı Lambası ile Saflaştırma

Bu yöntemde, BCl_3 gazı bünyesinde bulunan COCl_2 empüritesinin fotokimyasal olarak CO ve Cl_2 gazlarına parçalanması sağlanmaktadır. Fotokimyasal ayrıştırma, BCl_3 gazının ultraviyole dalga boyundaki elektromanyetik radyasyona maruz bırakılması ile gerçekleştirilir. Reaksiyon kanalındaki radyasyon, civa buhar lambası ile sağlanır. Dalga boyu aralığı 230-270 nm olarak tanımlanır. 230 nm dalga boyu altındaki civa lambaları, BCl_3 gazının parçalanmasına; 270 nm üstündeki lambalar ise COCl_2 gazının etkili bir şekilde parçalanmamasına neden olur. Bu sebeple, dalga boyu olarak genellikle 254 nm tercih edilir. Civa buhar lambası, radyasyon şiddetinin çözelti içinde zayıflamaması sebebiyle seçilir. Kanalın dış yüzeyindeki radyasyon şiddeti, orjinal şiddetinin % 75'i kadardır.

Reaksiyon kanalında, parçalanma ürünleri olan CO ve Cl₂ gazları ile çözelti içindeki BCl₃ arasında bir sıvı-buhar dengesi oluşur. Bu denge bir buhar akımını BCl₃ içerisinden geçirmek suretiyle bozulur. Bu buhar akım, N₂ veya diğer inert gazlar olabilir; parçalanma ürünlerini çözeltiden toplayarak dışarı taşır. Alternatif olarak, BCl₃'ün buharlaşması ile de sıvı-buhar dengesi bozulabilir; reaksiyon kanalının altına reboyerler yerleştirilir veya vakum uygulanarak kaynatma yapılır. Parçalanma ürünleri BCl₃ içeren çözeltiden dışarı alınmazsa, COCl₂ gazı yeniden oluşur. Parçalanma ürünlerinden COCl₂'nin sürekli oluşması durumunda, çözeltide parçalanma ve yeniden oluşma hızları eşitlenir ve COCl₂ konsantrasyonunda bir daha indirgeme yapılamaz.

Şekil 4.13 ile verilen sistemde, ham sıvı BCl₃, 4 atm'de ve N₂ gazı 6.8 atm'de kanala girer; kanaldaki basıncı düzenleyen geri basınç valfi ise 2 atm'de sabitlenir. 148 ppm COCl₂ içeren 11 lt BCl₃'den 1.5 l/dk debi ile N₂ gazı (1ppm H₂O, 1 ppm O₂) geçirilir. 40 dakika sonunda, BCl₃ bünyesinde 10 ppm COCl₂ bulunmaktadır. Parçalanma ürünleri ile birlikte buhar fazına geçen BCl₃ ise, soğutucu olarak CO₂ kullanılan kondansatörde yoğunlaştırıp tekrar reaksiyon kanalına gönderilir. Reaksiyon kanalından çıkan yüksek safiyetteki BCl₃ ise, N₂ geçirilen tankta toplanır [63].

Şekil 4.13: Ham BCl₃ gazının civa buharı lambası ile saflaştırılması [63]

Sistemden geçirilen N_2 gaz akış hızının yeterli olup olmadığını tespit etmek için, CO ve Cl_2 'nin çıkış konsantrasyonları ölçülür. N_2 gazı geçirme işleminin etkinliği, $COCl_2$ konsantrasyonunun buhar fazdaki düşüşü ve sistemden uzaklaşan BCl_3 konsantrasyonunun artışı ile ölçülür. Yüksek N_2 gazı akışı, parçalanma ürünlerinin sistemden daha hızlı uzaklaştırılmasını sağlar. Daha düşük N_2 gaz akış hızlarında ise, proses daha uzun sürer.

$COCl_2$ 'nin son konsantrasyonu, başlangıç $COCl_2$ konsantrasyonuna, radyasyon şiddetine, çözeltide kalan CO ve Cl_2 konsantrasyonlarına, N_2 geçirme veya kaynatma hızına ve parçalanma süresine bağlıdır.

Bu yöntemin dezavantajı, parçalanma ürünü olarak oluşan Cl_2 'nin iyonik ve/veya moleküler yapıda olup olmadığının bilinmemesi ve BCl_3 bünyesindeki bir miktar Cl_2 'nin $COCl_2$ parçalanmasından önce sistemden uzaklaşmasıdır.

4.6. Kriyojenik Çözücüler Varlığında Civa Ark Lambası ile Saflaştırma

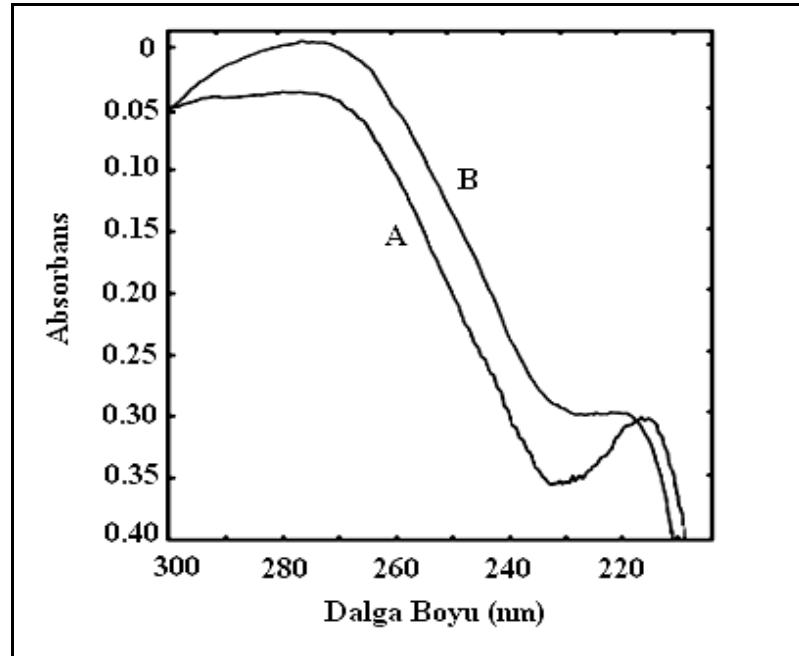
BCl_3 bünyesindeki $COCl_2$ empüritesini azaltmak için, filtrelenmemiş ultraviyole civa ark lambası kullanılarak pirolitik veya fotolitik ayrıştırma yapılmaktadır. Radyasyon uygulanmasından önce ve sonra yapılan IR spektrometre analizleri, BCl_3 'ün yüksek derecede saflaştırılabileceğinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Bu yöntemde, yüksek ayırma seçiciliği elde etmek için, $COCl_2$ ve BCl_3 arasındaki mikroskobik moleküler özelliklerin farkından yararlanılır. $COCl_2$ ve BCl_3 gazlarının moleküler absorpsiyon katsayıları arasındaki büyük fark, $COCl_2$ 'nin civa ark lambasından seçici olarak radyasyon absorplamasını sağlar. $COCl_2$ fotolitik olarak ayrıştırırken, BCl_3 önemli miktarda radyasyon absorplamadığı için hiçbir değişime uğramaz. Ham BCl_3 gazı inert ve saydam kriyojenik çözücüler (kripton veya ksenon) içerisinde çözülerek, $COCl_2$ empüritesinin fotolizi için 215 nm'den daha uzun dalga boylarında ultraviyole radyasyona maruz bırakılır ve gaz karışımından fotoliz ürünlerini uzaklaştırılır. Fotoliz işlemi, iki yollu bakır hücrelerde gerçekleştirilir; IR spektrometre (1.5-2 saniye zaman sabiti ve $0.05 \text{ cm}^{-1} \cdot \text{s}^{-1}$ tarama hızı) ile $COCl_2$ kayboluşunu eşzamanlı görüntülemek için talyum bromür pencereler ve ultraviyole ışığın geçebilmesi için 4 mm kalınlıkta ultraviyole filtre malzemesi kullanılır. BCl_3 gazını fotoliz edebilen dalga boylarının bulunması durumunda ($\lambda < 215 \text{ nm}$), yüksek geçişli filtreler yerleştirilir.

Şekil 4.14, -108 °C’de sıvı ksenon çözeltisinde tutulan 0.13 atm basınçtaki COCl_2 ’nin IR spektrumunu (A) ve aynı çözeltinin 1000 W civa ark lambası ile 15 dakika fotolizi sonucunda elde edilen spektrumunu (B) göstermektedir. Fotolitik ayrıştırma, 275 nm’den daha düşük dalga boylarında, son ürün olarak CO ve Cl_2 gazlarını açığa çıkararak (4.4) reaksiyonu uyarınca meydana gelir.

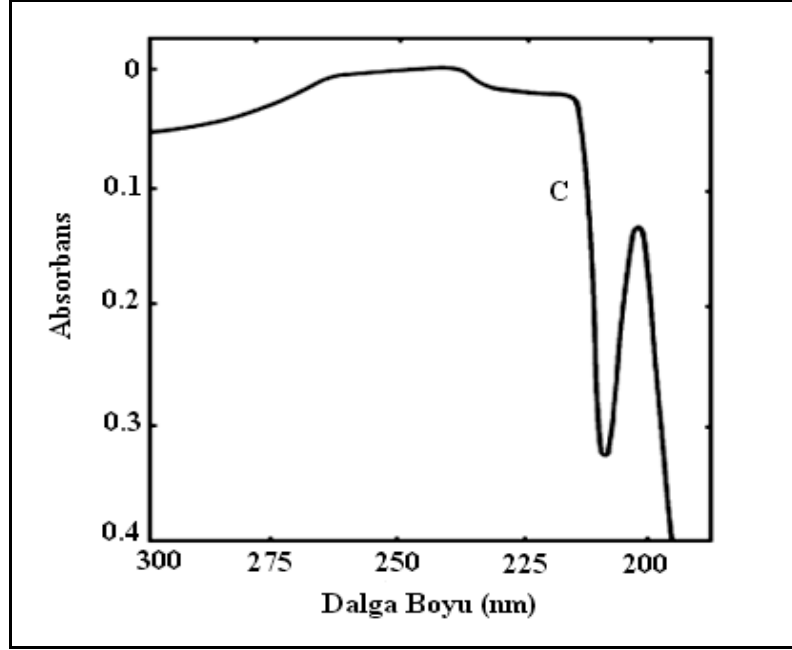
Reaksiyon ürünleri, BCl_3 ’den çok farklı fiziksel özelliklere sahip kararlı gazlardır ve kriyojenik çözeltilerde önemsenmeyecek kadar az çözündükleri için numune hacminden kolayca uzaklaştırılmaktadır.

Şekil 4.14: 0.13 atm COCl_2 ’nin -108 °C’lik sıvı ksenon çözeltisindeki IR spektrumu (A), 1000 W civa ark lambası ile 15 dakika fotoliz sonrası (B) [64]

Şekil 4.15, -108°C’de sıvı ksenon çözeltisinde tutulan 0.13 atm basınçtaki BCl_3 ’ün IR spektrumunu göstermektedir. Absorplama başlangıcından daha düşük dalga boylarındaki radyasyonun kullanımı, fotonların ve BCl_3 gazının kaybına yol açar. Bu nedenle, fotoliz dalga boylarını 215-275 nm arasında sınırlama, COCl_2 moleküllerini seçici olarak uyaran BCl_3 ’ün en az kaybı ile fotonlardan en yüksek derecede faydalanmayı sağlar. BCl_3 ve COCl_2 gazlarının çözelti fazındaki IR spektrumları nitelik bakımından birbirine benzer özellikler gösterir, buna rağmen buhar fazından yola çıkarak elde edilen spektrumlarda dalga boylarında çok az bir ötelenme olduğu görülür. Kararsız ara ürünler, kriyojenik çözeltilerde kararlı hale gelir, bu da (4.4)

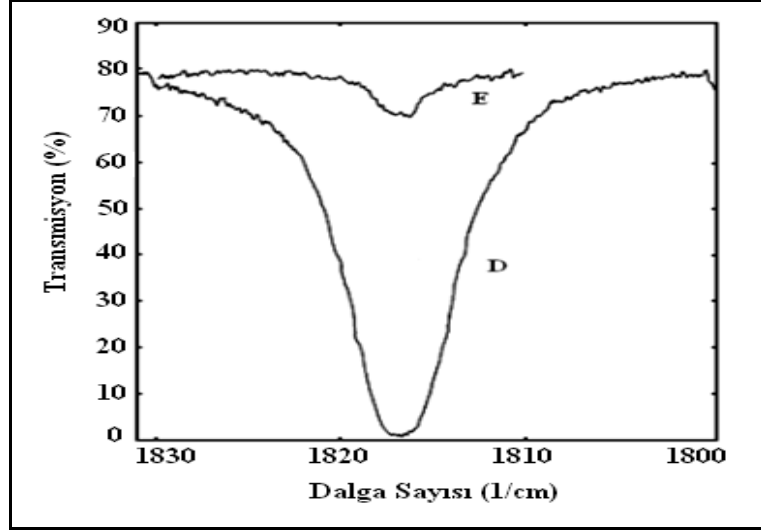
reaksiyonu ile verilen buhar faz fotolizini, küçük miktarlarda açığa çıkan son ürünleri ve diğer fotokimyasal olayları düzenler. Bu nedenle, (4.4) reaksiyonu çözeltide meydana gelen en baskın reaksiyondur. Kriyojenik çözelti seçmenin en temel nedeni ise, COCl_2 uzaklaştırılması sırasındaki analitik işlemlerin izlenmesini ve kontrolünü kolaylaştırmaktır.

Şekil 4.15: -108 °C’de sıvı ksenon çözeltisinde tutulan 0.13 atm BCl_3 ’ün IR spektrumu [64]

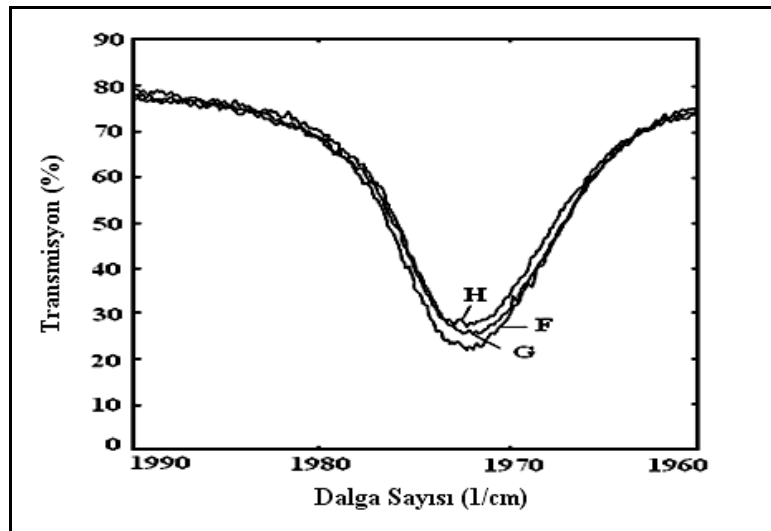
Nadir gaz çözücülerde çözünebilen BCl_3 gazının kriyojenik çözeltilerinin fotolizi, istenilen basınç değerlerine kolaylıkla çıkıldıktan sonra zamanın bir fonksiyonu olarak COCl_2 empüritesinin azalmasını kusursuz bir şekilde gösteren basit bir yöntemdir. Bazı çözeltilerde rotasyon-vibrasyon yapısının çökmesi nedeni ile değişik türlerin yakın temastaki absorpsiyon yüzeyleri tam olarak çözünür. Bu da, 1.3 atm basınca denk gelen BCl_3 konsantrasyonlarında, yeterli COCl_2 absorpsiyon yoğunluğunun oluşmasını ve COCl_2 başlangıç konsantrasyonundan IR spektrometre yöntemi kullanılarak % 1 değerinde bir azalma gözlemlenmesini sağlar.

Şekil 4.16, -153°C’de sıvı kripton çözeltisindeki 1.3 atm BCl_3 içerisinde bulunan COCl_2 empüritesinin IR spektrumunu (D) ve aynı çözeltinin 37 dakika 1000 W filtrelenmemiş civa ark lambası ile fotolizi sonucu elde edilen spektrumunu (E) gösterir. D eğrisinde dalga sayısı, çözelti için 1818 cm^{-1} ; gaz için 1827 cm^{-1} ’dir. E eğrisi ile gösterilen spektrumdan, orijinal COCl_2 gazının % 3’lük kısmının kaldığı, diğer kısmının ise uzaklaştırıldığı görülür.

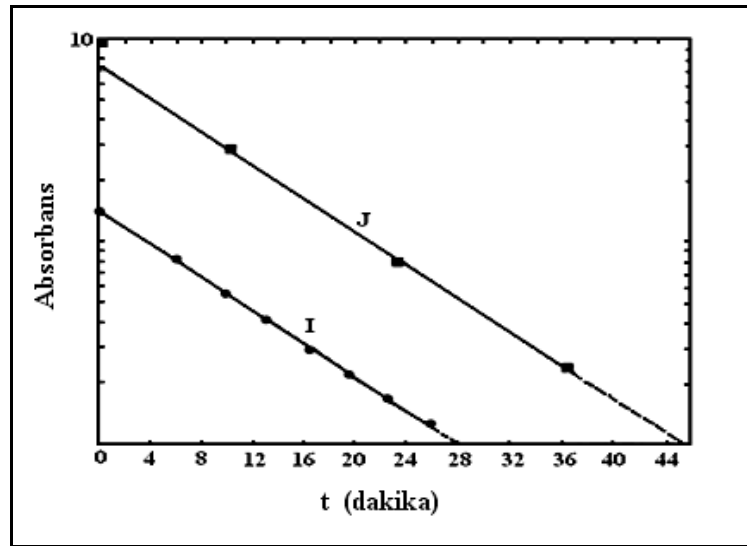
Şekil 4.16: -153 °C’lik sıvı kripton çözeltisinde tutulan 1.3 atm BCl_3 bünyesindeki COCl_2 ’nin IR spektrumu (D), 37 dakika 1000 W civa ark lambası ile fotoliz sonrası spektrumu (E) [64]

Şekil 4.17, -153°C’de sıvı kripton çözeltisinde tutulan 1.3 atm basınçtaki BCl_3 ’ün IR spektrumunu gösterir ki bu da $^{10}\text{BCl}_3$ izotopunun bandlarına karşılık gelir; dalga sayısı çözelti için 1972 cm^{-1} , gaz için 1984 cm^{-1} ’dir. F eğrisi, 1.3 atm BCl_3 gazının hücreye beslendiği andaki spektrumunu; G eğrisi, beslemeden 1 saat sonraki spektrumunu; H eğrisi ise filtrelenmemiş 1000 W’lık civa ark lambası ile 37 dakikalık fotoliz sonucunda COCl_2 ’nin % 97’si giderildikten sonraki spektrumunu gösterir ve bu işlemler sırasında BCl_3 gazı neredeyse hiç zarar görmez. Fotoliz radyasyonu, B izotoplarını benzer biçimde etkilemekte ve böylece tüketilen toplam BCl_3 gazı içerisinde ^{10}B izotopu da görüntülenmektedir.

Şekil 4.17: -153°C’de sıvı kripton çözeltisinde tutulan 1.3 atm BCl_3 gazının hücreye beslendiği andaki IR spektrumu (F); 1 saat sonraki (G); 1000 W’lık civa ark lambası ile 37 dakikalık fotoliz sonrası (H) [64]

Şekil 4.18, -153°C 'lik sıvı kriptonunda tutulan BCl_3 çözeltisinin filtrelenmemiş 1000 W'lık civa ark lambası ile pirolizi süresince, COCl_2 empüritesinin kızılötesi absorbandsını zamanın bir fonksiyonu olarak gösterir. I eğrisi, 0.195 atm basınçtaki; J eğrisi ise 1.3 atm basınçtaki BCl_3 içerisinde bulunan COCl_2 empüritesinin uzaklaştırılmasına karşılık gelir. I ve J eğrilerinin her ikisinde de, COCl_2 'nin 840 cm^{-1} dalga sayısındaki bandının özelliğinden yararlanılır. Önceki fotolizlerde, COCl_2 empüritesinin başlangıç konsantrasyonunun 25 dakikada % 9'a kadar düştüğü; sonraki fotolizlerde ise (Şekil 4.16 ve Şekil 4.17) 37 dakikada % 3'e düştüğü görülür. Bu doğrusallıktan, COCl_2 fotolizinin 1. dereceden basit kinetik bir reaksiyonu takip ettiği sonucuna varılır. İki fotolizde, zamanın bir fonksiyonu olarak doğrusallıktan kaydadeğer bir sapma görülmemesine rağmen, COCl_2 konsantrasyonunda % 8'lik fark meydana gelir ki bu da radikal mekanizmaların önemsiz olduğunu işaret eder. J eğrisinde, BCl_3 gazı içerisindeki COCl_2 empüritesinin, $t=0$ absorbands noktasından hesaplanan değeri, % 0.78'dir. Bu nokta, eğri üzerindeki diğer noktalardan farklı olarak, bu sıcaklıkta çözeltinin COCl_2 bakımından doygunluğa ulaşmış olduğunu gösterir.

Şekil 4.18: -153°C 'lik sıvı kriptonunda tutulan BCl_3 bünyesindeki COCl_2 'nin 1000 W'lık civa ark lambası ile pirolizi sonrası IR spektrumu; (I): 0.195 atm, (J): 1.3 atm [64]

Bu yöntemin avantajları, lazer kaynağına ihtiyaç duyulmaması, 275 nm dalga boyundan düşük çıktısı olan basit bir civa ark lambasının COCl_2 parçalanması için yeterli olması ve sadece empürite moleküllerinin radyasyonu absorplaması ile radyasyonla ısıtma için gerekli olan enerjinin çok küçük bir miktarının harcanmasıdır. Dolayısıyla, BCl_3 gazından uzaklaştırılan empürite molekülü başına

yapılan masraf azaltılmış olur. Bu özellikler, yöntemin yatırım, işletme ve bakım masrafları açısından diğer yöntemlere göre daha ucuz olmasına imkan verir.

4.7. Karbon Katalizör ve H₂ Akışı Varlığında Saflaştırma

Bu yöntem, BCl₃'ün buhar fazındaki akışlarından COCl₂ gazının giderilmesi için kullanılmaktadır. Empürite olarak az miktarda COCl₂ içeren BCl₃, düşey kolon veya yatay tüp formundaki karışık yatakta buharlı akım temas ettirilerek saflaştırılır. Bu saflaştırma işlemi, yaklaşık 300-700 °C sıcaklık aralığında, tercihen 350-550 °C veya 400-500 °C, yeteri kadar susuz ortamda C katalizör ve sitokiyometrik miktarda H₂ kullanılarak yapılır. Isıtma, C katalizörün çevresine veya içine rezistans teli yerleştirmek suretiyle sağlanır. Yüksek reaksiyon sıcaklıklarına ihtiyaç duyulmaması, üretim maliyeti açısından oldukça büyük bir avantaj sağlar.

BCl₃ gazında var olan COCl₂ miktarına bağlı olarak, proste (4.5) reaksiyonu uyarınca sitokiyometrik miktarda H₂ kullanılır [65].

BCl₃ akımındaki her 1 mol COCl₂'ye karşılık 1 mol H₂ reaksiyona girer, fakat COCl₂'nin tamamen giderilmesi için mol yüzdesi olarak % 25-% 100 aralığında değişen, tercihen % 50, H₂ fazlasıyla çalışılır. Bu H₂ fazlası, BCl₃ akımında bulunan elementer veya serbest Cl₂'nin de giderilmesine yardımcı olur. H₂, mümkün olabildiğince susuz ya da 25 ppm'den düşük su ihtiva eden ortamda reaksiyona girmelidir. Aksi takdirde, BCl₃ su ile reaksiyona girerek proses verimini düşürür, bu hidroliz reaksiyonu sonucunda açığa çıkan ürünlerden B₂O₃, akış hattının tıkanmasına; HCl ise korozyona neden olur. Kullanılan H₂ miktarı, BCl₃ akımındaki COCl₂ miktarına ve sıcaklığa göre değişir. Genellikle düşük sıcaklıklarda gerçekleşen reaksiyonlarda H₂ miktarı daha yüksek; yüksek sıcaklıklarda gerçekleşen reaksiyonlarda ise daha düşük olur. H₂, BCl₃ akımına iki farklı şekilde beslenebilir: BCl₃ ile C katalizör temas ettirilmeden önce BCl₃ akımına H₂ verilir veya C katalizör içeren reaktöre H₂ ayrı olarak ilave edilir. Tercih edilen yol ise, BCl₃ akımında bulunan veya COCl₂'nin parçalanması ile oluşan Cl₂'nin C katalizör tarafından adsorplanması sonucu meydana gelen katalizör deaktivasyonunu engellemek için, H₂'nin BCl₃ ile eşzamanlı olarak reaktöre beslenmesidir.

Katalizör olarak kaba tanecikli C kullanılır: odun kömürü, kok kömürü, kömür türevli aktifleşmiş C veya diğer ticari maddeler olabilir, fakat aktifleşmiş (800 °C’de ısıtılmış) C daha çok tercih edilir. C katalizörün partikül boyutu, H₂’nin COCl₂ ile reaksiyonu için yeterli yüzey alanını sağlamalıdır ve az miktardaki metal veya metal oksit empüritelerden (Cu, Al, Zn, ZnO) arındırılarak kullanılmalıdır. Kullanılan katalizör miktarı, reaksiyona tabi tutulan BCl₃ akımının hacmine, BCl₃ akımındaki COCl₂ miktarına ve katalizörden geçecek akımın debisine bağlıdır. Bu miktar, BCl₃ akımının katalizör ile yakın temasını ve yeterli temas süresini sağlayacak, yani BCl₃ akımındaki COCl₂ gazının etkin bir şekilde parçalanmasına imkan verecek ölçüde olmalıdır. C katalizör, karışık yatağa yerleştirilir; BCl₃ ve H₂ karışımı yataktan geçirilir. Kolon veya tüp içindeki yüzeysel akış hızları, 0.5-5 cm/saniye aralığındadır.

C katalizörün rejenerasyonuna (yenilenmesine) sıkça ihtiyaç duyulmaz. Katalizör rejenerasyonunun proses için gerekli görülmesi durumunda ise, C katalizör içinden geçen BCl₃ akışı durdurulur ve deaktivasyona neden olan adsorblanmış türlerin uzaklaştırılmasına imkan veren yeterli zamanı sağlamak için, C 800 °C’ye ısıtılır. Ticari uygulamalarda, iki katalizör yatağı kullanılır; birinci yataktan saflaştırılacak BCl₃ akımı geçirilirken, ikinci yatak yedeklenir. Birinci yatakta rejenerasyona ihtiyaç duyulursa, BCl₃ akımı ikinci yatağa aktarılır.

Reaksiyon sonucu karbon yataktan çıkan akım, BCl₃, HCl, ve CO içerir. Çıkan akımdaki HCl ve CO gibi daha uçucu bileşenler, çıkan akımın -10 °C’de yoğunlaştırılması ile BCl₃’den ayrılır. Renksiz bir sıvı (BCl₃) içeren kondensat, COCl₂’den ayrılmıştır veya ağırlıkça % 0.1’den daha düşük COCl₂ içermektedir. Çıkan akımın daha uçucu asidik bileşenleri, baz veya bazik ayıraçlar ile nötralize edilir.

Bu yöntemde elde edilecek en doğru proses koşullarını sağlamak amacıyla 5 ayrı deneme yapılır ve karşılaştırmalı sonuçlara varılır. İlk denemede, 20 g, 0.32 cm tane boyutlu aktifleşmiş C granülleri, 2.54 cm iç çapa ve 40,64 cm uzunluğa sahip reaktörün merkezine, 7,62 cm uzunluğunda karbon katalizör yatağı oluşturmak üzere yerleştirilir. Ni kafes ile desteklenen yatak, karbona adsorplanmış suyu uzaklaştırmak için N₂ atmosferi altında 40 dakika 500 °C’ye ısıtılır. Sistemin N₂ ile temizlenme işlemi bittikten sonra, ağırlıkça % 5.2 COCl₂ içeren BCl₃, 2.5 saat süreyle ve daha sora besleme hızı düşürülerek ağırlıkça % 2.7 COCl₂ içeren BCl₃, 1,5 saat süreyle reaktöre beslenir. Reaktörün sıcaklığı 550 °C’ye çıkar ve reaktöre BCl₃ akışı 1 saat

devam eder. Reaktörden çıkan gazlar, paslanmaz çelik borularla taşınarak rotametreden geçer ve kuru buz-aseton kondansatörüne gönderilir. Belli zaman aralıkları ile reaktöre giren ve reaktörden çıkan akımların numuneleri alınır ve IR spektrometre ile analiz edilir. BCl_3 içinde bulunan COCl_2 'nin $500\text{ }^\circ\text{C}$ 'de yaklaşık % 70'i parçalanırken, $550\text{ }^\circ\text{C}$ 'de % 80'i parçalanmaktadır. Kondansatör, 460 ml sarı kondensat içermektedir ki bu da karbon yatağın Cl_2 adsorplama kapasitesini aştığını gösterir. Karbon yatak, reaktörden ayrılır ve 22.7 g olarak tartılır. İkinci denemede, katalizörün şarjından sonra paslanmaz çelik borular ile H_2 gazı sisteme verilir. Sistem N_2 ile temizlendikten sonra, ağırlıkça % 2.6 COCl_2 içeren BCl_3 2 saat süreyle; H_2 ise 1 saat süreyle reaktöre beslenir. H_2 ilavesi sırasında karbonun sıcaklığı yaklaşık $22\text{ }^\circ\text{C}$ yükselir, bu sebeple yatak sıcaklığının $385\text{-}400\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye düşmesine izin verilir ve reaksiyon 45 dakika bu sıcaklık aralığında ilerler. IR spektrometre ile yapılan analizler sonucunda, reaksiyon başlangıcında BCl_3 içinde bulunan COCl_2 'nin hemen hemen tamamının parçalandığı fakat 2 saat sonra C'nin azalması ile COCl_2 parçalanma oranının % 93'e düştüğü ve kondensatın ise sarı renge dönüştüğü görülür. Reaktöre H_2 ilavesiyle COCl_2 parçalanma oranı % 100'e çıkar ve bu oran sıcaklık $385\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye düşene kadar aynı seviyede kalır, daha sonra ise yaklaşık % 96'ya düşer. Üçüncü denemede, reaktör $400\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye ısıtılarak sistem 1 saat süreyle N_2 ile temizlenir. COCl_2 'ye göre molar olarak % 25 fazla H_2 ve ağırlıkça % 2.6 COCl_2 içeren BCl_3 akımları sırayla reaktöre beslenir ve reaksiyon 2 saat sürer. H_2 , % 83 molar fazlalığa arttırıldıktan sonra ise reaksiyon 3 saat daha devam ettirilir. Analizler, beslemeden hemen sonra COCl_2 'nin % 91'inin parçalandığını, 2 saatlik reaksiyon sonunda bu oranın % 86'ya ve H_2 akış hızının artması ile de % 84'e düştüğünü gösterir. Reaksiyon boyunca kondensatın renksiz olması, reaktörde üretilen Cl_2 'nin tamamının uzaklaştırıldığının bir göstergesidir. C yatak, reaktörden ayrılır ve 19.5 g olarak tartılır. Dördüncü denemede, BCl_3 akımı için daha uzun akış yolu ve alıkonma süresi elde etmek üzere reaktörün çapı ve uzunluğu değiştirilir. 30 gr aktifleşmiş C granülleri reaktöre yerleştirilir. Karbon yatağı nikel yerine paslanmaz çelik kafes ile desteklenir. 1 saat N_2 ile temizlenen reaktör $400\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye ısıtılır, % 25 fazla H_2 ile ağırlıkça % 2.6 COCl_2 içeren BCl_3 akımları reaktöre beslenir. Düşük azot akışı altında devam eden 7 saatlik reaksiyon sonunda yapılan analizler COCl_2 'nin tamamının uzaklaştırıldığını gösterir ve kondensat da renksiz hale gelir. Daha sonra reaksiyon aynı koşullar altında fakat N_2 akışı kesilerek 8 saat devam ettirilir ve COCl_2 'nin % 99'unun parçalandığı ve kondensatın renksiz olduğu

görülür. Kondensatın soğuk CCl_4 içerisine alındıktan sonraki analizinde, IR spektrumu karakteristik BCl_3 piklerini gösterir. Karbon yatağı ise 28.8 g olarak tartılır. Beşinci denemede ise, bir önceki reaksiyon koşulları altında, aktifleşmiş karbon granülleri kullanılarak BCl_3 , H_2 ve COCl_2 sırayla reaktöre beslenir. Reaktör $400\text{ }^\circ\text{C}$ 'de 1 saat çalıştıktan sonra sıcaklık $300\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye düşürülür, sonra tekrar $350\text{ }^\circ\text{C}$ 'ye çıkarılır. Kondensatın tüm reaksiyon boyunca renksiz olduğu görülür. 350 ve $400\text{ }^\circ\text{C}$ 'de COCl_2 'nin hemen hemen tamamı parçalanırken, $300\text{ }^\circ\text{C}$ 'de % 65-70'i parçalanır. Reaktörden uzaklaştırılan karbon ise 28.9 g olarak tartılır [65].

Bu yöntem, yumuşak reaksiyon koşullarında, ara basamaklara ihtiyaç duymadan BCl_3 akımından COCl_2 empüritesinin sürekli olarak uzaklaştırılmasını ve ayrıca kirliliğe sebep olan Cl_2 'nin de ayrılmasını sağlar.

5. BOR KARBÜRDEN BOR TRİKLORÜR ÜRETİM SİMÜLASYONU

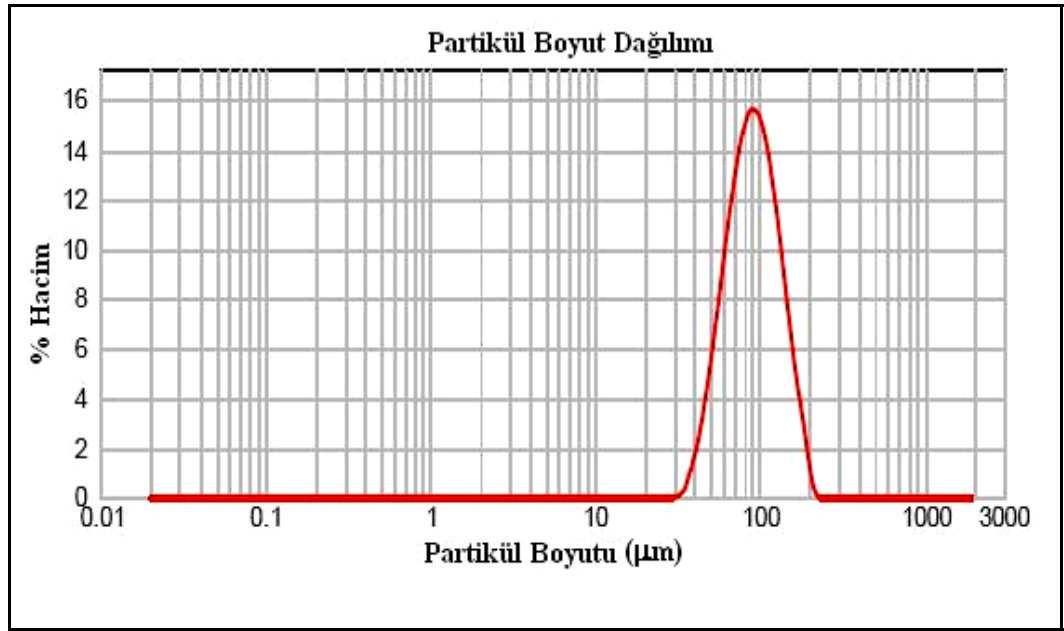
BCl_3 gazının bor oksiten, boritlerden, bor tuzlarından, borat esterden üretim prosesleri göz önünde bulundurulduğunda, içerdiği COCl_2 empüritesinin “minimum” orana düşürüldüğü tek yöntemin B_4C ’den üretim olduğu anlaşılmaktadır ve endüstriyel uygulamalarda da en çok tercih edilen yöntemdir.

Fosgen empüritesinin BCl_3 gazı kullanım alanlarını, özellikle elektronik sanayinde, sınırlandırması, BCl_3 gazının O_2 içermeyen hammaddelerden veya O_2 ve nem ihtiva etmeyen ortamlarda oksijenli hammaddelerden üretilmesini gerektirmektedir. O_2 içermeyen bir hammadde olan B_4C ’den yapılan üretimde en yüksek BCl_3 verimi elde edilmesine rağmen, BCl_3 bünyesini COCl_2 empüritesinden tamamen arındırmak mümkün değildir. Bu sebeple, ilave saflaştırma işlemleri kullanılmaktadır. Deneysel çalışmaların asıl amacı olan BCl_3 gazından COCl_2 empüritesinin giderilmesi işlemine ek olarak, sistemi tamamen kavramak amacıyla B_4C ’den BCl_3 üretim simülasyonu da yapılmıştır.

5.1. Bor Karbür Tozunun Özelliklerinin Belirlenmesi

B_4C ’den BCl_3 üretimi için yapılan sistem tasarımında ilk adım olarak, kullanılan B_4C tozunun partikül boyutunun, safiyetinin, içerdiği empüritelerin ve empürite miktarlarının tanımlanması gerekmektedir. Simülasyona gerçeklik katmak amacıyla, daha önce laboratuvarlarımızda üretilmiş olan B_4C tozu incelenmiştir.

B_4C tozunun partikül boyut analizi, Molvern Mastersizer marka yaş üniteli lazer partikül boyut ölçüm cihazı ile yapılmıştır. Şekil 5.1 (a) ve (b) ile verilen partikül boyutu dağılım grafiği ve tablosundan B_4C toz boyutunun ortalama $89.364 \mu\text{m}$ olduğu bulunmuştur. BCl_3 üretiminde kullanılan ideal toz boyutu ise yaklaşık $100 \mu\text{m}$ ’dir.

(a)

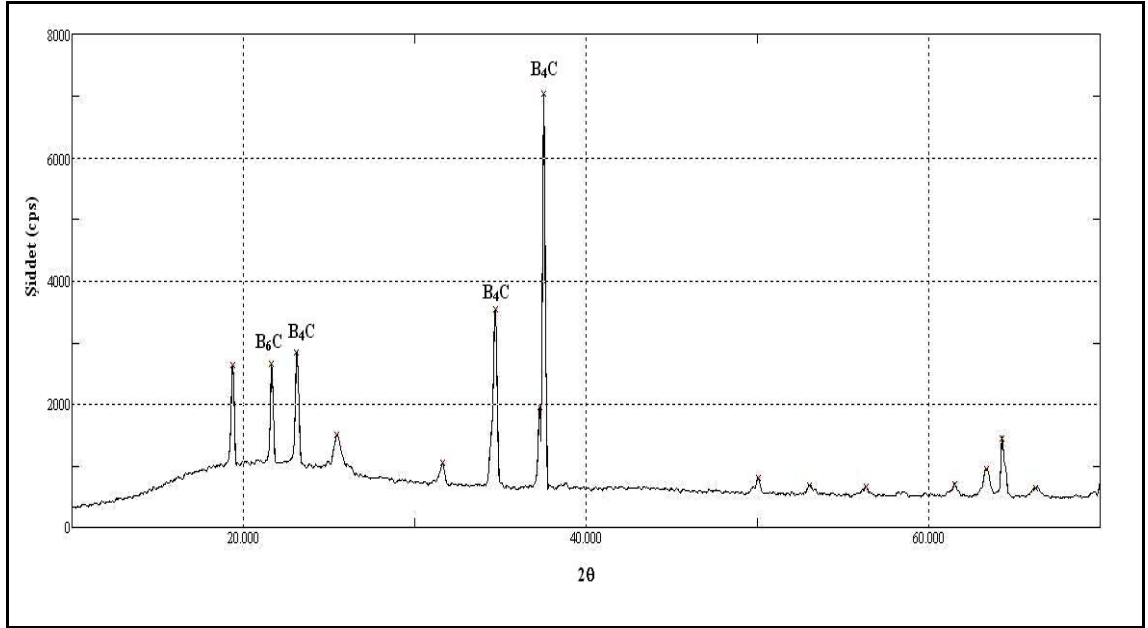
Boyut (µm)	% Hacim	Boyut (µm)	% Hacim
11.482	0.00	120.226	9.76
13.183	0.00	138.038	6.61
15.136	0.00	158.489	3.82
17.378	0.00	181.970	1.42
19.953	0.00	208.930	0.00
22.909	0.00	239.883	0.00
26.303	0.00	275.423	0.00
30.200	0.04	316.228	0.00
34.674	0.86	363.078	0.00
39.811	2.33	416.869	0.00
45.709	4.58	478.630	0.00
52.481	7.36	549.541	0.00
60.256	10.26	630.957	0.00
69.183	12.66	724.436	0.00
79.433	14.01	831.764	0.00
91.201	13.92	954.993	0.00
104.713	12.37	1096.478	0.00
120.226		1258.925	

(b)

Şekil 5.1: B₄C tozunun partikül boyut analizi

B₄C tozunun içerdiği fazların analizi XRD cihazı ile yapılmıştır. XRD cihazı ile yapılan analiz sonucunda B₄C pikleri elde edilmiştir. Bunların yanı sıra elde edilen diğer pikler XRD ile tanımlanamadığı için Na₂CO₃ eritisiyle çözeltiye alınarak

AAS’de yaş analiz yapılmıştır. XRD analiz sonucu Şekil 5.2’de, AAS analiz sonucu ise Tablo 5.1’de verilmiştir.

Şekil 5.2: B₄C tozunun XRD analizi

Tablo 5.1: B₄C tozunun AAS analizi

Elementler	% Miktarları
Cu	0.0031
Ni	0.012
Fe	0.082
Mn	0.0033
Cr	0.0034
Co	0.015
Zn	0.0043
Pb	0.016
Ag	0.0034
Al	0.025
Mg	0.0033
Cd	0.0021

AAS analizi ile elde edilen sonuçlar, B₄C tozunun safiyetinin % 99.82 olduğunu göstermektedir. B₄C tozu, yüksek saflıkta olmasına rağmen empürite olarak çok sayıda değişik element içermesi dezavantaj oluşturmaktadır. Bu sebeple, empüritelerin BCl₃ üretimi esnasında Cl₂ gazı ile reaksiyona girmesi engellenmeli ya da üretimin hemen sonrasında gaz bünyesinden veya sistemden arıtılmalıdır.

torbalarında toplanır. Bu soğutma aşamasında hem gaz torbalarına zarar vermemek, hem de sıvılaştırma yoluyla CCl_4 gazından kurtulmak için 13-16 °C sıcaklıklara düşmek uygun görülmektedir. BCl_3 , COCl_2 ve Cl_2 gazları, ilk sıvılaşan ürün olan CCl_4 içerisinde geçirilerek gaz torbasında toplanır. Cl_2 gazının BCl_3 ve COCl_2 karışımından ayrılmasını sağlamak için sıcaklık 8 °C'nin altında tutulmalıdır. Sıvı BCl_3 ve COCl_2 karışımından ayrılan Cl_2 gazı sisteme tekrar beslenebilmektedir. Elde edilen CCl_4 sıvısının değerlendirilmesi için üç yöntem önerilebilir; birincisi H_2 ile reaksiyona sokarak C, CH_4 ve HCl ürünlerini oluşturmak, ikincisi Pb katalizör ilavesi ile CHCl_3 'e dönüştürmek, üçüncüsü ise dimerizasyon reaksiyonu ile alüminyumdan H_2 gidermek için kullanılan C_2Cl_6 tabletine üretmektir.

5.3. Proses Parametrelerinin Belirlenmesi

B_4C tozundan BCl_3 üretimi, (5.1) ile verilen reaksiyon uyarınca gerçekleşmektedir. BCl_3 üretimi için tasarlanan Şekil 5.3'deki sistemde kullanılması düşünülen parametreler (5.2)-(5.13) eşitlikleri arasında verilmektedir.

$$\text{Frit çapı} = 8.4 \text{ cm} \quad (5.2)$$

$$\text{Frit yüzey alanı} = 55 \text{ cm}^2 \quad (5.3)$$

$$\text{B}_4\text{C yığılma yoğunluğu} = 1.25 \text{ g/cm}^3 \quad (5.4)$$

$$\text{Reaksiyona giren B}_4\text{C tozu ağırlığı} = 100 \text{ g} \quad (5.5)$$

$$\text{Reaksiyona giren Cl}_2 \text{ gazı ağırlığı} = 514.12 \text{ g} \quad (5.6)$$

$$\text{Reaksiyondan çıkan BCl}_3 \text{ gazı ağırlığı} = 844.56 \text{ g} \quad (5.7)$$

$$\text{Reaksiyondan çıkan CCl}_4 \text{ gazı ağırlığı} = 277.2 \text{ g} \quad (5.8)$$

$$\text{Maksimum MFC debisi} = 1 \text{ lt/dk} \quad (5.9)$$

$$\text{MFC ile beslenecek Cl}_2 \text{ miktarı} = 324 \text{ lt} \quad (5.10)$$

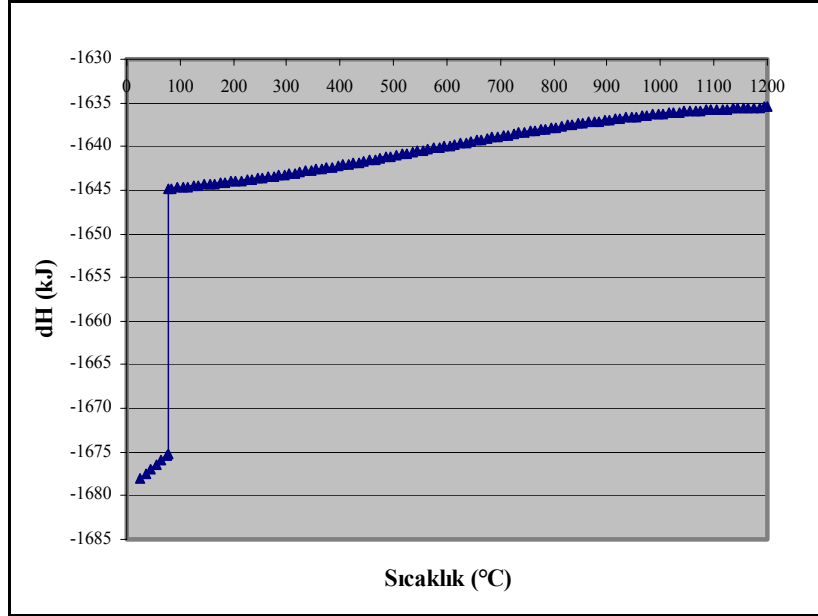
$$\text{Cl}_2 \text{ besleme süresi} = 5.5 \text{ saat} \quad (5.11)$$

$$\text{Gaz torbasına alınan BCl}_3 \text{ hacmi} = 625 \text{ ml} \quad (5.12)$$

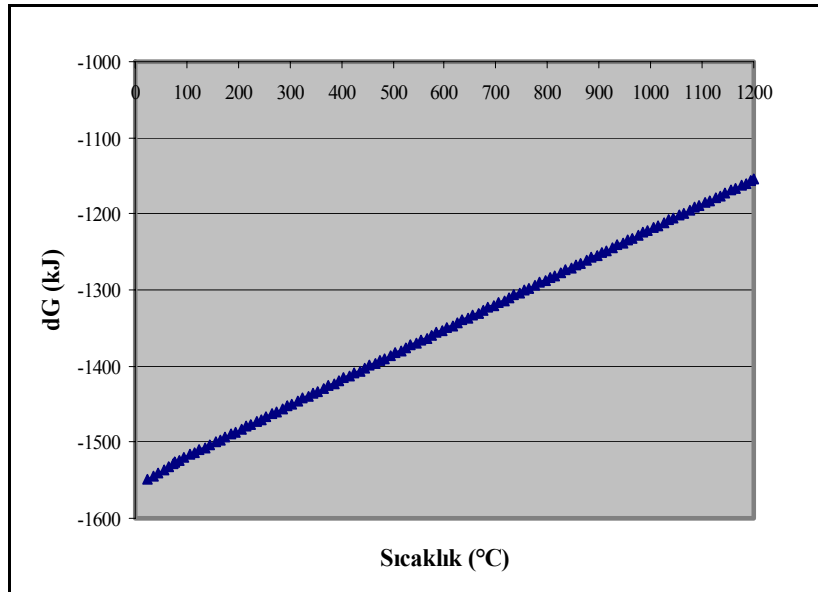
$$\text{Gaz torbasına alınan CCl}_4 \text{ hacmi} = 174 \text{ ml} \quad (5.13)$$

5.4. Reaksiyonun FactSage Programı ile Simülasyonu

(5.1) reaksiyonunun, 1 atm basınç ve 25-1200 °C sıcaklık aralığı için hesap edilen ΔH değerleri Şekil 5.4’de; ΔG değerleri ise Şekil 5.5’de verilmektedir.

Şekil 5.4: B_4C ’den BCl_3 üretimi reaksiyonunun $\Delta H(kJ)$ - $T(^{\circ}C)$ ilişkisi

Şekil 5.5: B_4C ’den BCl_3 üretimi reaksiyonunun $\Delta G(kJ)$ - $T(^{\circ}C)$ ilişkisi

Şekil 5.4 ile verilen grafikten, B_4C tozundan Cl_2 gazı geçirilmesi ile meydana gelen reaksiyonun ekzotermik olduğu anlaşılmaktadır.

6. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Deneysel çalışmalarda, BCl_3 gazının IR lazer ışınlarından kaynaklanan uyarma (excitation) ve moleküler düzeyde ısı parçalanma (thermal decomposition) etkisi yardımıyla, COCl_2 gazından arındırılmasını, sürekli çalışan bir sistemde akış simülasyonu altında gerçekleştirmek için saf halde ve çelik dış gövdeli tüpler içinde temin edilmiş gazlardan elde edilen değişik oranlardaki gaz karışımları kullanılmıştır. BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımlarının 60 W gücündeki CO_2 lazere maruz kalması ile elde edilen COCl_2 parçalanma verimleri, gaz karışımının COCl_2 miktarına ve gaz karışımını dekompozisyon kamarasına besleme debisine bağlı olarak incelenmiştir.

6.1. Deneysel Tasarım

Deneysel çalışmalarda kullanılan gazların, özellikle de COCl_2 'nin aşırı toksik olması ve iletim hatlarında cam borular kullanma zorunluluğu nedeniyle, olası bir kazanın yaşamsal risk anlamına geleceği göz önünde bulundurularak, çalışma ortamı lamine camdan bir kabin haline getirilmiş ve bu kabine sızdırmazlık testi yapılmıştır. Lamine cam kabin, bina çatısındaki yüksek debi ve basınçlı bir emiş fanıyla bağlantılı PVC havalandırma kanalları ile donatılmıştır.

Toksik gazların bina ortamına yayılmasını önlemek, deneylerde çalışanları korumaya yetmeyeceğinden, kabine giren iki araştırmacı ve gerektiğinde müdahale etmek üzere kabin dışında bekleyen üçüncü araştırmacı gaz geçirimsiz elbiseler ve aynı özellikte kasklar giyerek çalışmışlardır. Bu çalışmalar sırasında, solunum havası bina dışında bulunan bir kompresörden sağlanmıştır. Kompresörden gelen 12 bar basınçlı hava, filtrelerden geçirilip üç çıkışlı bir distribütöre ulaştırılmıştır. Böylece, solunabilir kaliteye gelen hava, hortumlar vasıtasıyla kemer olarak bele asılan regülatöre ve daha sonra kaska iletilmiştir.

BCl_3 gazının B_4C 'den üretimi esnasında ürün içinde kaçınılmaz olarak yer alan COCl_2 gazının giderilmesi için tasarlanan deney düzeneği tamamen özgün olup, gaz tüplerinin, gaz torbalarının, kütleli akış kontrol cihazlarının (MFC), spiralli

soğutucuların, kriyostatların, raylı alüminyum masa üzerindeki lazer cihazı ve dekompozisyon kamarasının çok sayıda ve çeşitli cam malzeme kullanılarak irtibatlandırılması esasına dayanmaktadır. Deney düzeneğinin genel görünümü Şekil 6.1 (a)'da ve yandan görünümü Şekil 6.1 (b)'de verilmektedir.

(a)

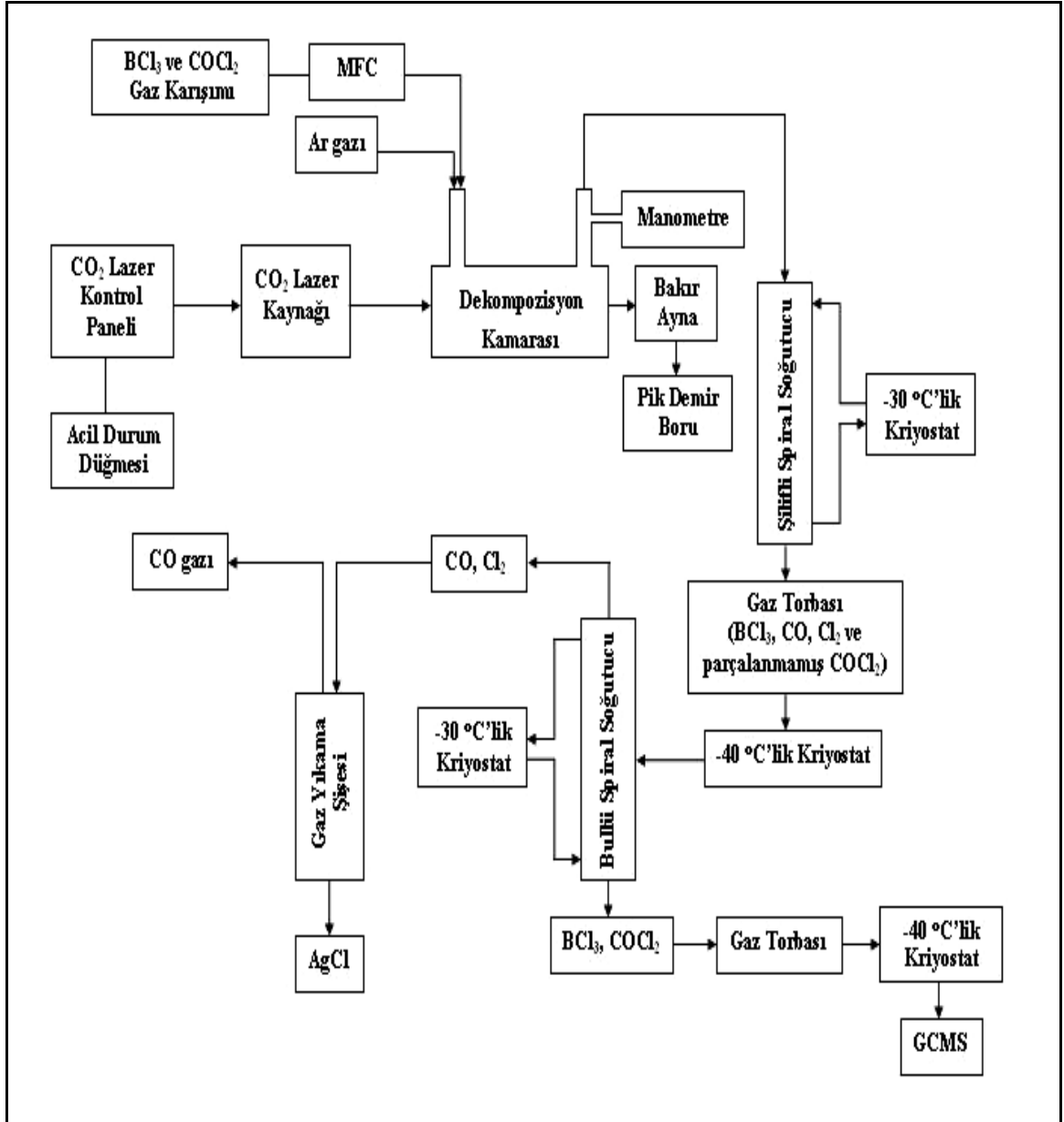

(b)

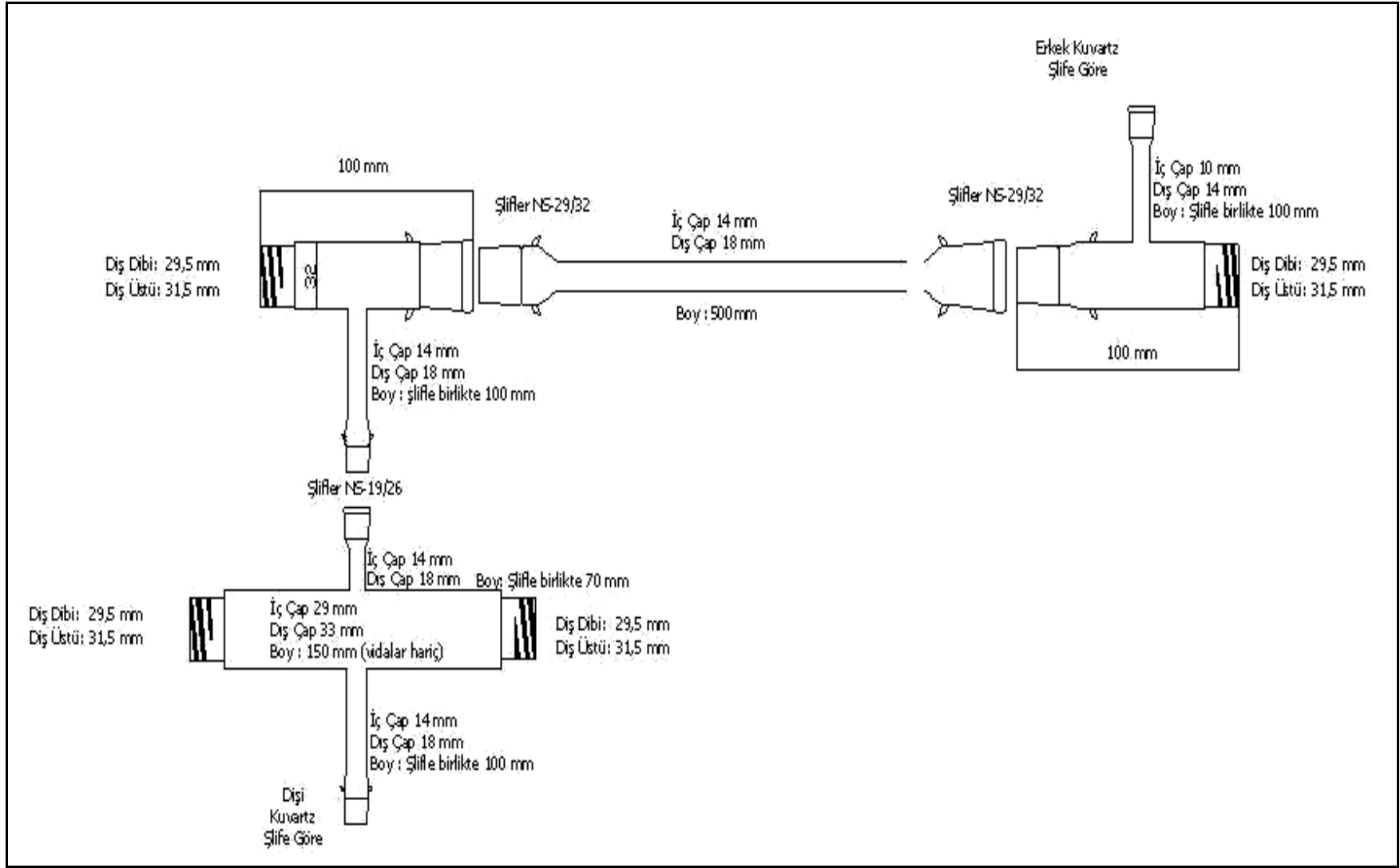
Şekil 6.1: Deney düzeneğinin genel görünümü (a), yandan görünümü (b)

Deney düzeneğine ait blok diyagram, Şekil 6.2'de verilmektedir. Dekompozisyon kamarası çıkışı ile CO₂ lazer ışınının yansımaları sağlayan 45 °'lik bakır ayna

arasındaki mesafe 28 cm'dir. Bakır aynadan yansıyan lazer ışını, 57 cm mesafede bulunan pik demir boru içerisinde sönmektedir. CO₂ lazer kaynağı ile 17 cm mesafe ile yerleştirilmiş olan Şekil 6.1 (b)'deki dekompozisyon kamarasının boyutları ve ayrıntılı görünümü Şekil 6.3'de verilmektedir. Dekompozisyon kamarası ve bağlantı parçaları kuvars ve borosilikat camdan özel imal edilmiştir. Cam parçaların boynuzlarına yay ve halkalar takılarak, birbirlerine sıkıca geçmesi sağlanmıştır; ani basınç, sıcaklık ve gaz debisi artışlarında gaz kaçakları önlenmiştir.

Şekil 6.2: Deney düzeneğine ait blok diyagramı

Şekil 6.3: Dekompozisyon kamerasının ayrıntılı görünümü

6.2. Deneylerde Kullanılan Cihaz ve Malzemeler

6.2.1. Solunum Sistemini ve Vücudu Korumada Kullanılan Cihaz ve Malzemeler

BCl_3 ve COCl_2 gazlarına veya gaz karışımlarına uzun süre maruz kalma durumunda solunum ve vücut üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerden korunmak üzere laboratuara pozitif basınçlı suni solunum sistemi kurulmuş ve bu sistem ile bütünleştirilen gaz geçirimsiz elbiseler kullanılmıştır.

6.2.1.1. Suni Solunum Sistemini Oluşturan Cihaz ve Malzemeler

12 bar basınçlı ve 45 lt tank kapasiteli kompresörden, maksimum 10 bar basınca dayanıklı hortum ile alınan hava, ilk önce yağ, daha sonra nem filtresinde tutulduktan sonra hava filtresine girer. Mikropor marka, G50MY model yağ fitresinin, geçirdiği hava debisi $50 \text{ m}^3/\text{h}$, maksimum çalışma basıncı 16 bar, maksimum çalışma sıcaklığı 80°C , maksimum yağ tutma kapasitesi 21°C 'de $5 \text{ mg}/\text{m}^3$, partikül tutma boyutu ise $5 \mu\text{m}$ 'dir. MAG marka MFR-1/2" model polikarbonat nem filtresinin, maksimum giriş basıncı 16 bar, çıkış basıncı 10 bar ve çalışma sıcaklığı 60°C 'dir. Yağ ve nem filtrelerinin servis ömrü 6 aydır. 3M marka 300-06-21 P model hava filtresinin (Aircare) servis ömrü 400-500 saat, normal çalışma sıcaklığı -10 - 50°C , maksimum çalışma sıcaklığı 50 - 80°C ve maksimum çalışma basıncı 10 bar'dır. Hava filtresi, üç aşamalı filtrasyondan oluşmaktadır; ön filtrede $5 \mu\text{m}$ boyutuna kadar olan su damlaları ve katı partiküller, ikinci filtrede $0.01 \mu\text{m}$ boyutuna kadar olan partiküller, karbon filtresinde ise 0.003 ppm 'e kadar olan buhar ve kötü kokular tutulur.

Şekil 6.4: Kompresörden gelen havayı temizleyen filtreler

Şekil 6.4’de gösterilen filtre sisteminden 3M marka 312-03-00P model 3’lü çıkış kullanılarak alınan yağsız ve nemsiz temiz hava, 3M marka 308-00-30P model 10 m’lik yüksek basınç hortumu ile akış regülatörüne gönderilir. Üçlü çıkış ve akış regülatörüne giriş bölgelerindeki sızdırmazlığı sağlamak amacıyla 3M marka 530-12-82P model soketler kullanılmıştır. Akış regülatöründe debisi ayarlanan hava, 3M marka 008-00-42P model poliüretan hortum vasıtasıyla başlık ünitesine aktarılır. 3M marka 023-05-50P model akış regülatörü (Flowstream), bel ünitesi şeklindedir; normal çalışma basıncı 2.5-8 bar, maksimum çalışma basıncı 10 bar, maksimum akış debisi 350 l/dk, çalışma sıcaklığı -5-40 °C ve servis ömrü 5 yıldır. 3M marka HT-401 049-00-57P model başlık ünitesi, solunum ve göz korunumu için hava akışını sağlayan kitten, vizörden ve sızdırmaz maskeden oluşmaktadır; çalışma sıcaklığı -5-40 °C arasında olup minimum akış debisi 150 l/dk olarak ayarlanmıştır, ağırlığı 500 g ve servis ömrü 5 yıldır. Filtreden alınan temiz havanın başlık ünitesine ulaşana kadar aktarıldığı ekipmanlar Şekil 6.5’de verilmektedir.

Şekil 6.5: Filtreden çıkan temiz havanın aktarıldığı solunum ekipmanları

6.2.1.2. Vücut Korunumunda Kullanılan Malzemeler

Deneyler sırasında BCl_3 ve COCl_2 gazlarının olumsuz etkilerinden korunmak için gaz geçirimsiz elbise, eldiven ve bot kullanılmıştır. DuPont marka Tychem F model, 235 μm kalınlığındaki gaz geçirimsiz elbise, polimer kaplamalı olup, 2.5 atm basınca ve 98 °C sıcaklığa ve 22.4 N’a kadar uygulanan kuvvetlere dayanıklıdır, aşınma dayanımı yüksektir, -73 °C’de esnekliğini kaybeder. Patlayıcı organik ve inorganik gazların varlığında kullanımı mümkündür. Gazlara sürekli maruz kalma limitleri geçilmediği takdirde tam korumayı sağlamaktadır; COCl_2 ve Cl_2 için 480 dk, CCl_4

için 4 dk, CHCl_3 için 7dk'dır. Kullanım ömürleri, gazlara maruz kalma limitleri ile sınırlıdır.

Gaz geçirimsiz elbisenin çorapsız modeli kullanılmış ve etkin korumayı sağlamak üzere elbise, Şekil 6.6'da gösterilen neopren malzeme esaslı, Ansell marka Neotop ve Neotouch model eldiven ve Şekil 6.7'de verilen Auda marka bot ile tamamlanmıştır. Botlar, 200 J'luk darbe kuvvetlerine dayanıklıdır, absorpsiyon ve penetrasyon özellikleri yoktur.

Şekil 6.6: Gaz geçirimsiz elbiseyi tamamlayan Neopren esaslı eldivenler

Şekil 6.7: Gaz geçirimsiz elbiseyi tamamlayan botlar

Gaz geçirimsiz elbise, başlıklı olup, çene ve ağız bölgesini tamamen kapatmaktadır, fermuar üzerinden geçen çift katlı koruma bandı, lastikli ayak ve el bilekleri sayesinde elbisenin içerisine gaz sızması mümkün olmamaktadır. Eldiven ve botlar ile tamamlanan gaz geçirimsiz elbisenin suni solunum sistemi ile bütünleştirilmiş hali, Şekil 6.8'de verilmektedir.

Şekil 6.8: Suni solunum sistemi ile bütünleştirilmiş gaz geçirimsiz elbise

6.2.2. Deney Düzenğinde Kullanılan Cihaz ve Malzemeler

Deneyisel çalışmalarda kullanılan % 99.99 safiyetteki BCl_3 gazı, BOC'den temin edilmiş olup, 15 °C ve 150 bar koşullarında tüpe doldurulmuştur ve 20 kg ağırlığındadır. % 99.7 safiyetteki COCl_2 gazı, Federal Alman Ordu malı olup, 52 °C ve 5.86 bar tüp dolum koşullarına sahiptir, 6 kg ağırlığındadır. BOS marka Ar gazı, % 99.998 safiyettedir ve 230 bar ve 15 °C'de tüp dolum koşullarına sahiptir. BCl_3 , Tanaka marka regülatör, COCl_2 Gentec marka regülatör ve Ar BOC marka regülatör ile tüpten alınmıştır. BCl_3 ve COCl_2 gazlarının tüplerine ait görüntüler Şekil 6.9'da verilmektedir.

Şekil 6.9: BCl_3 ve COCl_2 gaz tüpleri ve regülatörleri

Tüpten çıkan BCl_3 ve COCl_2 gazları, 75 cm uzunluğundaki iki ucu bullü cam borular ile diyafram valfe iletilmiştir. BCl_3 ve COCl_2 gazları, Swagelok marka 6LW-DPFR4-P1-C model diyafram valf kullanılarak Şekil 6.10'daki Kofloc marka 3440 model MFC'den geçirilmiş ve Şekil 6.11'deki MR-5000 marka MFC görüntüleme sistemi ile akışlar izlenmiştir. Debi değerleri SCCM ve SLM birimleri cinsinden ayarlanan MFC, maksimum 10.65 atm basınca ve 50 °C sıcaklığa dayanıklıdır. MFC ve diyafram valf arasındaki bağlantıyı ve sızdırmazlığı sağlamak için paslanmaz çelik borular ve alüminyum pullar özel imal edilmiştir.

Şekil 6.10: Kütlesel akış kontrol cihazı

Şekil 6.11: MFC görüntüleme sistemi

Supelco marka 24633 model 1 lt'lik ve 24655 model 5 lt'lik gaz torbaları kullanılmıştır, gaz torbaları, Şekil 6.12'de gösterilmektedir. Gaz torbaları, polivinil florür (PVF) esaslı olup, -73-107 °C sıcaklık aralığında kimyasallara ve gazlara karşı direnç göstermektedir.

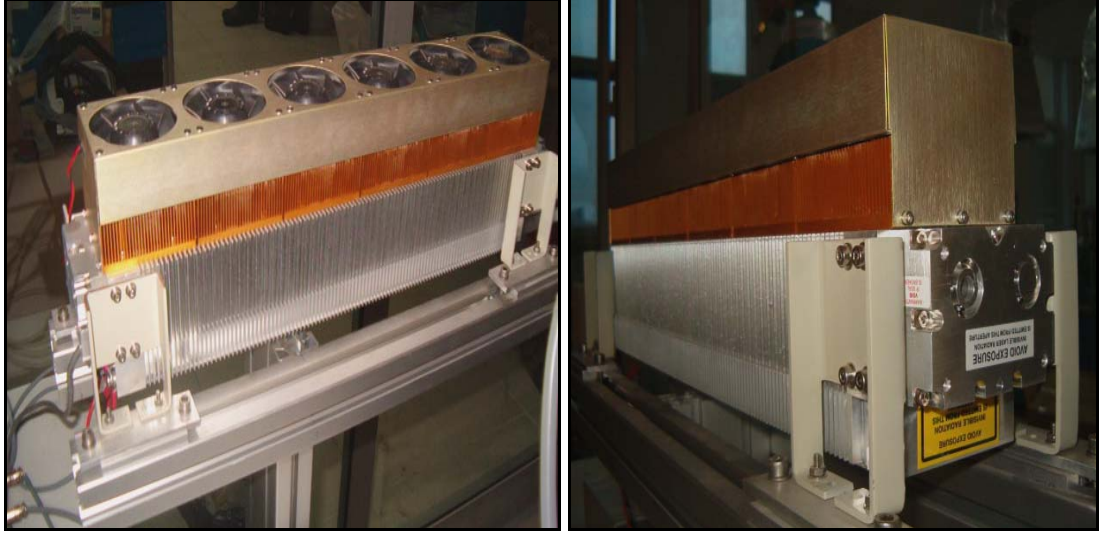

Şekil 6.12: 1 ve 5 lt hacmindeki Tedlar gaz torbaları

Gaz torbasından sisteme verilen BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımındaki COCl_2 'yi parçalamak için, Mean Well marka RSP-1500-48 model 60 W gücündeki, 10640 nm dalga boyundaki, 1.8 ± 0.2 mm ışın çaplı CO_2 lazer kullanılmıştır. Lazer ve dekompozisyon kamarası özel imal edilmiş raylı alüminyum masa üzerine oturtulmuştur, lazer ve kontrol paneli Şekil 6.13 ve Şekil 6.14'de gösterilmektedir.

CO₂ lazer, alternatif akım ile çalışmaktadır, giriş değerleri 100-240 V ve 20 A, çıkış değerleri ise 48 V ve 32 A'dır. Kontrol panelinde, radyasyona maruz kalma süresi ve lazer gücü gibi parametreler ayarlanmaktadır. Süre, (1-99)×(1 ms, 10 ms, 100 ms, 1 s, 10 s), güç ise 0-72 W aralığında değiştirilebilmektedir. Lazerden çıkan ışın, dekompozisyon kamarasından geçtikten sonra, özel imal edilen 45° açılı Şekil 6.15'deki bakır yüzeye çarptırılır ve pik demir boru içerisinde söndürülür.

Şekil 6.13: CO₂ lazerinin yandan ve önden görünüşü

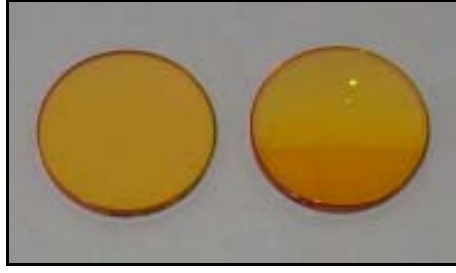

Şekil 6.14: CO₂ Lazer Kontrol Paneli

Şekil 6.15: Lazer söndürme yüzeyi

Lazer verilen dekompozisyon kamarasının her iki ucuna Şekil 6.16'da verilen, Design Research Optics marka WZ-1012-AR model, 10.6 μ m ZnSe kaplamalı, 2.54 cm çapında ve 3.048 mm kalınlığında pencereler yerleştirilmiştir. ZnSe kaplamalı pencereler, dekompozisyon kamarasının şiliflerine teflon salmastra ile sıkıştırılmıştır.

Şekil 6.16: Dekompozisyon kamarasına ait ZnSe kaplamalı pencereler

Deney düzeneğinde kullanılan tüm cam parçalar, (dekompozisyon kamarası ve bağlantı parçaları, şilifli spiral soğutucu, büllü spiral soğutucu) kuvars veya borosilikat esaslı olup özel imal edilmişlerdir. Dekompozisyon kamarasının çıkış basıncını ölçmek için, U borudan yapmış olduğumuz Şekil 6.17 ile gösterilen manometre raylı alüminyum masaya civata ile bağlanmıştır.

Şekil 6.17: Dekompozisyon kamarasının çıkışına bağlanan manometre

Gaz torbalarını soğutmak için, 2 adet, Polyscience marka 9006 model, -30 °C'lik masa tipi ve 1 adet, 9506 model, -40 °C'lik yer tipi kriyostat kullanılmıştır, kriyostatlar Şekil 6.18'de verilmektedir. Kriyostatlara soğutma sıvısı olarak % 100 safiyette teknik etanol ilave edilmiştir.

Şekil 6.18: -30 °C'lik masa tipi ve -40 °C'lik yer tipi kriyostatlar

Gaz analizleri için, Şekil 6.19'daki Shimadzu marka QP5050 model GCMS içerisine, Supel-Q™ Plot marka kapiler kolon (30 m×0.53 mm) yerleştirilmiş ve sıvılar Hamilton marka C225-09421 model 10 µl'lik iğne ile GCMS'e enjekte edilmiştir.

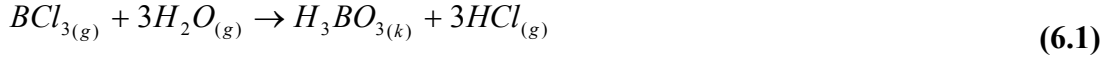

Şekil 6.19: Gaz Kromatografi-Kütle Spektrometre Cihazı

COCl₂ parçalama ürünü olan Cl₂ gazının gravimetrik analizi için, Fluka marka % 99.5 safiyette AgNO₃ kullanılmış ve AgNO₃ çözeltileri saf su ile hazırlanmıştır. Tüm tartımlar, Precisa marka XB 320 Model hassas terazi ile yapılmıştır.

6.3. Deneylerin Yapılışı

BCl₃ ve COCl₂ tüplerinden cam borular vasıtasıyla 1 ve 5 lt'lik gaz torbalarına istenen oranda karışım yapacak ölçüde gaz çekilmiştir. Gaz torbalarının dolumunda iki ayrı yöntem izlenmiştir. Birincisinde, tüp ile gaz torbası arasına bağlanan MFC yardımıyla hangi debi ve sürede ne kadar gaz geçirildiği ölçülmüş; ikincisinde ise tüpten gaz torbasına doğrudan bağlantı yapılmış ve torbanın şişkinliğine göre işleme ara verilerek, daha önce darası alınmış torba hassas terazide tartılmıştır. BCl₃ üzerine belirsiz miktarda COCl₂ beslenerek yeniden yapılan tartım alınmış ve gerektiğinde aynı işlem tekrarlanarak istenen karışım oranları sağlanmıştır (% 1.315 COCl₂ + % 98.685 BCl₃; % 5.745 COCl₂ + % 94.255 BCl₃; % 11.276 COCl₂ + % 88.724 BCl₃). BCl₃ tüpü ile MFC arasındaki hatlarda ve MFC cihazının filamanı üzerinde hava nemine bağlı olarak, (6.1) reaksiyonu uyarınca borik asit kristalleri çökmüştür. Bu sebeple, özellikle BCl₃ gazı söz konusu olduğunda ikinci yöntem daha doğru sonuç vermiştir.

Gaz torbasındaki karışımın GCMS cihazındaki analizi için, sıvı numune gerektiğinden, dolu gaz torbası -30 °C'deki etanole batırılarak soğutulmuştur. Sıvılaştıran karışımdan Hamilton iğnesi ile numune (maksimum 10 µl) çekilip GCMS cihazına enjekte edilmiştir. Daha sonra, içeriği oda sıcaklığında buharlaşmaya terk edilen gaz torbası, lazer cihazının ışın yolu üzerine monte edilmiş dekompozisyon kamarasıyla bağlantılandırılmıştır. Işın giriş ve çıkış uçları ZnSe kaplamalı 2.54 cm çapındaki pencereler ile kapatılmış borosilikat camdan imal edilmiş 14 mm iç çaplı bir borudan oluşan dekompozisyon kamarasının gaz giriş ağzı, MFC üzerinden 50 ve 100 ml/dk debiler ile boşaltılan gaz torbasına bağlanmıştır. Çıkış ağzı ise, 1 mm çaplı cam kapiler ile daraltılmış olup, egzost gazı buradan kuvars spiral soğutucuya iletilmiştir. Spiral soğutucunun dış çeperinde dolaştırılan etanolün sıcaklığı -40 °C'lik kriyostat kullanılarak -32 °C'ye kadar düşürülebilmektedir. Spiral soğutucudan çıkan sıvılaştırılmış gaz karışımı veya saflaştırılmış sıvı BCl₃ gazı, daha önce spirali terk eden CO ve Cl₂ gazları ile birlikte ikinci bir gaz torbasına doldurulmuştur. Torba, soğuk muhafaza edilerek içinden Hamilton enjektörü ile sıvı faz örnekleri alınmıştır. Sıcaklığın -5 °C üzerine çıkmasına izin verilmeksizin buz akülerinden oluşan bir zeminde, üzerine basınç uygulanarak, sadece gaz kısmı ikinci bir spiral soğutucuya itilen torba, tümüyle sönene kadar bu işleme devam edilmiştir. Görevi, olası BCl₃ kaçaqlarını geri sıvılaştırmak olan ikinci spiral soğutucunun çıkışı, gaz yıkama şişesine bağlanmıştır. Yıkama şişesinden içeriye giren Cl₂ gazı, şişeyi dolduran AgNO₃ çözeltisi ile saniyenin kesirleri içinde reaksiyona girmiş, CO gazı ise şişeyi terk ederek son gaz torbasında toplanmıştır. Bu son torbada biriktirilen gazda, CO ve kaçak Cl₂ analizi yapılmıştır.

6.4. Analitik Prosedür

Analiz yöntemlerini denemek ve deneyim kazanmak için genellikle 1 lt'lik gaz torbaları kullanılmıştır. Gaz torbalarına giriş-çıkışı sağlayan kilitlenebilir nozulun yanında yer alan kırmızı benek, Hamilton enjektörü ile 2-3 defaya kadar delinse bile gaz sızdırmamaktadır. BCl₃ ve COCl₂ gazlarının soğuk etkisiyle hemen (-10 °C ile ortalama 20 saniye içinde temas sonunda) sıvılaştıkları gözlenmiştir. BCl₃ ve COCl₂, sıvı veya gaz haldeyken GCMS tarafından tanınmamaktadır. Cihaza enjekte etmeden

önce, kloroform (CHCl_3) içerisinde çözümleri gerekmektedir. CHCl_3 içerisinde çözülmüş sıvı BCl_3 'ün GCMS cihazında analizi sonucu elde edilen pikler, doğrudan BCl_3 'e ait olmayıp monometoksiboran (CH_3BO), dimetilboran ($\text{C}_2\text{H}_{10}\text{B}_2$), dimetildiboran ($\text{C}_2\text{H}_6\text{B}_2$), dietildiboran ($\text{C}_4\text{H}_{14}\text{B}_2$) ve trietilboran ($\text{C}_6\text{H}_{15}\text{B}$) bileşiklerine aittir. GCMS'deki BCl_3 analizi bu bileşikler üzerinden dolaylı olarak yapılabilir. Ancak, BCl_3 ister gaz isterse sıvı halde olsun, en kesin miktar ve oran tayini gaz torbaları içinde tartım yoluyla elde edilebilmektedir. CHCl_3 içerisinde çözülmüş olan sıvı COCl_2 ise, GCMS cihazında net olarak (% 75 üzerinde kesinlikle) tanımlanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı olan COCl_2 parçalama işleminin başarı oranını en yüksek kesinlikle gösteren analitik yöntem ise, parçalanma ürünlerinin içerisinde AgNO_3 çözeltisi bulunan gaz yıkama şişesine gönderilmesidir. Çöken AgCl , 3 kere saf su ile yıkandıktan sonra nuçe erleninde süzülür ve $110\text{ }^\circ\text{C}$ 'de 6 saat etüvde kurutulduktan sonra tartılır. Sitokiyometrik olarak Cl_2 gazı miktarı ve bu miktara karşılık gelen parçalanmış COCl_2 gazının miktar ve oranı hesaplanmaktadır. Bu yöntemde en çok titizlik gerektiren konu, AgNO_3 çözeltisine sadece Cl_2 ve CO gazlarının gitmesinin sağlanması, gaz halde veya gazlarla taşınan sıvı zerrecikler halinde BCl_3 'ün gitmesinin önlenmesidir. COCl_2 gazının ise AgNO_3 çözeltisi içerisinde hiç çözünürlüğü yoktur. Aksi takdirde, basınç uygulanarak torbadan dışarıya atılan gaz içerisinde COCl_2 bulunması halinde, COCl_2 parçalanma verimi fazladan hesaplanacağı için analitik prosedür doğru sonuç vermeyecektir.

7. DENEY SONUÇLARI VE İRDELEMELER

BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımlarını hazırlamak için 5 lt'lik gaz torbaları kullanılmıştır. Değişik konsantrasyonlarda hazırlanan gaz karışımlarının, dekompozisyon kamerasına beslenme debileri değiştirilerek CO_2 lazerin etki ile COCl_2 parçalanma verimi incelenmiştir.

7.1. BCl_3 ve COCl_2 Gaz Karışımlarının Hazırlanması

Değişik konsantrasyonlarda üç adet BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımı hazırlanmıştır. Hazırlanan ilk karışıma ait hesaplamalar, (7.1)-(7.6) eşitlikleri ile verilmektedir.

$$5 \text{ lt'lik Gaz torbasının darası} = 16.389 \text{ g} \quad (7.1)$$

$$\text{Gaz torbası içindeki } \text{BCl}_3 \text{ gazı ağırlığı} = 29.824 - 16.389 = 13.435 \text{ g} \quad (7.2)$$

$$\text{Gaz torbası içindeki } \text{COCl}_2 \text{ gazı ağırlığı} = 30.003 - 29.824 = 0.179 \text{ g} \quad (7.3)$$

$$\text{Toplam gaz ağırlığı} = 13.614 \text{ g} \quad (7.4)$$

$$\% \text{BCl}_3 = \frac{13.435}{13.614} = 98.685 \quad (7.5)$$

$$\% \text{COCl}_2 = \frac{0.179}{13.614} = 1.315 \quad (7.6)$$

Hazırlanan ikinci karışıma ait hesaplamalar, (7.7)-(7.12) eşitlikleri ile verilmektedir.

$$5 \text{ lt'lik Gaz torbasının darası} = 16.375 \text{ g} \quad (7.7)$$

$$\text{Gaz torbası içindeki } \text{BCl}_3 \text{ gazı ağırlığı} = 28.877 - 16.375 = 12.502 \text{ g} \quad (7.8)$$

$$\text{Gaz torbası içindeki } \text{COCl}_2 \text{ gazı ağırlığı} = 29.639 - 28.877 = 0.762 \text{ g} \quad (7.9)$$

$$\text{Toplam gaz ağırlığı} = 13.264 \text{ g} \quad (7.10)$$

$$\% \text{BCl}_3 = \frac{12.502}{13.264} = 94.255 \quad (7.11)$$

$$\% \text{COCl}_2 = \frac{0.762}{13.264} = 5.745 \quad (7.12)$$

Hazırlanan üçüncü karışıma ait hesaplamalar, (7.13)-(7.18) eşitlikleri ile verilmektedir.

$$5 \text{ lt'lik Gaz torbasının darası} = 16.382 \text{ g} \quad (7.13)$$

$$\text{Gaz torbası içindeki } BCl_3 \text{ gazı ağırlığı} = 28.271 - 16.382 = 11.889 \text{ g} \quad (7.14)$$

$$\text{Gaz torbası içindeki } COCl_2 \text{ gazı ağırlığı} = 29.782 - 28.271 = 1.511 \text{ g} \quad (7.15)$$

$$\text{Toplam gaz ağırlığı} = 13.4 \text{ g} \quad (7.16)$$

$$\% BCl_3 = \frac{11.889}{13.4} = 88.724 \quad (7.17)$$

$$\% COCl_2 = \frac{1.511}{13.4} = 11.276 \quad (7.18)$$

7.2. Gaz Karışımlarının IR Lazer Cihazında Parçalanma Koşulları

Hazırlanan BCl_3 ve $COCl_2$ gaz karışımlarının CO_2 lazer cihazı ile parçalanma koşulları Tablo 7.1'de verilmektedir.

Tablo 7.1: Gaz karışımlarının IR lazer ile parçalanma koşulları

Lazer Gücü	60 W
Besleme Debisi	50 ml/dk, 100 ml/dk
Lazer ışını boyunca gaz akış hızı	5.4 mm/saniye, 10.8 mm/saniye
Dekompozisyon kamarasındaki basınç	1-2.5 mmHg

7.3. Gaz Karışımlarının Dekompozisyon Kamarasına Beslenmesi

Hazırlanan BCl_3 ve $COCl_2$ gaz karışımlarından dekompozisyon kamarasına beslenen gaz ağırlıkları (7.19)-(7.27) eşitlikleri arasında verilmektedir.

İlk gaz karışımından;

$$50 \text{ ml/dk debi ile beslenen gaz ağırlığı} = 5.51 \text{ g} \quad (7.19)$$

$$100 \text{ ml/dk debi ile beslenen gaz ağırlığı} = 6.22 \text{ g} \quad (7.20)$$

$$\text{Gaz torbasında kalan ağırlık} = 13.614 - 11.73 = 1.884 \text{ g} \quad (7.21)$$

İkinci gaz karışımından;

$$50 \text{ ml/dk debi ile beslenen gaz ağırlığı} = 6.12 \text{ g} \quad (7.22)$$

$$100 \text{ ml/dk debi ile beslenen gaz ağırlığı} = 5.07 \text{ g} \quad (7.23)$$

$$\text{Gaz torbasında kalan ağırlık} = 13.264 - 11.19 = 2.074 \text{ g} \quad (7.24)$$

Üçüncü gaz karışımından;

$$50 \text{ ml/dk debi ile beslenen gaz ağırlığı} = 5.9 \text{ g} \quad (7.25)$$

$$100 \text{ ml/dk debi ile beslenen gaz ağırlığı} = 5.2 \text{ g} \quad (7.26)$$

$$\text{Gaz torbasında kalan ağırlık} = 13.4 - 11.1 = 2.3 \text{ g} \quad (7.27)$$

7.4. Gaz karışımlarının IR Lazer Işını ile Dövülme Süresi

BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımlarının, dekompozisyon kamerasında CO_2 lazer ışınına maruz kalma süreleri, (7.28)-(7.33) eşitlikleri arasında verilmektedir.

İlk gaz karışımının;

$$50 \text{ ml/dk debide lazer ışını ile dövülme süresi} = 27 \text{ dk} \quad (7.28)$$

$$100 \text{ ml/dk debide lazer ışını ile dövülme süresi} = 15 \text{ dk} \quad (7.29)$$

İkinci gaz karışımının;

$$50 \text{ ml/dk debide lazer ışını ile dövülme süresi} = 30 \text{ dk} \quad (7.30)$$

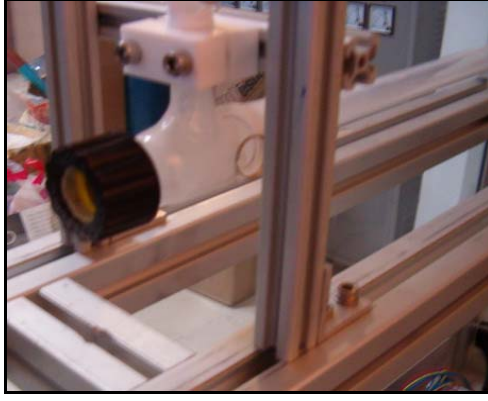
$$100 \text{ ml/dk debide lazer ışını ile dövülme süresi} = 12 \text{ dk} \quad (7.31)$$

Üçüncü gaz karışımının;

$$50 \text{ ml/dk debide lazer ışını ile dövülme süresi} = 29.5 \text{ dk} \quad (7.32)$$

$$100 \text{ ml/dk debide lazer ışını ile dövülme süresi} = 13 \text{ dk} \quad (7.33)$$

Gaz karışımlarının CO_2 lazer ile dövülmesine ait görüntü Şekil 7.1 (a)'da verilmektedir. Borosilkat camdan oluşan dekompozisyon kamerasının her iki ucunda bulunan ZnSe kaplamalı pencereler ilk önce teflon conta ile şiliflere sıkıştırılmıştır. Ancak, uzun süreli lazer maruziyetlerinde ZnSe pencereler aşırı ısınarak teflon contaların yanmasına sebep olmuştur; bu olaya ait görüntü Şekil 7.1 (b)'de verilmektedir. Daha sonra, ZnSe pencereler teflon salmastra ile sıkıştırılmış ve bu malzemenin çalışma esnasında daha dayanıklı olduğu gözlenmiştir.

(a)

(b)

Şekil 7.1: Gaz karışımlarının CO₂ lazer ile dövülmesi (a), teflon contaların yanması (b)

7.5. Karışımların Sıvılaşmayan Fraksiyonlarının Çöktürdüğü AgCl Ağırlıkları

Gaz karışımlarının dekompozisyon kamarasında CO₂ lazer ışınına maruz kalmasının ardından spiralli soğutuculardan geçirilerek sıvılaştırılır ve gaz torbasına doldurulur. Sıvılaşmayan parçalanma ürünleri olan Cl₂ ve CO, AgNO₃ içeren gaz yıkama şişesine gönderilir ve (7.34) reaksiyonu uyarınca Cl₂ gazının AgCl tuzu olarak çökmesi gözlenir, AgCl tuzunun çökme evreleri Şekil 7.2’de verilmektedir.

Şekil 7.2: Cl₂ gazının AgNO₃ içeren gaz yıkama şişesinde AgCl tuzu oluşturma evreleri

Gaz karışımlarının soğutucularda sıvılaşmayan fraksiyonlarının çöktürdüğü AgCl ağırlıkları, (7.35)-(7.38) eşitlikleri arasında verilmektedir.

İlk gaz karışımının;

$$50 \text{ ml/dk debide } \text{çöktürdüğü AgCl tuzu ağırlığı} = 136.4 \text{ mg} \quad (7.35)$$

$$100 \text{ ml/dk debide } \text{çöktürdüğü AgCl ağırlığı} = 137.4 \text{ mg} \quad (7.36)$$

İkinci gaz karışımının;

$$50 \text{ ml/dk debide } \text{çöktürdüğü AgCl tuzu ağırlığı} = 893 \text{ mg} \quad (7.37)$$

$$100 \text{ ml/dk debide } \text{çöktürdüğü AgCl ağırlığı} = 592 \text{ mg} \quad (7.38)$$

Üçüncü gaz karışımının;

$$50 \text{ ml/dk debide } \text{çöktürdüğü AgCl tuzu ağırlığı} = 1773 \text{ mg} \quad (7.39)$$

$$100 \text{ ml/dk debide } \text{çöktürdüğü AgCl ağırlığı} = 1290 \text{ mg} \quad (7.40)$$

7.6. Çöktürülen AgCl Tuzlarından COCl₂ Parçalanma Verimlerinin Hesaplanması

Gaz karışımlarının soğutucularda sıvılaşmayan fraksiyonlarının çöktürdüğü AgCl tuzlarının ağırlıklarından, reaksiyona giren Cl₂ ve parçalanmış COCl₂ miktarları bulunur ve COCl₂ parçalanma verimleri hesaplanır. Gaz karışımlarının, Cl₂ ve COCl₂ miktarları ve parçalanma verimleri (7.41)-(7.64) eşitlikleri arasında verilmiştir.

İlk gaz karışımının 50 ml/dk debide çöktürdüğü AgCl tuzundan elde edilen;

$$\text{Cl}_2 \text{ miktarı} = \frac{136.4 \times 35.45}{143.32} = 33.74 \text{ mg} \quad (7.41)$$

$$\text{COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{33.74 \times 98.9}{70.9} = 47.065 \text{ mg} \quad (7.42)$$

$$\text{Karışımın başlangıç COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{5.51 \times 1.315}{100} = 72.456 \text{ mg} \quad (7.43)$$

$$\% \text{ COCl}_2 \text{ parçalanma verimi} = \frac{47.065 \times 100}{72.456} = 65 \quad (7.44)$$

İlk gaz karışımının 100 ml/dk debide çöktürdüğü AgCl tuzundan elde edilen;

$$\text{Cl}_2 \text{ miktarı} = \frac{137.4 \times 35.45}{143.32} = 33.98 \text{ mg} \quad (7.45)$$

$$\text{COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{33.98 \times 98.9}{70.9} = 47.4 \text{ mg} \quad (7.46)$$

$$\text{Karışımın başlangıç COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{6.22 \times 1.315}{100} = 81.793 \text{ mg} \quad (7.47)$$

$$\% \text{COCl}_2 \text{ parçalanma verimi} = \frac{47.4 \times 100}{81.793} = 58 \quad (7.48)$$

İkinci gaz karışımının 50 ml/dk debide çöktürdüğü AgCl tuzundan elde edilen;

$$\text{Cl}_2 \text{ miktarı} = \frac{893 \times 35.45}{143.32} = 220.88 \text{ mg} \quad (7.49)$$

$$\text{COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{220.88 \times 98.9}{70.9} = 308.11 \text{ mg} \quad (7.50)$$

$$\text{Karışımın başlangıç COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{6.12 \times 5.745}{100} = 351.594 \text{ mg} \quad (7.51)$$

$$\% \text{COCl}_2 \text{ parçalanma verimi} = \frac{308.11 \times 100}{351.594} = 88 \quad (7.52)$$

İkinci gaz karışımının 100 ml/dk debide çöktürdüğü AgCl tuzundan elde edilen;

$$\text{Cl}_2 \text{ miktarı} = \frac{592 \times 35.45}{143.32} = 146.5 \text{ mg} \quad (7.53)$$

$$\text{COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{146.5 \times 98.9}{70.9} = 204.4 \text{ mg} \quad (7.54)$$

$$\text{Karışımın başlangıç COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{5.07 \times 5.745}{100} = 292 \text{ mg} \quad (7.55)$$

$$\% \text{COCl}_2 \text{ parçalanma verimi} = \frac{204.4 \times 100}{292} = 70 \quad (7.56)$$

Üçüncü gaz karışımının 50 ml/dk debide çöktürdüğü AgCl tuzundan elde edilen;

$$\text{Cl}_2 \text{ miktarı} = \frac{1773 \times 35.45}{143.32} = 438.6 \text{ mg} \quad (7.57)$$

$$\text{COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{438.6 \times 98.9}{70.9} = 611.8 \text{ mg} \quad (7.58)$$

$$\text{Karışımın başlangıç COCl}_2 \text{ miktarı} = \frac{5.9 \times 11.276}{100} = 665.3 \text{ mg} \quad (7.59)$$

$$\% \text{COCl}_2 \text{ parçalanma verimi} = \frac{611.8 \times 100}{665.3} = 92 \quad (7.60)$$

Üçüncü gaz karışımının 100 ml/dk debide çöktürdüğü AgCl tuzundan elde edilen;

$$\text{Cl}_2 \text{ miktarı} = \frac{1290 \times 35.45}{143.32} = 319.08 \text{ mg} \quad (7.61)$$

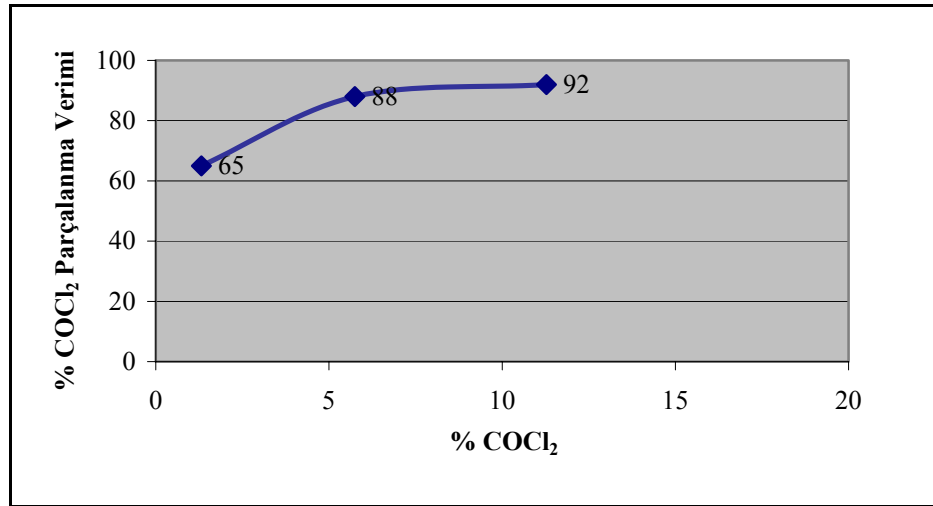
$$COCl_2 \text{ miktarı} = \frac{319.08 \times 98.9}{70.9} = 445.1 \text{ mg} \quad (7.62)$$

$$\text{Karışımın başlangıç } COCl_2 \text{ miktarı} = \frac{5.2 \times 11.276}{100} = 586.352 \text{ mg} \quad (7.63)$$

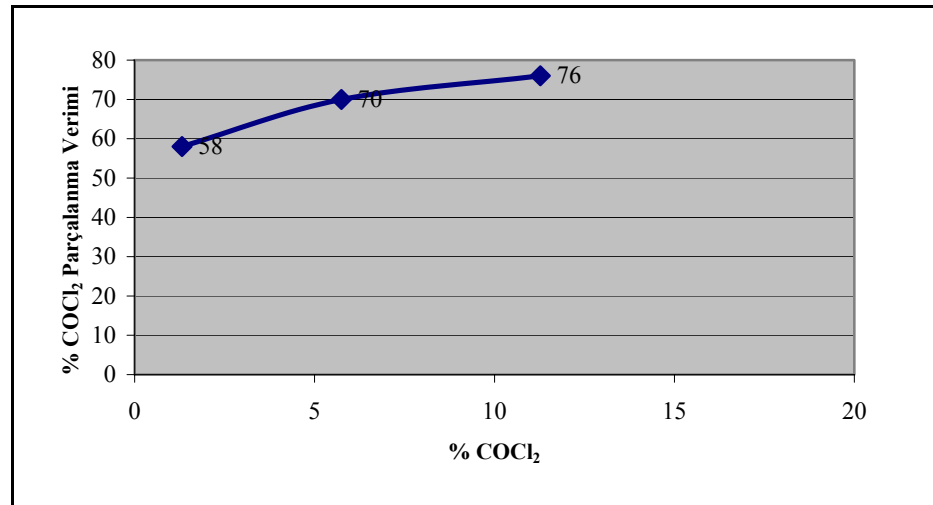
$$\% COCl_2 \text{ parçalanma verimi} = \frac{445.1 \times 100}{586.352} = 76 \quad (7.64)$$

7.7. Gaz Karışımındaki $COCl_2$ Yüzdesinin Parçalanma Verimine Etkisi

% $COCl_2$ miktarları sırasıyla % 1.315, % 5.745 ve % 11.276 olan gaz karışımlarına ait $COCl_2$ parçalanma verimleri, 50 ml/dk besleme debisi için Şekil 7.3’de ve 100 ml/dk besleme debisi için Şekil 7.4’de verilmektedir.

Şekil 7.3: 50 ml/dk debi ile beslenen karışımlardaki $COCl_2$ yüzdesinin parçalanma verimine olan etkisi

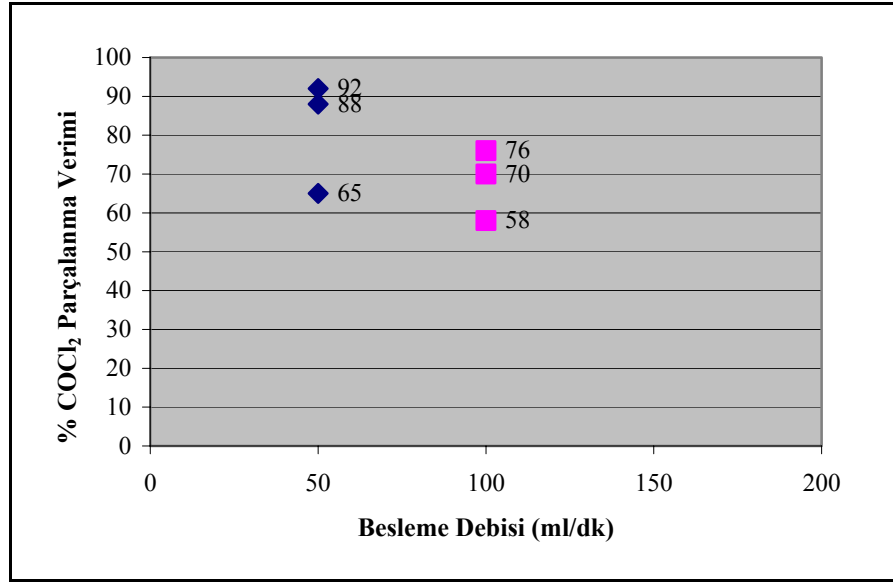

Şekil 7.4: 100 ml/dk debi ile beslenen karışımlardaki $COCl_2$ yüzdesinin parçalanma verimine olan etkisi

Gaz karışımı içerisindeki COCl_2 miktarının belli bir değere kadar artması, CO_2 lazer ışını ile COCl_2 parçalanma verimini arttırmaktadır. Parçalanma olayının, BCl_3 gazının lazer ışını ile uyarılması ve enerjisini COCl_2 'ye aktarması temeline dayandığı ve Şekil 6.3 ve Şekil 6.4'deki eğri göz önünde bulundurulursa, COCl_2 miktar artışının parçalanma üzerinde olumlu bir etki yaratmayacağı anlaşılr. Çünkü COCl_2 , IR lazer ışını ile tek başına parçalanamamaktadır, parçalanma mekanizmasının gerçekleşmesi için 10640 nm dalga boyunda enerjisini COCl_2 'ye aktaracak bir bileşiğin dekompozisyon kamarasında karışım halinde bulunması gerekmektedir.

7.8. Gaz Karışımı Besleme Debilerinin COCl_2 Parçalanma Verimine Etkisi

Gaz karışımları 2 farklı debi değeri ile dekompozisyon hücrelerine beslenmektedir. 50 ve 100 ml/dk'lık debilerin COCl_2 parçalanma verimi üzerinde yarattığı etkiler, Şekil 7.5'de görülmektedir.

Şekil 7.5: Gaz besleme debilerinin COCl_2 parçalanma verimine olan etkisi (1.karışım: 65, 58; 2. karışım 88,70; 3.karışım 92,76)

Dekompozisyon kamarası içinden dakikadaki geçiş hacminin arttırılması, CO_2 lazerinin daha az sürede daha çok molekül ile temas halinde olması anlamına gelse bile, etkin bir parçalanmanın meydana gelmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, debi artışı ile parçalanma verimi düşmektedir. Fakat, gaz besleme debisinin iki katına çıkarılması, parçalanma veriminde % 50 oranında bir azalma meydana getirmemektedir. Bunun sebebi, dekompozisyon kamarasının çıkış ucuna yerleştirilen kapilerin toplam basıncı arttırarak kamarada basınç biriktirmesidir.

7.9. GCMS Analizleri

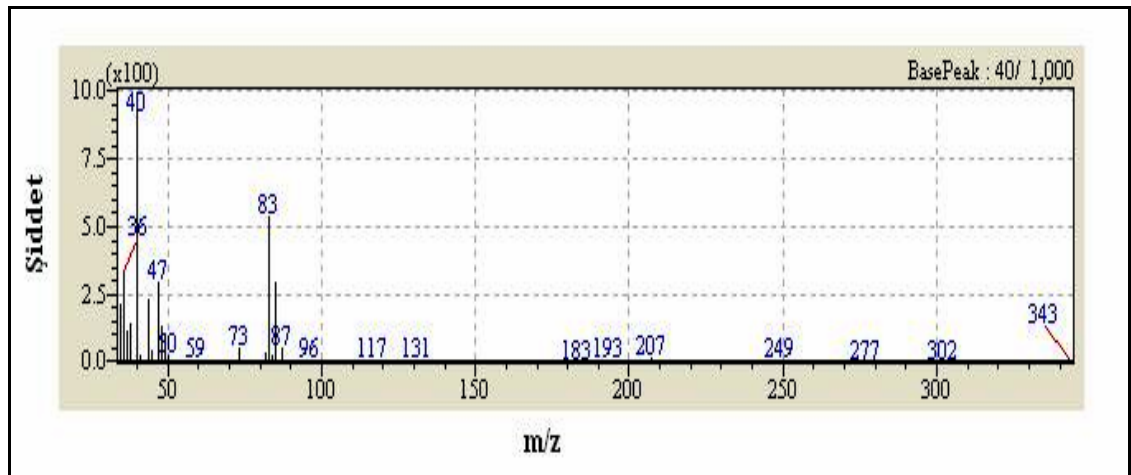
7.9.1. Bor Triklorür Sıvısının Tanıtılması

Gaz karışımlarının içeriğinin GCMS cihazında doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için, öncelikle 1lt'lik gaz torbalarına saf olarak doldurulan BCl_3 gazından Hamilton iğnesi ile alınan bir miktar sıvı CHCl_3 içerisinde çözünerek cihaza enjekte edilmiştir. GCMS cihazının analizlerde çözücü gerektirmesi sebebiyle CHCl_3 kullanılmıştır. CHCl_3 çözücüsü ile birlikte enjekte edilen BCl_3 sıvısına ait GCMS analiz grafikleri Şekil 7.6'da ve Şekil 7.7'de verilmektedir.

Şekil 7.6: CHCl_3 içinde çözünen BCl_3 sıvısının şiddet-zaman grafiği

Analiz, 180 °C enjeksiyon sıcaklığı ve kolon sıcaklığında izotermal olarak yapılmıştır, enjekte edilen sıvının kolonda tutulma süresi 16 dk olarak ayarlanmıştır, ancak çözeltiyi oluşturan bileşiklerin pikleri 1.5 dk içinde elde edilmiştir.

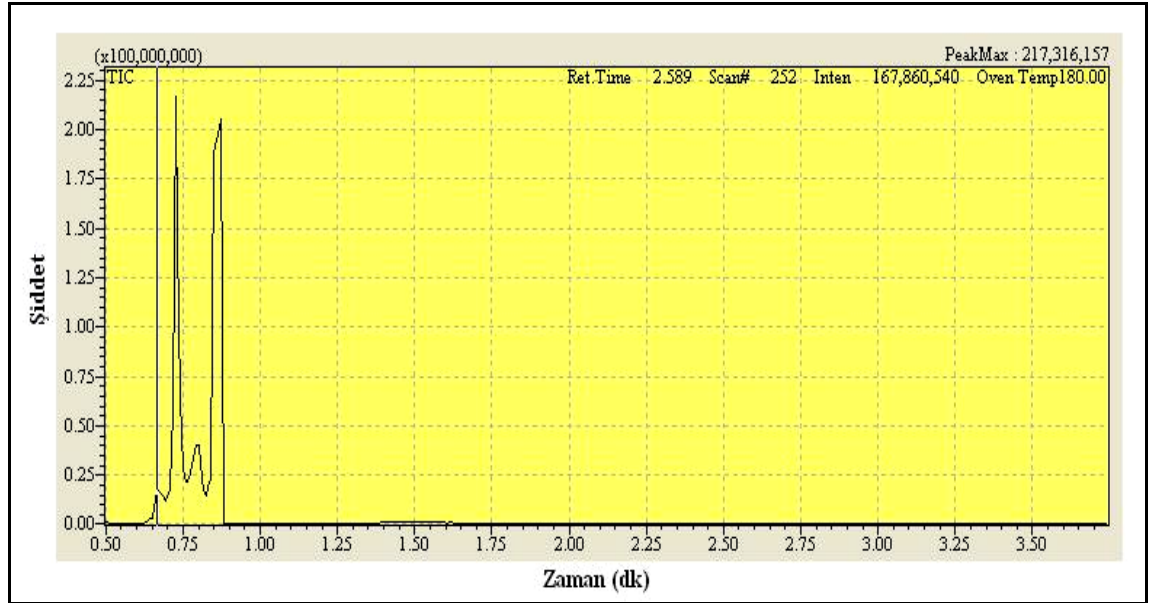

Şekil 7.7: CHCl_3 içinde çözünen BCl_3 sıvısının şiddet-(m/z) grafiği

Kütle/yük (m/z) oranı 35, 81, 116 olan BCl_3 , Şekil 7.7’de verilen grafikte gözlenmemektedir. Bunun sebebi, BCl_3 gazının GCMS’de doğrudan analiz edilememesidir. 35, 47 ve 83 m/z oranlarına sahip olan CHCl_3 , % 92 uyumlulukla analiz edilmektedir. 40 m/z oranına sahip olan bor bileşikleri üzerinden BCl_3 analizi yapılmaktadır; elde edilen pikler % 63 oranında $\text{C}_2\text{H}_{10}\text{B}_2$, % 61 oranında $\text{C}_4\text{H}_{14}\text{B}_2$, % 69 oranında CH_3BO ve % 71 oranında $\text{C}_6\text{H}_{15}\text{B}$ ile uyum göstermektedir.

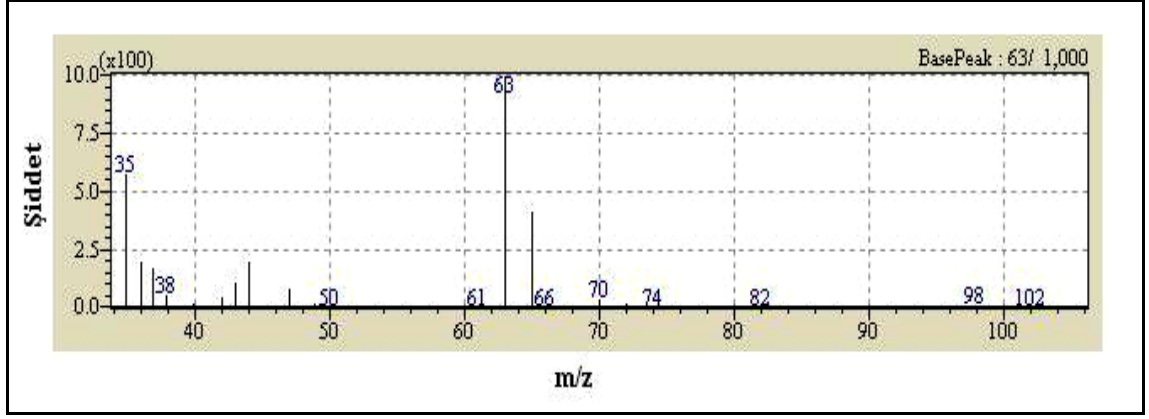
7.9.2 COCl_2 Sıvısının Tanıtılması

GCMS cihazının COCl_2 sıvısını analiz etmesi için, COCl_2 , CHCl_3 içerisinde çözünerek cihaza enjekte edilmiştir. Enjeksiyon ve kolon sıcaklığı 180°C ’dir, sıvının kolonda tutulma süresi ise 15 dk’dır. BCl_3 ve COCl_2 gazlarının benzer özellikler taşıması sebebiyle analiz parametreleri de hemen hemen aynı seçilmiştir. CHCl_3 çözücüsü ile birlikte enjekte edilen COCl_2 sıvısına ait GCMS analiz grafikleri Şekil 7.8’de ve Şekil 7.9’da verilmektedir.

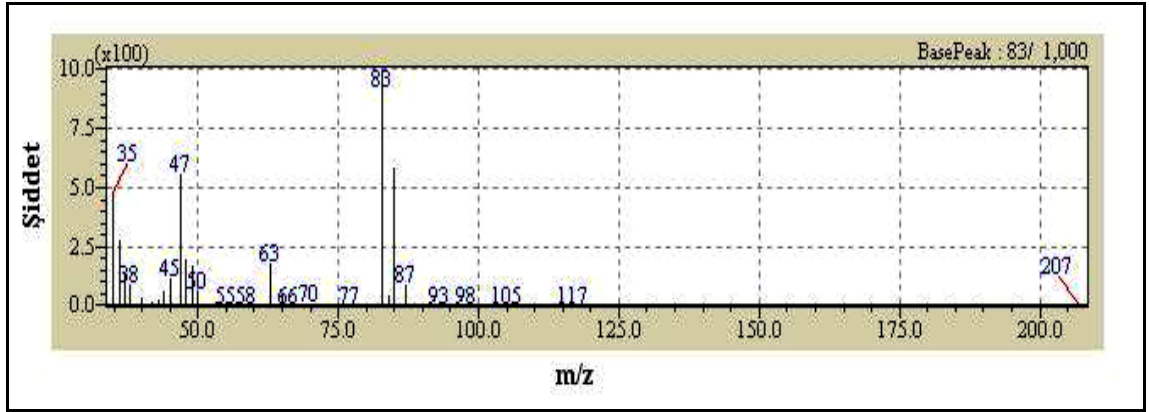

Şekil 7.8: CHCl_3 içinde çözünen COCl_2 sıvısının şiddet-zaman grafiği

Gaz karışımının GCMS kolonunda tutulma süresi 15 dk olarak ayarlanmasına rağmen, bileşiklere ait pikler 1 dk içinde elde edilmiştir. Gazların kolonda tutulma süresinin uzun olması, kolonda kalan herhangi bir kirliliğin de bileşiklerin ardından buharlaştırılarak kolondan dışarı atılmasını sağlar, dolayısıyla daha güvenilir bir analiz gerçekleştirilmiş olur.

(a)

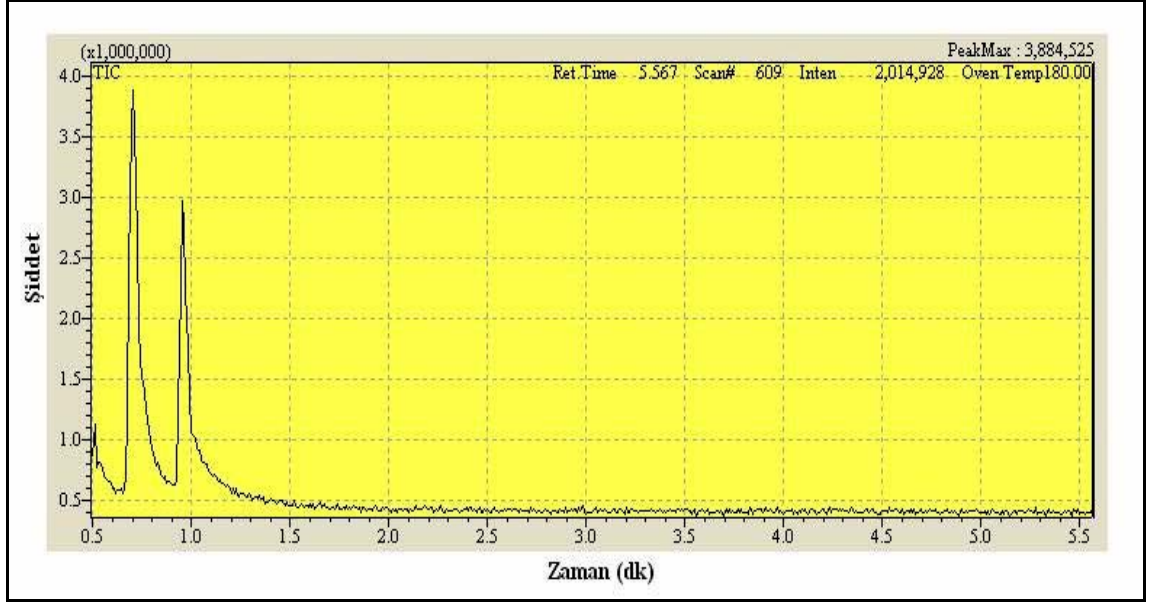
(b)

Şekil 7.9: CHCl₃ içinde çözünen COCl₂ sıvısının şiddet-(m/z) grafiği; COCl₂ pikleri (a), CHCl₃ pikleri (b).

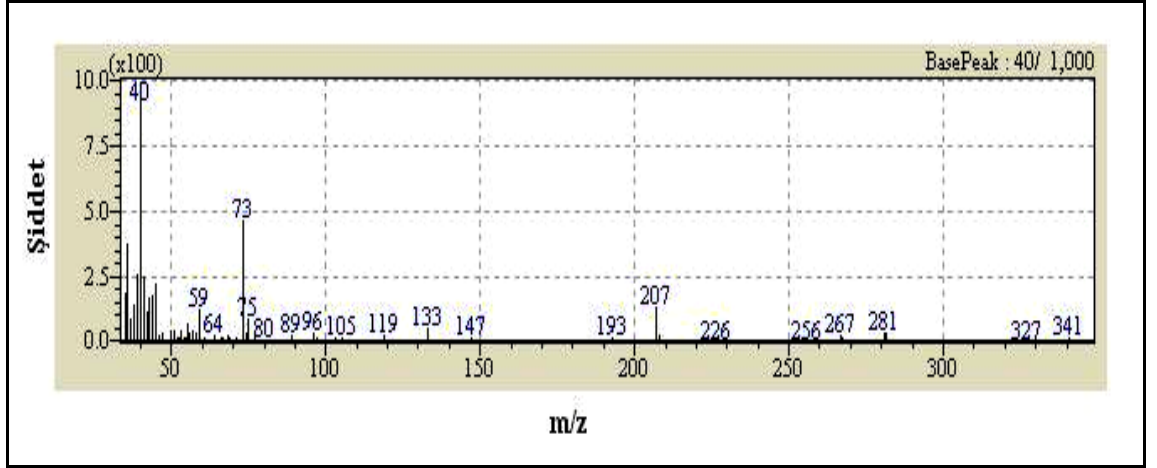
GCMS cihazına enjekte edilen çözelti içerisinde, m/z oranları 35 ve 63 olan COCl₂, % 85; m/z oranları 35, 47 ve 83 olan CHCl₃ ise % 88 uyumluluk ile analiz edilmektedir. GCMS cihazında COCl₂ analizi BCl₃ gibi dolaylı olmayıp, doğrudan net bir şekilde analiz edilmektedir.

7.9.3. BCl₃ ve COCl₂ Karışımlarının Analizi

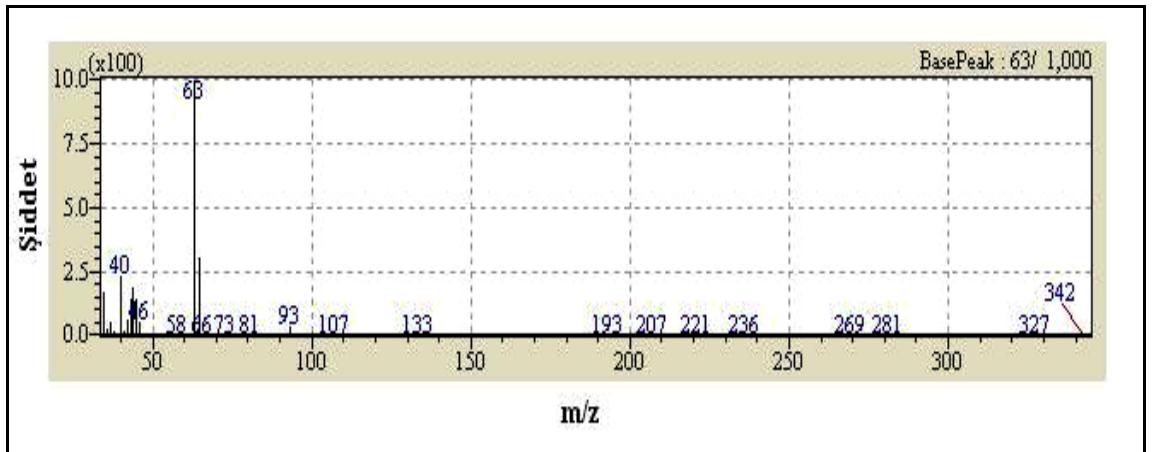
5 lt'lik gaz torbalarına hazırlanan BCl₃ ve COCl₂ karışımlarının GCMS'de analiz edilmesi için, enjeksiyon ve kolon sıcaklığı 180 °C, kolonda kalma süresi ise 20 dk olarak seçilmiştir. Enjekte edilen BCl₃ ve COCl₂ karışımına ait GCMS analiz grafikleri Şekil 7.10'da ve Şekil 7.11'de verilmektedir. Kullanılan GCMS parametrelerinin uygun olması sebebiyle bileşiklere ait pikler maksimum 1.5 dk içinde elde edilebilmektedir.

Şekil 7.10: BCl_3 ve COCl_2 karışımının şiddet-zaman grafiği

(a)

(b)

Şekil 7.11: BCl_3 ve COCl_2 karışımının şiddet-(m/z) grafiği; bor bileşikler pikleri (a), COCl_2 pikleri (b).

Şekil 7.11 (a) ve (b)'de, BCl_3 bileşiğine ait olan 35, 81, 116 m/z değerleri görülmemektedir. Bunun yerine, temel 35 ve 63 m/z değerli COCl_2 bileşiği, 63 m/z değerinde ortaya çıkmaktadır. GCMS cihazına enjekte edilen karışım içinde COCl_2 % 77, CH_3BO % 68, $\text{C}_6\text{H}_{15}\text{B}$ % 71 ve $\text{C}_2\text{H}_6\text{B}_2$ % 68 uyumlulukla analiz edilmektedir.

BCl_3 ve COCl_2 karışımlarının GCMS cihazı ile analizi sırasında farklı parametreler ve yöntemler kullanılmıştır; alternatif olarak kullanılan bu yöntemler, Tablo 7.2'de verilmektedir.

Tablo 7.2: BCl_3 ve COCl_2 karışımlarının GCMS cihazında analizi için kullanılan alternatif yöntemler

	Enjeksiyon Sıcaklığı (°C)	Sıcaklık Artışı (°C)	Kolon Sıcaklığı (°C)	Kolonda Tutulma Süresi (dk)
1.Yöntem	180	-	40	2
		10	180	16.5
		10	250	10
2. Yöntem	180	-	180	15
		10	250	5

40 °C kolon sıcaklığı ile başlanması ve kolon sıcaklığının 180 °C'den 250 °C'ye çıkarılması halinde, pikler gözlenmemektedir. 180 °C enjeksiyon ve kolon sıcaklığı ile 15-20 dk kolonda tutma süresi gibi parametreler ile çalışılan GCMS analiz yöntemi, gaz karışımları için en iyi sonucu vermektedir.

8. GENEL SONUÇLAR

Bu yüksek lisans tezinde, B_4C orijinli BCl_3 gazından, $COCl_2$ empüritesinin giderilmesi için bir yöntem geliştirilmiş ve bu bağlamda farklı konsantrasyonlardaki ve farklı besleme debilerindeki BCl_3 ve $COCl_2$ gaz karışımları, kuvars ve borosilikat camlardan özel olarak dizayn edilmiş dekompozisyon kamerasında IR lazer ile termal parçalanmaya maruz bırakılmıştır. Deneysel çalışmalardan aşağıdaki genel sonuçlar çıkarılmıştır.

1. Gaz karışımları, % 1.315 $COCl_2$ ve % 98.685 BCl_3 ; % 5.745 $COCl_2$ ve % 94.255 BCl_3 ; % 11.276 $COCl_2$ ve % 88.724 BCl_3 içermektedir.
2. BCl_3 ve $COCl_2$ gaz karışımlarının 50 ml/dk besleme debisinde CO_2 lazer ışınına maruz kalması sonucunda elde edilen $COCl_2$ parçalanma verimleri, sırasıyla % 65, % 88 ve % 92'dir.
3. BCl_3 ve $COCl_2$ gaz karışımlarının 100 ml/dk besleme debisinde CO_2 lazer ışınına maruz kalması sonucunda elde edilen $COCl_2$ parçalanma verimleri, sırasıyla % 58, % 70 ve % 76'dır.
4. Gaz besleme debisinin artması, CO_2 lazer ışınının dakikada uyaracağı hacmin de artması demek olup, ışının etkin uyarımı sağlanamadığı için parçalanma verimi düşmektedir.
5. BCl_3 ve $COCl_3$ gaz karışımlarının 50 ml/dk veya 100 ml/dk besleme debilerinde, kapiler açıklığının 1 mm'den 0.5 mm'ye düşürülmesi durumunda, sabit debideki toplam iç basınç artacağından $COCl_2$ parçalanma verimi yükselecektir.
6. Dekompozisyon kamerası içinde ve bağlantı borularında bulunan nem tümüyle engellenemediği için BCl_3 'ün ihmal edilebilir orandaki bir miktarı işlemin hemen başlangıcında H_3BO_3 çökelmesine neden olmaktadır. Bu çok küçük miktardaki H_3BO_3 kristalizasyonu bile ZnSe kaplamalı pencerelerin lazer geçirgenliğinin düşmesine ve dolayısıyla aşırı ısınıp contaları yakmasına neden olmaktadır.

7. BCl_3 ve COCl_2 gazlarının çok korozyif olması, deney düzeneğinde kuvars veya borosilikat cam parçaların kullanımını zorunlu hale getirmiştir.
8. Nem gidermek amacıyla sistemin tümünü vakum altına almak ince cidarlı kuvars camlar kullanıldığı için riskli görülmüştür.
9. Sistem içinde bulunan nemi tümüyle engellemek amacıyla CaCl_2 'den geçirilmiş inert gazlarla süpürme yapmak gereklidir.
10. GCMS analizlerinde BCl_3 gazının varlığı doğrudan ispat edilememektedir, CH_3BO , $\text{C}_2\text{H}_{10}\text{B}_2$, $\text{C}_4\text{H}_{14}\text{B}_2$ veya $\text{C}_6\text{H}_{15}\text{B}$ bileşikleri üzerinden dolaylı olarak okuma yapılabilmektedir.
11. GCMS analizleri esnasında, BCl_3 ve COCl_2 sıvıları Hamilton iğnesini korozyona uğratarak kitlemektedir, bu sebeple Hamilton iğnesi günlük kullanım sonrasında CHCl_3 içerisinde çözündürülerek, tekrar kullanıma hazır hale getirilmelidir.
12. BCl_3 ve COCl_2 gaz karışımlarının GCMS analizlerinde en iyi sonuç veren yöntem, 180°C enjeksiyon ve kolon sıcaklığı, 15-20 dk kolonda tutma süresi parametrelerine sahip olandır.
13. Kriyostatlarda tutulan gaz torbalarından en fazla 3-4 defa analiz alınabilmektedir, hamilton iğnesi girişi için torbanın üzerinde bulunan kırmızı benek zamanla açılmakta ve tüm içerik etanol ile dolmaktadır.
14. 50 ml/dk'lık besleme debisinde 24 saat çalışıldığında, % 10 civarında COCl_2 içeren BCl_3 gazından 64800 ml saf BCl_3 elde edilebilmektedir. 1 atm basınçta bu miktardaki BCl_3 gazının ağırlığı yaklaşık 260 g'dır. Bu miktardaki BCl_3 gazıyla (% 50 oranında CVD ile kaplama veriminde) 7 km bor fiberi üretilir.

KAYNAKLAR

- [1] **II. Bor Çalıştayı Sonuç Raporu**, 2004. *II. Ulusal Bor Çalıştayı*, Zonguldak, Karaelmas Üniversitesi.
- [2] **Çalık, A.**, 2002. Türkiye'nin Bor Madenleri ve Özellikleri, *Mühendis ve Makina*, **508**, 23-28.
- [3] **Baykal, E.D.**, 2003. Hidrotermal ve Mikrodalga Enerjiyle Lityum içeren Boratlı Fosfatlı Bileşiklerin Sentezlenmesi, Kristal Yapı ve Termokimyasal Özelliklerinin İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- [4] **Bor Hakkında**, 2004. *BOREN Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü*, Ankara.
- [5] **Görgülü, O.A. ve Arslan, M.**, 2003. Alternatif Bor Bileşikleri, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, **5**, 42-50.
- [6] **Bayar, G.**, 2002. Bor Madeni ve Türkiye için Önemi, *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticareti Raporları*, Ankara.
- [7] **Habashi, F.**, 1997. Boron, in *Handbook of Extractive Metallurgy*, Vol. IV, pp. 1986-2021, WILEY-VCH, Germany.
- [8] **Kavuşan, G.**, 2006. Türkiye Bor Yatakları ve Dünya'daki Durumu, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Ankara.
- [9] **Bor Raporu**, 2003. *TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası*, Ankara.
- [10] **Material Safety Data Sheet: G-15**, 1996. Boron Trichloride, *BOC Gases Division of The BOC Group, Inc.*, Murray Hill.
- [11] **Material Safety Data Sheet: B-5001**, 1997. Boron Trichloride, *Kerr-McGee Chemical LLC*, Oklahoma City.
- [12] **Mellor, J.W.**, 1946. Boron Trichloride, in *A Comprehensive Treatise on Inorganic and Theoretical Chemistry*, Vol. V, pp. 129-133, Longmans, Green and Co., London.
- [13] **Housecroft, C.E. and Sharpe, A.G.**, 2001. Halides and Complex Halides, in *Inorganic Chemistry*, pp. 257-260, Ashford Colour Press Ltd., Gosport.
- [14] **Bessac, F. and Frenking, G.**, 2003. Why is BCl₃ a Stronger Lewis Acid with Respect to Strong Bases than BF₃?, *Inorganic Chemistry*, **42**, 7990-7994.
- [15] **Othmer, K.**, 1978. Boron Halides, in *Encyclopedia of Chemical Technology*, Vol. IV, pp. 129-132, Wiley-Interscience Publication, John Wiley&Sons, New York.
- [16] **Thorpe, J.F. and Whiteley, M.A.**, 1969, Boron, in *Thorpe's Dictionary of Applied Chemistry*, Vol. II, pp. 34-53, Logmans, London.
- [17] http://www.scottsemicon.com/Ref_Chart.html
- [18] **Bayça, S.U. ve Şahin, S.**, 2004, Borlama, *Mühendis ve Makina*, **532**, 51-59.
- [19] **Moeller, T.**, 1952. Periodic Group IIb, The Boron Family, in *Inorganic Chemistry An Advanced Book*, pp. 734-817, John Wiley&Sons, Inc., New York.

- [20] **Ward, T.J.**, 1969. Density, Viscosity and Thermal Conductivity of Liquid Boron Trichloride, *Journal of Chemical and Engineering Data*, **14**, 167-169.
- [21] **Hansen, K.C., Tsao, L. H. and Aminabhavi, T. M.**, 1995. Gaseous Thermal Conductivity of Hydrogen Chloride, Hydrogen Bromide, Boron Trichloride and Boron Trifluoride in the Temperature Range from 55 to 380 °C, *Journal of Chemical and Engineering Data*, **40**, 18-20.
- [22] <http://www.airliquide.com/en/business/products/gases/gasdata/index.asp?GasID=63>.
- [23] **Hurd, D.A.**, 1948. The Synthesis of Boron Trichloride, *General Electric Research Laboratory Technical Report*, Schenectady, New York.
- [24] **Material Safety Data Sheet: G-67**, 1999. Phosgene, *BOC Gases Division of The BOC Group, Inc.*, Murray Hill.
- [25] **Strickland, J.A. and Guth, D.J.**, 2002. Quantitative Exposure-Response Assessment Approaches to Evaluate Acute Inhalation Toxicity of Phosgene, *Human and Ecological Risk Assessment*, **8**, 511-536.
- [26] **Othmer, K.**, 1978. Phosgene, in *Encyclopedia of Chemical Technology*, Vol. XII, Wiley-Interscience Publication, John Wiley&Sons, New York.
- [27] **Lord, A. and Pritchard, H.O.**, 1970. Thermodynamics of phosgene formation from carbon monoxide and chlorine, *Journal of Chemistry Thermodynamics*, **2**, 187-191.
- [28] **Hayer, R.C., Freund, S.M., Hartford, A. and Atencio, J.H.**, 1981. Selective removal of phosgene impurity from boron trichloride by photochemical dissociation, *Journal of Applied Physics*, **52**, 6944-6948.
- [29] **Güvenlik Bilgi Formu: 200-004**, 1998. Klor, *Ak-kim Kimya Sanayi ve Tic. A.Ş.*, İstanbul.
- [30] **Material Safety Data Sheet: 354**, 2004. Chlorine, *BOC Gases Division of The BOC Group, Inc.*, Murray Hill.
- [31] **Material Safety Data Sheet: 445**, 2000. Carbon monoxide, *BOC Gases Division of The BOC Group, Inc.*, Murray Hill.
- [32] **International Chemical Safety Cards: 0024**, 1993. Carbon tetrachloride, *International Programme on Chemical Safety and The Commission of the European Communities*.
- [33] **Weber, H.C. and Guyer, A.**, 1937. Process for the production of boron trichloride, *United States Patent*, No: 2097482 dated 2.11.1937.
- [34] **Cooper, H.S. and Wilson, F.H.**, 1945. Method of manufacturing boron trichloride, *United States Patent*, No: 2369212 dated 13.2.1945.
- [35] **Kumagai, R., Robinson, W.F. and Slaughter, J.C.**, 1959. Production of boron compounds, *United Kingdom Patent*, No: 892130 dated 17.4.1959.
- [36] **Miller, C.O. and Weilmuenster, E. A.**, 1959. Process for the production of boron compounds, *United Kingdom Patent*, No: 863503 dated 17.4.1959.
- [37] **Hollins, C.**, 1958. Production and isolation of boron trichloride, *United Kingdom Patent*, No: 855024 dated 14.8.1958.
- [38] **O'Hara, J.B. and Kenmore, N.Y.**, 1962. Production of boron trichloride, *United States Patent*, No: 3019089 dated 30.1.1962.
- [39] **Wood, A.R. and Ball, G.B.**, 1961. A process for the production of boron trihalides, *United Kingdom Patent*, No: 863507 dated 30.5.1961.

- [40] **Wood, J.H and Troy, N.Y.**, 1957. Process of producing boron halides, *United States Patent*, No: 2805130 dated 3.8.1957.
- [41] **Schechter, W. H.**, 1961. Method of preparing boron trichloride from boric oxide and silicon tetrachloride, *United States Patent*, No: 2983583 dated 9.5.1961.
- [42] **Potter, E.**, 1960. Process for the preparation of boron trichloride, *United Kingdom Patent*, No: 887400 dated 25.7.1960.
- [43] **Becker, A.J. and Careatti, D.R.**, 1977. Low temperature method of producing boron trichloride in a molten bath, *United States Patent*, No: 4024221 dated 17.5.1977.
- [44] **Kratel, G., Stohr, G., Vogt, G. and Wiebke, G.**, 1974. Process for the manufacture of boron halides, *United States Patent*, No: 3839538 dated 1.1.1974.
- [45] **May, F.H. and Bradford, J.L.**, 1964. Production of boron trichloride by hydrochlorination of titanium diboride, *United States Patent*, No: 3144306 dated 11.8.1964.
- [46] **Irani, M.C.**, 1961. Methods of manufacturing boron trichloride, *United States Patent*, No: 2997370 dated 22.8.1961.
- [47] **Schmoyer, L.F.**, 1978. Method for manufacturing boron trichloride, *United States Patent*, No: 4125590 dated 14.11.1978.
- [48] **McElroy, A.D.**, 1960. Preparation of boron trichloride, *United States Patent*, No: 2943916 dated 5.7.1960.
- [49] **Delue, N.R. and Crano, J.C.**, 1980. Preparation of boron trichloride, *United Kingdom Patent*, No: 2045223 dated 29.1.1980.
- [50] **Edwards, L.J.**, 1964. Preparation of trimethylborate, *United States Patent*, No: 3128299 dated 7.4.1964.
- [51] **Potter, E.**, 1962. Process for the preparation of trimethylborate, *United Kingdom Patent*, No: 895925 dated 9.5.1962.
- [52] **Davis, R.C., Haimsohn, J.N. and Bashour, J.T.**, 1962. Manufacture of boron trichloride, *United States Patent*, No: 3025138 dated 13.3.1962.
- [53] **Jones, A.C., Williams, G. and Leese A.B.**, 1997. Process for producing boron trichloride, *United Kingdom Patent*, No: 2304104 dated 12.3.1997.
- [54] **Anmelder, G.**, 1980. Verfahren zur kontinuierlichen darstellung von borhalogeniden, *German Patent*, No: 2826747 dated 3.1.1980.
- [55] **Marks, C.**, 1954. Process for the manufacture of boron nitride, *United Kingdom Patent*, No: 711254 dated 30.6.1954.
- [56] **Thompson, W.P.**, 1964. Improvements in and relating to mineral active carbons and to a process for their preparation, *United Kingdom Patent*, No: 971943 dated 7.1.1964.
- [57] **Kratel, G. and Vogt, G.**, 1973. Process for manufacturing boron halides, *United States Patent*, No: 3743698 dated 3.7.1973.
- [58] **Gardner, D.M. and Dover, N.J.**, 1962. Purification of boron trichloride, *United States Patent*, No: 3037337 dated 5.6.1962.
- [59] **Bratt, L.C. and Louis, G.A.**, 1960. Purification of BCl_3 with aluminum chloride, *United States Patent*, No: 2920942 dated 12.1.1960.
- [60] **Bachmann, H.R., Nöth, H. and Rinck, R.**, 1979. Infrared laser-specific reactions involving boron compounds III: decomposition of phosgene sensitized by boron trichloride, *Journal of Photochemistry*, **10**, 433-437.

- [61] **Merritt, J.A. and Robertson, L.C.**, 1977. Removal of phosgene impurity from boron trichloride by laser radiation, *United States Patent*, No: 4063896 dated 20.12.1977.
- [62] **Meyer, H.C., Tanton, G.A., Greenberg, R.I. and Williams, J.E.**, 1980. Method for the removal of phosgene impurities from boron trichloride, *United States Patent*, No: 4204926 dated 27.5.1980.
- [63] **Tang, E.D. and Whitlock, W.H.**, 2000. Apparatus and method for purifying boron trichloride by removal of phosgene, *United States Patent*, No: 6019948 dated 1.2.2000.
- [64] **Freund, S.M.**, 1983. Method for removal of phosgene from boron trichloride, *United States Patent*, No: 4405423 dated 20.9.1983.
- [65] **Chun, D. S.**, 1981. Method of purifying boron trichloride, *United Kingdom Patent*, No: 2054544 dated 18.2.1981.

ÖZGEÇMİŞ

29 Ekim 1982 yılında İstanbul'da doğan Duygu BOZKURT, 2000 yılında Özel Tercüman Koleji'nde lise öğrenimini tamamlamıştır ve İstanbul Teknik Üniversitesi, Kimya-Metalurji Fakültesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü'nü kazanmıştır. 2002 yılında Kimya Mühendisliği Bölümü ile Çift Anadal Programı'na başlamıştır. 2004 yılında lisans öğrenimini bölüm ikinciliği ile tamamladıktan sonra İstanbul Teknik Üniversitesi, Mühendislikte İleri Teknolojiler Anabilim Dalı, Malzeme Bilimi ve Mühendisliği Programı'nda yüksek lisans yapmaya hak kazanmıştır. 2006 yılında Kimya Mühendisliği Bölümü'nden mezun olmuştur. Halen, İstanbul Teknik Üniversitesi Metalurji ve Malzeme Mühendisliği, Üretim Metalurjisi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir.